

ТОВАРИСТВО УКРАЇНСЬКИХ ПРАВНИКІВ В ЗСА

ПРАВНИЧИЙ ВІСНИК

КНИГА 3

ПРИОСВЯЧЕНА 50-РІЧЧЮ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО
ДЕРЖАВНОСТИ (1917 — 1921)

НЬЮ-ЙОРК 1971

ПРАВНИЧИЙ ВІСНИК
ТОВАРИСТВА УКРАЇНСЬКИХ ПРАВНИКІВ В ЗСА

LAW JOURNAL
OF THE UKRAINIAN LAWYER'S ASSOCIATION IN USA

Редакція Колегія в складі: Д-р Богдан Дзерович, Д-р Іван Новосівський, Д-р Ярослав Падож, Д-р Василь Палідвор, Д-р Олександр Соколишин.

Видавничі справі: Д-р Богдан Дзерович.

Адреса редакції та видавництва:

c/o
Dr. B. Dzerowych
536 East 14th Street
New York, N. Y. 10009

Library of Congress Catalog Card Number 63-23470

Printed by G. A. Press, M. Sindikeli — 149 Avenue A, N. Y. N. Y. 10009

ПРАВНИЧИЙ

ВІСНИК

**НЕПЕРІОДИЧНА ПУБЛІКАЦІЯ
ТОВАРИСТВА УКРАЇНСЬКИХ
ПРАВНИКІВ В ЗСА**

ТРЕТЬЯ КНИГА

1970

ВІД РЕДАКЦІЇ

Батьком цього незвичайного журналу, за п'ятнадцять років існування якого още появляється третя книжка, є не менш незвичайне, Товариство Українських Правників в ЗСА, а матір'ю-непоправний і, як виявляється, неоправданий оптимізм.

Засноване в ранньому 1949 році на Ньюореському Подолі ТУП є єдиним у вільну світі об'єднанням членів української правничої професії, чи радше колишніх її членів. Адже, поза незначними вийнятками, наші правники з України не мають змоги виконувати свою професію, а тутешні колеги, претендують на провідників народу, надто практичні на те, щоб ввійти в це Товариство та співпрацювати в його журналі.

Як незвичайним є професійне товариство без активних професіоналів, так само незвичайним є журнал такого товариства без змоги служити професійним інтересам своїх членів. Та все ж Правничий Вісник, який при своїм народженні ще вірив в цю професійну службу, чого доказом його назва, змушений життям переміниться з Вісника на Збірник, має тверду постанову продовжувати свою, нехай і дуже рідку, появу. Свою місію бачить він у продовжуванні студій з історії давнього і новішого українського права, в дослідах чинного права на Україні, правничій мемуаристиці і мемуаристиці правників, правничій хроніці і хроніці правників та врешті в збереженні у пам'яті й у адвокатури, світлих традицій української правничої професії, зокрема адвокатури, яка від ранніх часів Руської Правди по сьогодні, інколи з повним зачепченням, служить найкращим інтересам українського народу на шляху до його державної еманципації та вільного життя.

Після появи першої книги Правничого Вісника в 1955 році, та кругло сім років згодом, в 1963 році, книги другої, ось, нових сім років пізніше, виходить книга третя. Проти всіх прогнозів минулого досвіду, сподіваємося, що з допомогою нашого громадянства, свідомого важості свого права і знання свого правничого минулого, й зокрема при співпраці наших, найбільше емігрантською долею скалічених колег-правників, ми не лише зможемо продовжувати це наше видання, але й спішими появу його чергових книг. На порозі сторіччя Лесі Українки на мотто цього журналу аж напрошується її оптимістичне: *contra spero!*

Проф. Борис Мартос

ПЕРШИЙ ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ СЕЛЯНСЬКИЙ З'ЇЗД

Одною з важливіших подій української революції 1919 р. було скликання Всеукраїнського Селянського З'їзду. Це був перший з'їзд всеукраїнського характеру, на якому були представлені не інтелігенти того чи іншого фаху, не якась партія, не якесь випадкове утворення, але — українська селянська маса, тобто 85% населення України. Про якесь штучне представництво не могло бути й мови, бо делегатів вибирали волосні сходи. Делегати з'їхалися з 9 губерній, і рідко яка волость не прислала свого представника.

Дехто рахує, що на з'їзд приїжало до 2.000 селян. Це неточно: понад $1\frac{1}{2}$ тисячі було делегатів з рішальним голосом, а крім того майже кожна волость прислала ще одного делегата, що мав бути на з'їзді, щоб стежити за поведінкою первого делегата і в разі потреби його заступити, а потім розповісти на волосному сході про перебіг з'їзду. Отже всього приїжало коло 3.000.

Вже зранку велика юрба селян очікувала на вулиці перед будинком київського Купецького Зібрання, де мав відбутися з'їзд. Люди, що з'їхалися з усіх кутків України, знайомилися між собою, розпитували один одного. Вигляд у всіх — поважний, обличчя справляють гарне враження. З одежі помітно, що делегати здебільшого належать до менш заможної частини села, малоземельних або безземельних. Це й не дивно, бо, як показує статистика, біля 75% селян України мали менше ніж 6 гектарів на господарство. А за станом тодішньої сільськогосподарської техніки в Україні господарство мусіло мати не менше як 6 гектарів, щоб, з одного боку, забезпечити працею членів родини, а з другого, щоб — заспокоїти родинні потреби. Отже $\frac{3}{4}$ українського селянства не було як слід забезпечене землею, а наслідок — хронічне недоідання.

За статистичними даними полтавського земства, пересічне споживання сільськогосподарських продуктів на Полтавщині, переведене за поживністю на пшеницю, дорівнювало 270 кілограмам зерна на душу річно, тоді як пересічне споживання в Німеччині дорівнювало 350 кілограмам. Половина селян багатої Полтавщини споживала менше як 240 кілограмів, бо мала посівної землі менше як 3 гектари на господарство (рахуючи сюди орендовану землю). Третина населення тієї ж Полтавщини споживала пересічно лише 200 кілограмів на душу. Не дивно, що слово „земля” найчастіше чулося в розмовах приїжджих.

Поміж селянами можна було помітити й київських інтелігентів та півінтелігентів, що переходили від одної групи до другої, заводили балачки, в чімсь переконували селян. Це — кияни, представники різних московських партій, „Совету рабочих і солдатських депутатов”, „Комітету общественных організацій”, „Крестьянского союзу” і т. п. Чулося: „Нада ітті всем вместе”, „Центральная Рада вам землі не дастъ”, „война должна продолжаться до победного конца”, „Все вопросы разрешит Всеросійское учредительное собрание” і т. д. Селяни слухали їх уважно, але в дебати не вдавались.

Нарешті двері Купецького Зібрання відчиняються і вся маса пливе у величезну залю. При вході контролюють посвідчення, делегати з правом рішального голосу розміщаються на стільцях надолі, іх заступники спрямовуються нагору, на хори, іншу публіку не впущено зовсім, в тім числі московських агіторів. пізніше були допущені на конгрес офіційні представники московських партій, як гості, без права голосу.

Величезна заля — повна. Надолі рядами сидять делегати, вгорі на хорах, що тягнуться вздовж трьох стін, — іх заступники. На подіумі в президії сидять: Винниченко (тоді ще с. — д.), Христюк (с. — р.), Осадчий (безпар.), Мартос (с. — д.), Руденко та інші.

Починаються привітання. Від Української Центральної Ради вітає з'їзд її голова — М. Грушевський.

У привітаннях говориться про національне значення з'їзду, про важливість моменту, про завдання з'їзду виявити волю українського народу і т. п. Виступає з привітаннями й декілька селян, досить красномовних; деякі з них мають на собі військову одежду, бо попали в делегати, приїхавши з фронту додому у відпустку. З'їзд відповідає гучними оплесками, а на привітання М. Грушевського — могутнім криком „Слава Центральній Раді!” Але привітання затягаються, і до президії починають приходити писані напівукраїнською, напівмосковською мовою записочки: „Ми приїхали сюди, щоб діло робити, а не привітання слухати”. Часом у залі счиняється гамір. Нарешті президія заявляє, що вже більше нікому не дасть слова для привітання, тоді з хорів якийсь вояк кричить: „Як? Ви не хочете слухати привітання від солдата з фронту? Товариші, ми проливаємо кров”... Президія дас ще слово „солдатові з фронту”, як останнє, і переходить до порядку денного.

З'їзд тягнеться чотири дні. Одно за одним обговорюються важливі питання: відношення до Тимчасового уряду в зв'язку з переговорами Центральної Ради в справі автономії України; земельна справа; українізація земських та міських самоврядувань; організація селянства на Україні; вибори селянських депутатів до Центральної Ради. З кожного питання, опріч референта, виступає цілий ряд промовців, деякі з них повторюють те, що вже говорили попередні, але з'їзд уважно вислухує кожного, лише тоді, коли хтось починає говорити зовсім не на тему, з'їзд нетерпеливиться і лунають вигуки незадоволення. Президії часто доводиться давати пояснення, заспокоювати розхвилюване зібрання, спиняти промовців і т. п. Люди ще не звикли до зорганізованого обговорення справ: промовець часто починає говорити, не взявши наперед слова, часто навіть тоді, коли попередній не скінчив своєї промови; часом починають говорити двоє разом. Голова зібрання мусить невпинно дбати про порядок. Це втомлює, а тому члени президії головують по черзі.

Найбільш драматичний момент — це обговорення пи-

тання про федераційний устрій Росії й автономію України. Записалося кількадесят промовців. Дискусія затягається, деякі селяни говорять не про автономію, а про землю. Коли ж голова пояснює їм, що земельне питання обговорюватиметься пізніше, в залі зчиняється гамір, делегати схоплюються з місць по кілька разу, заявляючи, що їх послано в справі землі, що це найважливіше питання треба обговорити насамперед. З великим зусиллям голові вдалося запровадити лад. Деякі промовці (напр., укр. с. — р.) починають натякати на проголошення самостійності України, а Олександер Степаненко (соц. самостійник) цілком одверто виступає з пропозицією проголосити державну самостійність України. Тоді зчиняється страшний рев: кричать делегати, кричать із хорів їх заступники, розмахують руками, в страшному галасі нічого не можна розібрати. Винниченко, що саме головує, безперестанно дзвонить, намагається щось говорити, але його не чути, потім починає бити дзвінком об стіл, бо язик від дзвінка вже відлетів. Нарешті, спіtnілий та знесилений, сідає на стілець із словами: „Я не можу!” Його заступає Осадчий, щось говорить, розводить руками, але і його зовсім не чути.

До мене приходить хтось із президії і каже: „Беріть головування ви”. Я підіймаю руку і кричу: „Тихо!” Передні замовкають, крик стищується, Використовую момент і що-сили кричу: „Товариши! Між вами є провокатори, які хочуть зірвати з'їзд криком”.

Тоді всі замовкають, а я, обнизивши голос, пояснюю, що криком ми вирішити нічого не зможемо, це тільки наші вороги хочуть, щоб з'їзд не вдався, а тому кожен, хто кричить, отже кожного, хто кричатиме, треба зупиняти, а прізвище його записувати у протокол, щоб потім повідомити його волость. З місця схоплюється якийсь делегат у військовому і починає щось кричати, але я його перебиваю запитанням: „Ваше прізвище?” і він негайно сідає.

Настав сякий-такий спокій. Я використовую, щоб пояснити потребу спокійного обговорення кожного питання,

вказую на необхідність дати висловитися всім, хто бажає, пояснюю, що думка, яку висловив той чи інший промовець, це ще не постанова, і що справа остаточно буде вирішуватися голосуванням.

Декілька селян зголошуються до слова і заявляють, що вони про самостійність України не хочуть і чути, і навіть загрожують, що залишать з'їзд і пойдуть до дому, якщо будуть порушувати цю справу. Я їх заспокоюю, заявляю, що вони не мають права іхати додому, бо ще не розглянуто земельне питання, оголосивши перерву і пропоную всім вийти надвір, щоб заспокоїтись. Всі виходять у Купецький сад, але й там, розбивши на гуртки, пристрастно дебатують. Члени президії ходять між ними й намагаються заспокоїти.

Ходжу й я від гуртка до гуртка, прислухаюся до розмов, скрізь чую незадоволення: „Пани хочуть самостійності, а ми її не хочемо”.

Ставлю запит: „Чому ж ви не хочете самостійності?”

Зараз же мене обступає десятків зо два селян, які навперебій вимагають від мене, щоб я не дозволив промовцям говорити про самостійність. А дехто вимагає зараз же після перерви почати обговорювати питання про землю.

На мої пояснення, що записалося ще кільканадцять промовців і що треба дати їм можливість, висловитися чую голоси: „Якщо ще хтось почне говорити про самостійність, ми повиходимо з залі!”. Тоді я ставлю питання: „Чому ж ви проти того, щоб Україна була самостійна? Невже хочете, щоб українською землею розпоряджевся хтось чужий?” Селянин з дуже розумним обличчям каже: „Дозвольте я вам це поясню, а ви всі слухайте та скажіть, чи так я кажу. І я, і всі ми хочемо, щоб Україна була самостійна, але тепер про це не можна й казати, бо зараз цього не може бути. Як тільки проголосити, що Україна відділиться, то це значить, що зараз же буде війна з Москвою. А ми всі так уже потомлені війною, всіх нас вона вже так змучила, бо багато з нас було на фронти, а хто на фронти не був, так його сини там були. Отож вовчата ми вже зовсім не можемо. Хочете, вірте мені або ні, а якщо буде з Москвою війна, так ніхто з нас на ту війну не піде. Чи так я кажу?” У відповідь з усіх боків почулося:

„Так, це саме кажемо й ми”. Тоді я спитав: „А чи ви й проти автономії України?” — „Ні, ми не проти автономії, бо автономія може бути й без війни”. — Тоді я сказав, що серед тих промовців, які ще не говорили, я знаю багато таких, що говоритимуть не за самостійність, а за автономію, що треба їх уважно вислухати, а що справа вирішиться голосуванням.

Після перерви я знову попрохав усіх спокійно вислухати промовців і не перебивати їх, бо це тільки затягає збори. Насамперед я дав слово кільком селянам. Вони виразно говорили про те, що з'їзд повинен висловитися за автономію і просили, щоб президія не дозволила говорити про самостійність.

Дальший перебіг з'їзду був більше-менше спокійний, один чи два інтелігенти намагалися говорити про самостійність, але кожного разу це хвилювало делегатів і викликало крики незадоволення.

Між іншими М. Стасюк пропонував негайно проголосити автономію України. Але я висловився, що автономію проголошувати зразу не слід з огляду на ситуацію, і вніс пропозицію про повільне здійснювання автономії і переведення підготовних кроків до скликання Всеукраїнських Установчих Зборів, зокрема про доручення Центральній Раді виробити проект статуту автономії України та про федераційний устрій Російської Республіки. Цей мій внесок був прийнятий з'їздом.

На другий день у „Новій Раді” було надруковано, ніби то я нападав на Центральну Раду за те, що вона досі не спромоглася на вироблення такого статуту і взагалі нічого не зробила, щоб підготувати автономію. Це твердження не відповідало дійсності і я його спростовував перед з'їздом.

Коли прийшло до голосування резолюції і Олександер Степаненко (кооператор, соц. самостійник) вийшов на подіум, щоб прочитати резолюцію про самостійність, зчинився такий страшений крик, що навіть у президії не було чути, що він говорить, тільки видко було, як він розкриває рота. Делегати посхоплювалися з місць, розмахували руками, передні підбігали до президії з вимогою заборонити їому

говорити. Крик тривав доти, доки О. Степаненко не зійшов із подіюму.

Президія змогла заспокоїти делегатів лише з великим зусиллям. При голосуванні резолюція за самостійність зібрала 19 голосів, 14 стримались від голосування, а резолюція за автономію — більше, ніж 1.300. Голоси були точно підраховані, але я пом'ятаю точно лише перші дві цифри. Загальна кількість поданих голосів показує, що деято з селян справді покинув з'їзд.

У прийнятих резолюціях говорилося про найрішучішу підтримку домагань Центральної Ради перед Тимчасовим Урядом про автономію України; давалося доручення Центральній Раді негайно виробити проект статуту автономії України та федеративно-демократичного устрою Російської Республіки; доручалося скликати негайно з'їзд представників інших народів і країв (Дон, Сибір), що домагаються федеративно-демократичного устрою; а головне — вказувалось на необхідність прискорення організації українських територіальних (крайових) зборів, тобто фактичного здійснення автономії України. Як підготовні кроки, вимагалося українізації всіх самоврядувань та інших інституцій, щоб підготувати автономій лад на Україні. До Російського Тимчасового Уряду адресовано домагання, щоб представники українського народу взяли участь у майбутньому світовому міжнародному конгресі, де могли б поставитися проти розділення українського народу між різними державами.

Це голосування виразно виявило тодішній політичний настрій українського селянства. Деято з наших журналістів нарікає на Центральну Раду, що вона зразу ж не проголосила самостійності України. Голосування селянського з'їзду показує, що якби Центральна Рада це зробила, то цим відкинула б вона від себе все селянство.

Дехто (В. Кучабський) висловлює погляд, що українська маса „штовхала Центральну Раду, щоб в українській національній справі ставити центральному російському урядові чимраз ширші домагання” („Діло” 27.III.1937). Це абсолютно не відповідає дійсному розвиткові подій. Центральна

Рада мала в своєму розпорядженні коло 100 інструкторів, що їздили по всій Україні, брали участь в місцевих сходинах та з'їздах, бували на селах і ввесь час повідомляли Центральну Раду про настрій мас. Але це зовсім не значить, що маси підштовхували Центральну Раду. Навпаки, вона була готова до рішучих кроків, але ввесь час мусіла використовувати як згаданих інструкторів, так і тодішню пресу для того, щоб попереду піднести національну свідомість широких мас. Серед членів Центральної Ради було багато гарячих голів, готових проголосити самостійність України, не рахуючися з настроєм мас, але розважлива більшість добре розуміла, що це довело б тільки до компромітації української справи. Голова Центральної Ради проф. М. Грушевський ще в 1900 р. висловлювався за самостійну Україну, але треба було рахуватися з тими матеріальними й інтелектуальними силами, які були в розпорядженні Центральної Ради, а вони були дуже незначні. Головне ж — треба було брати на увагу ступінь свідомості українських мас у той час.

2. червня (ст. стилю) перший Всеукраїнський Селянський З'їзд закінчив свою працю, обравши Всеукраїнську Раду Селянських Делегатів, яка ввійшла в склад Центральної Ради, а вже на другий день, 3. червня Центральна Рада прийняла ухвалу про негайну організацію автономного ладу і чекала на резолюції Селянського та Військового з'їздів.

5-10 червня відбувся Український Військовий З'їзд з участю 2.308 делегатів, який виніс резолюцію про фактичне переведення в життя підвалин автономного ладу, отже не самостійності, навіть не автономії, а лише підвалин автономного ладу. Військовий З'їзд закінчився 10-го червня і в той же день Центральна Рада оголосила свій I-ий Універсал, що його вже була виготовила зараз після Селянського З'їзду.

Другим кардинальним питанням Першого Всеукраїнського Селянського З'їзду була земельна справа. В обговоренні її теж узяло участь багато делегатів. Промовці підкреслювали малоземелля, неможливість виживити родину на 2-3 десятинах, неможливість десь заорендувати землю або знайти якийсь заробіток на стороні.

Заразом указувалось на величезні панські маєтки, що знаходилися в польських, московських, німецьких, жидівських, тільки не в українських руках. Наприклад, на самій Полтавщині герцогові Мекленбург-Стрілецькому належало коло 60 тисяч гектарів дуже доброї землі; на Київщині та на Поділлі тяглися без кінця лятифундії Бродського, Браніцьких, Радзивилів, Потоцьких, Любомирських і т. д.

Селяни вимагали передачі землі тим, хто її обробляє власними руками. Дехто з них, ознайомлений із партійними програмами, говорив про конфіскацію поміщицьких, монастирських, та церковних земель та і про передачу їх у всеукраїнський земельний фонд; інші говорили про скасування приватної власності на землю. Дехто порушував питання про необхідність заплатити колишнім власникам за землю по невисокій ціні, вказуючи на те, що коли їм за ту землю не заплатити, то, мовляв, з чого вони житимуть. Але ця остання думка не зустрічала жадної підтримки. Навпаки, цілий ряд селян указував на те, що держава після війни не має грошей, а безземельні селяни, яким має ця земля дістатися, та-кі бідні, що не можуть заплатити нічого; у багатьох селян гроші є, але їм землі давати не треба, бо у них досить своєї. Промовці-селяни говорили приблизно так: „Нащо платити панам за землю, коли вони мають службу, а хто служби не має, то легко може її знайти, бо вони — вчені. А хто старий або хворий і не може працювати, того повинна утримувати держава”. Дехто навіть і з цим не погоджувався, кажучи: „А хто підтримував наших старих та немощних?”. Коли хтось запропонував усю землю поділити порівну між тими, хто її обробляють, то кілька промовців висловилося проти цього, мовляв, тоді знову почнуть одні продавати, інші купувати, та й знову „створиться неправда”.

Я запропонував, щоб у тих маєтках, в яких господарства ведуться зразково (у декого з землевласників урожаї були вдвоевищі, ніж у селян) створити сільсько-господарські школи або с. — г. артілі з місцевих безземельних селян; але цю мою пропозицію зустрінули селяни досить неприхильно, хоч доказів проти неї не наводили, а просто казали: „ми цього не хочемо”.

Пізніше я довідався, що з приводу цього велася безглузда агітація, немов ес-деки хочуть зберегти великі господарства, щоб потім повернути їх власникам. Селяни ж головним чином настоювали на тім, що „треба й межі розобрati”.

Тільки селяни з Карлівки на Полтавщині, де був великий, добре ведений маєток із цукроварнею й гуральнею, погоджувалися, щоб цей маєток зберегти в цілості й передати артілі, яка буде складена з місцевих селян. У Карлівці, справді господарство провадилося потім артільно аж до приходу большевиків.

Не обійшлося й без курйозів. Так, не зважаючи на те, що українські есдеки та есери уклали умову не агітувати одні проти одних, Микола Ковалевський (с. — р.) у своїй промові сказав, начеб-то соціал-демократи „хочуть щоб селяни виварились у фабричному кітлі” і що в програмі с. — д. стоїть муніципалізація земель, а це нібіто означає передачу всієї землі в розпорядження міських управ. Я взяв слово й дуже гостро виступив проти цього демагогічного твердження, вимагаючи від Ковалевського, щоб він сказав, де таке написано (тоді вже була видрукована у „Робітничій Газеті” програма укр. соц.-дем. партії). Виступ Ковалевського не мав жадного успіху, тим більше, що на з'їзді були й такі селяни, які ще після 1905 р. належали до таємних гуртків, зорганізованих українськими соціал-демократами, й які читали видання укр. с. — д. („Селянин”) і їх програму знали ще до 1917 р.

Після довгої дискусії була обрана комісія, до якої ввійшли: Аркадій Степаненко (с. — р.), Павло Христюк (с. — р.), Андрій Лівицький (тоді с. — д.) і я. Комісія виробила проект резолюції відповідно до думок, висловлених у промовах. В ній говорилося про скасування приватної власності на землю, про передачу всієї землі у всеукраїнський земельний фонд, яким мали б розпоряджати земельні комітети: центральний всеукраїнський, губерніяльні та повітові. Право користування землею признавалося лише за тими, хто її обробляв власними руками.

Резолюцію цю з'їзд прийняв майже одноголосно. Зазначені в ній принципи лягли пізніше в основу земельного за-

кону, що його виробив Генеральний Секретаріят Земельних Справ.

Треба було бачити задоволення селян, коли ця резолюція була прийнята. Дальший перебіг з'їзду був спокійний і дружній. По його закінченні селяни підходили до президії, щоб подякувати й попрощатися. Вони просили, щоб Центральна Рада дбала про переведення постанов з'їзду, і обіцяли їй свою підтримку.

До Виконавчого Комітету Всеукраїнської Ради селянських депутатів обрано було 15 осіб. Між обраними були українські соц.-революціонери: М. Ковалевський, П. Христюк, Аркадій Степаненко, І. Пугач, укр. соціал-демократи: В. Винниченко, Б. Мартос, А. Лівицький, безпартійні: Б. Стасюк, Е. Осадчий. Вони ж увійшли і в число ста делегатів від селян до Центральної Ради.

Проф. Яків Зозуля

РЕЦЕПЦІЯ РОСІЙСЬКОГО ПРАВА НА УКРАЇНІ

Створення Української Народньої Республіки сталося на підставі 3-го Універсалу Української Центральної Ради, віданого 7/20 листопада 1917 року, в якому було сказано:

„НАРОДЕ УКРАЇНСЬКИЙ!

Ти, разом з братніми народами України, поставив нас берегти права, здобуті боротьбою, творити лад і будувати все життя на нашій землі і ми, Українська Центральна Рада, оповіщаємо: однині Україна стає Українською Народньою Республікою”.

„До Установчих Зборів України ВСЯ ВЛАСТЬ творити лад на землях наших, давати закони і правити належить нам, Українській Центральній Раді і нашему Правительству-Генеральному Секретаріатові України:”

„До території Народньої Української Республіки нале-

жать землі, заселені у більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народної Республіки, як що до прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини, так і сумежних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлено по згоді організованої волі народів”.

Цей Універсал був першим конституційним законом українського народу, як за своїм змістом, так і за формою. Він здійснив цим законом своє природне право на самовизначення, проголосивши себе **ЄДИНИМ** господарем на українських землях, з яких створив для себе свою власну державу — Українську Народну Республіку. Вище наведені уступи Універсалу виразно й твердо висловлюють волю українського народу організуватися в модерну правову державу, яка складається з **НАРОДУ, ТЕРИТОРІЇ І ВЛАДИ**.

Той Універсал мав ще й інші постанови конституційного значення, що викликалися негайною потребою ліквідації політичного наслідства, яке припало Українській Народній Республіці через довге перебування її території в межах Російської Імперії. Крім того ті постанови касували найбільш дошкільний національний і соціальний гніт, заведений російськими законами над українським населенням.

Саме проголошення державності, коли б не було підперте конкретними діями, що зміняли суть старого реакційного режиму, було б мало зрозумілим для широких мас населення, яке довгий час жило під страхом різних репресій. Такими діями тодіуважалося скасування смертної кари за політичні провини, які підтягалися завжди під державну зраду, і уділення амнестії засудженим чиabolіції для тих, які ще чекали на свій засуд. Також треба було висловити думку народу в справі війни, як найбільшого зла, яке впalo на українські землі, і проголосити свої умови для заключення миру. Далі треба було зневітралізувати національні меншини, що внаслідок русифікації були для наших національних аспірацій постійною загрозою. Для них приобіцяно національно-персональну автономію, хоч малохто розумів значення тоД

обіцянки. Рівночасно треба було звільнити українських селян — хліборобів від економічного визиску, який виникав з того, що великі земельні простори були в руках переважно неукраїнських людей, в руках московських магнатів, колишніх генералів, губернаторів та інших царських вислужників, німців та інших чужинців. З цією метою закон касував право власності на ПОМІЩИЦЬКІ ТА ІНШІ ЗЕМЛІ нетрудових хазяйств сільськогосподарського значення, а також на УДІЛЬНІ, МОНАСТИРСЬКІ, КАБІНЕТСЬКІ ТА ЦЕРКОВНІ ЗЕМЛІ.

Під удільними землями розумілося маєтки російської держави, а під кабінетськими — маєтки царської родини. Монастирські й церковні землі були маєтками російської Православної Церкви, прибутки з яких ішли на русифікацію нашого населення, без будь-якої корисної компенсації для української державної скарбниці.

Робітнича верства була упосліджена тим, що ціла промисловість, в якій не було обмеженого часу праці, знаходилася в руках чужинців або меншин, в якій не було обмеженого часу праці. Тому було встановлено 8-годинний день праці і державний контроль над виробництвом.

Забезпечивши всі політичні свободи, здобуті загальною революцією, український народ міг тепер приступити до будови свого національного, політичного й господарського життя без ніяких перешкод. І до цієї великої й творчої праці приступила тоді Центральна Рада, як законодавчий орган, і призначене нею Правительство Української Народної Республіки, як виконавчий і адміністративний орган.

Але політичний гніт і терор не зникли безслідно, поскільки вони випливали з цілої системи законів, адміністративних розпоряджень, різних звичок і багатьох мудрих або злих традицій. Все це далі жило й діяло посвоєму, чекаючи на вирішення своєї долі в нових обставинах. На ті наші верховні органи впала ціла лявіна проблем, які треба було негайно погоджувати.

Щоб дати лад з тою лявіною прав, обов'язків і відносин мусіла прийти рецепція російського права, про яку не було згадки у першому конституційному акті.

Українська Народня Республіка, як новостворена держава, успадкувала зі своєю територією багато різноманітних прав і обов'язків, які виконувалися дотепер величезним адміністративним апаратом. Стан війни з Центральними Державами помножив той апарат численними військовими та громадськими установами, які працювали на війну. Коли ж додати до цього ще й революційні комітети та легалізовані політичні партії з їх претензіями стояти на вершку державної машини, тоді стає ясним, чому молодій українській владі, яка перебрала на свої плечі турботу за політичне й господарське життя країни, не завжди вдавалося опанувати ситуацію, і уникати помилок.

У той час не було ніякої можливості замінити стару державну машинерію, з її звичками, рутиною, з російськими державними та публічними службовцями, новою українською, яку обслуговали б українські люди або принаймні особи політично лояльні до наших національних потреб. Обставини вимагали перебрати до української служби ввесь той складний апарат з усіма його виконавцями, хоч дуже мало людей визналися в його структурі та компетенціях. Однаке з метою поставити його під законний контроль, до якого ті виконавці звикли, був проголошений 25 листопада (8 грудня) 1917 р. Центральною Радою закон про порядок видавання законів.

Зміст цього закону був такий:

„1. До сформування Федеративної Російської Республіки і утворення її конституції, виключне і неподільне право видавати закони для Української Народної Республіки належить Український Центральний Раді”.

Ця постанова була повторенням раніше застеженого права „давати закони” Центральній Раді в З-м Універсалі. Але теперішня правна конструкція того права виходила далеко за межі компетенції України, як федеративної частини Росії. Тут слова „виключно і неподільно” говорять про цілковиту державну незалежність України від Росії. Така формула без великого розголосу, без протестів зрусифікованих меншин або малоросів уповноважувала Правительство Ук-

райнської Народньої Республіки говорити про Україну, як самостійну державу.

Вже в ноті з 9(22) грудня 1917 р. ч. 726, висланій до всіх держав, що вели війну, чи були нейтральні, Україна заявляла про те, що вступає на міжнародне поле з метою закінчення війни і підписання миру, на умовах, які тут же були зазначені.

„1). Всі закони і постанови, які мали силу на території Української Народньої Республіки до 27 жовтня 1917 року, оскільки вони не змінені і не скасовані Універсалами, законами і постановами Української Центральної Ради, мають силу і надалі, яко закони і постанови Української Народньої Республіки.

2) Право видавати роспорядження в обсягу урядування, на основі законів, належить Генеральному Секретарям Української Народньої Республіки.

3) До видання розпоряджень зостається в силі розпорядження російського Правительства, які були видані до 27 жовтня 1917 року, оскільки вони не змінені або не скасовані Українською Центральною Радою та Генеральним Секретаріатом”.

Ця частина закону торкається властивої рецепції російського права, яке від 27 жовтня 1917 р. включалося в право Української Народньої Республіки, якщо воно не було змінене чи скасоване до того дня. День 27-го жовтня 1917 року був вибраний тому, що від того дня перестало існувати Російське Тимчасове Правительство, а почав діяти Совет Народніх Комісарів, якого Українська Центральна Рада окремою ухвалою з 26 жовтня (8 листопада) не визнала за центральну Російську владу. Після прийняття цієї ухвали Українське Правительство почало перебирати в свої руки адміністративну владу від військової і цивільної адміністрації, яка була на території України.

Тут вперше законом стверджено, що Універсалы, закони і постанови Центральної Ради мали силу касувати попередні російські закони, суперечні з потребами українського народу. До цього моменту ні Центральна Рада, ні Українське Правительство — Генеральний Секретаріят, не уживали для

своїх постанов слова „закон”, щоб недавати притоки Російському Тимчасовому Правительству до передчасних компетенційних конфліктів.

Щодо видання розпоряджень з силою закону, то відтепер таке право признавалося поодиноким генеральним секретарям (пізніше міністрам), а не цілій Раді Генеральних Секретарів. Це була новина в порівнянні з російським правом, в якому розпорядження могло видавати Російське Правительство, як колективний орган, і кожний міністер зокрема.

Старі розпорядження залишалися в силі, якщо вони були видані перед 27 жовтня 1917 року і не були скасовані чи змінені. Згадка про те, що російські розпорядження могли бути змінені чи скасовані Центральною Радою, була додана тому, що в періоді автономії, який тривав від 2-го до 3-го Універсалу, Центральній Раді доводилося виступати не тільки в характері законодавчого, але також і адміністративного органу. Генеральний Секретаріят тоді мав обкрайну компетенцію, як територіально, так і відносно вилучених галузей державного життя, напр. уклад у справі харчування, війська, шляхів, пошти, закордонних справ і т. д. Такого обмеження Російське Правительство не могло ставити Центральній Раді, як органові української революції, що стояв поза системою російської державної машинерії.

Розуміється, що Російське Правительство могло через підлеглий йому адміністративний апарат гальмувати чи просто ігнорувати небажані йому ухвали Центральної Ради, і справді так робило, щоб викликати замішання та непевність в українській адміністрації. Про такі випадки українська влада добре знала, але не могла нічого вдіяти, не мавши належного законного опертя. Тому цю хибу й болячку було усунено при першій нагоді шляхом надання Генеральним Секретарям права касувати шкідливі попередні розпорядження Російської влади.

„III. I) До прийдугих змін законадавгим порядком почишаються в силі і всі державні уряди і установи, які зостаються на території Української Народньої Республіки по день 7 листопада 1917 року, з дотеперішнім їх ділом кругом, урядженням і штатам, яко уряди і установи

Української Народної Республіки.

2) Це положення тимчасом до полагодження з іншими гастинами Російської Федерації має стійність і для урядів і установ, які обіймають тільки погасти територію Української Народної Республіки, і тільки в тій мірі, в якій їх діяльність поширюється на українську територію.

3) Всі особи, які займали посади державної служби по день 7 (?) листопада 1917 р. на території Української Народної Республіки ги то за призначенням Російського Правительства, ги то за обранням органами самоврядування, зостаються на своїх урядах, без особливих прохань ги заяв”.

Ця частина закона торкається становища російських урядів і установ, з одного боку, і персонального їх складу, як державних урядовців, з другого. Всі вони були проголошені урядами і установами та урядовцями Української Народної Республіки.

Таке проголошення було потрібним, щоб державна адміністрація виконувала свої функції, хоч і незадовільно. Тут знайшлися колишні губернатори, комісари, генерали, професори, вчителі, командири великих і малих військових формаций, начальники й службовці різноманітних комісій, складів та безчисленні категорії урядів, установ і людей, що були більше нашими ворогами, як чесними і лояльними виконавцями дорученого їм діла. З цим фактом доводилося рахуватися, як меншим злом, в надії, що з часом можна буде замінити поганих виконавців на ліпших, українських службовців, а тих, що виявлять недбалство чи зраду, можна буде карати.

Ці далекийдучі постанови закону з 25 листопада (8 грудня) 1917 року формально поліпшили ситуацію української влади, як такої, і становище Української Народної Республіки, як держави, назовні.

Але разом з тим залишився безсумнівний факт, що Українська Народна Республіка одягла старий, приношений одяг Російської Імперії, що його не можна було закрити модерніми політичними реформами й демократичною пово-

кою, під якою мала діяти адміністрація. Сотки тисяч старих царських службовців, що відтепер стали державними урядовцями Української Народної Республіки, продовжували вести свою реакційну практику, часто, ворожу до українського національного руху, і були сплачувані українською державною скарбницею.

Цей наскоро придбаний адміністративний апарат в короткому часі став, як чума на людському тілі, великою загрозою, для закріплення української державності.

Велика більшість тих адміністраторів уже на п'ятому місяці існування Української Народної Республіки завзято допомагали німецьким і гетьманським політикам компромітувати закони і республіканський демократичний лад. Вони виловлювали й мордували політичних діячів Центральної Ради або арештовували й відвозили їх до концентраційного табору за межі України, до м. Білої коло Берестя-Литовського, що був під німецькою адміністрацією. Вони радо виконували жорстокі екзекуції над селянами, стягаючи з них великі контрибуції за розібрани поміщицькі маєтки, і без всякої суду розстрілювали місцеву інтелігенцію, як учителів, лікарів, лікарських помічників, адвокатів і навіть священиків, заплізрених в українській політичній активності. Вони не стидалися говорити селянам, що „це карає їх Україна”.

Ці жорстокості змусили велику кількість селян і робітників втікати з дому під владу московських большевиків і там творити повстанчі загони.

З упадком гетьманщини і відходом німецької військової сили з України цей жалюгідний стан ворожнечі селянських і робітничих мас до української адміністрації мало змінився. Недовір'я збоку і психоза відновленої Московщиною війни, не сприяли вичищенню реакціонерів. Вони далі залишалися на своїх становищах, хоч і ховалися під маску демократії. А спроба першого уряду Директорії передати всю нижчу адміністрацію та організацію самооборони проти нової навали большевиків в руки селян і робітників під гаслом трудових рад була зірвана правими політичними групами, які не довіряли трудовим елементам і утотожнювали їх з большевиками. Тому в основі далі залишався реакційний режим

без змін, в якому Правительство Української Народної Республіки не знаходило потрібної підтримки, кидаючи свою територію ворогам червоним чи білим, які по черзі появлялися в Україні.

Наші труднощі були великі, але, здається, не більші, як їх мали інші народи, що визволялися від Австрії, Німеччини або інших колоніяльних володарів. Чехо-Словаччина одержала була частину від Австрії і частину від Мадярщини, в яких були різні правні основи. У перший же день своєї самостійності 28 жовтня 1918 року чеський Народний Комітет проголосив рецепцію німецького (австрійського) і мадярського права, урядів та установ і перебрав всіх їх службовців. Правда, чехи мали ту вигоду, що ті уряди були в руках їхніх земляків, які зразу признали республіку замість монархії. Але, не зважаючи на це, вони створили окреме міністерство уніфікації, яке протягом що найменше 20 років вичищувало шкідливі для їх народу закони і заступало своїми. Подібна ситуація була у поляків, що дістали у спадщину російське, австрійське і німецьке право та різноманітну адміністрацію.

Ті наші сусіди краще справилися з ситуацією тому, що мали проти себе слабших і культурніших противників. Російські широкі простори рятували більшевиків при всіх конфліктах, що виникали у них чи то з власним народом, чи з новоповсталими національними державами. Ця обставина дала їм можливість тимчасово перемогти, але не знищити тих численних противників.

Боротьба за національне визволення, однаке, залишила такі глибокі психічні наслідки з обох боків, що сучасна московська імперія, під ім'ям СССР, не буде всилі їх перетрапити, і вони рано чи пізніше приведуть до ліквідації цієї останньої колоніяльної імперії.

10 червня 1968.

Проф. Лев Окіншевиц

ПАМ'ЯТІ АКАДЕМИКА М. П. ВАСИЛЕНКА З НАГОДИ СТОРІЧЧЯ З ДНЯ ЙОГО НАРОДЖЕННЯ

Здається, від дружини покійного М. П. Василенка я чув, що наприкінці періоду українських визвольних змагань він був в одному з причорноморських міст і мав квиток на пароплав, що залишав береги країни, яка ставала Советським Союзом. В останній момент Микола Прокопович вирішив залишитися на своїй землі.

Це було рішенням, що призвело до кардинального зламу в його житті. З пароплавом, що відходив до далеких і чужих берегів, ніби відходив шматок того світу, в якому він жив, працював, змагався і творив. Світу, якого частиною він був. Він залишився зі своїм народом, але в умовах відмінних і чужих тим ідеям і настановленням, послідовником і провідником яких він був усе життя.

Багато хто з учених і громадських діячів поступово привычайлися до відмінних умов, прийняли їх чи пристосувалися до них в тій чи іншій мірі. Цього не сталося з М. П. Василенком. Згадуючи 12 років роботи з ним, автор цих рядків відчуває, що найхарактернішою рисою його вчителя була повна психологічна відчуженість від нового устрою. Саме відчуженість, а не ворожість, бо ворожості у цієї людини, яку в одному з своїх листів академик М. Слабченко назвав „голубом сивим”, — ніби не було ні до кого. Ця психологічна відчуженість пройшла червоною ниткою через його дальнє життя. З його сучасників згадується тільки академік Сергій Єфремов з таким же органічним несприйняттям нових умов.

Обидва вони залишилися ніби невеличким пережитком того світу, що відійшов у минуле. Їхній світ був світом ліберальних ідей, змагання за політичні реформи, світом громадських зв'язків і громадської служби. В ньому пройшло все їх попереднє життя. Його вони не могли забути; своїм попереднім життям і працею вони писалися.

З цього погляду можна сказати, що М. П. Василенко зробив помилку, коли не від'їхав з тим пароплавом. Його рішення не могло не привезти до відчуження, а відтак, і до конфлікту з новим устроєм. На еміграції він був би серед своїх; вдома він залишився чужим.

Та життя, що не знає трафаретних і наперед визначених вирішень і шляхів, внесло свої корективи.

У новому для нього світі М. П. Василенко протягом кількох років все ж зміг провадити плідну і корисну наукову працю, зміг бути серед приятелів, співробітників і учнів, які його шанували й любили. Він був обраний до складу провідних учених України, ставши членом Української Академії Наук. В академії він зайняв одне з провідних місць, бувши довголітнім головою її Соціально-Економічного Відділу. Що його вплив виходив поза межі цього відділу доводить обрання його в 1921 році Спільним Зібранням членів академії на президента її (де обрання не було затверджене урядовими чинниками). Він також очолив і дав керівництво осередкові правників і істориків, що студіювали історію українського права. Маю на увазі Комісію для вивчення історії західно-ньоруського та українського права, яку М. П. Василенко очолював з 1921 до її кінця в 1933 р. Сім томів „Праць” цієї Комісії залишаються доказом того завзяття і інтересу до праці, який зміг надати їй її голова.

Були і інші моменти успіху, досягнень, задоволення і щастя. Не останнім з них було одруження з привабливою і талановитою жінкою, його колишньою ученицею, яка поділила його наукові інтереси, оточила турботою його пізніші роки і залишилася після його смерти охоронцем його пам'яті і його ідей.

Однак, можливість конфлікту з новим устроєм завжди була реальною небезпекою. У 1924 р. зв’язок М. П. Василенка з колишніми однодумцями за кордоном призвів до його арешту, обвинувачення і засудження на 10 років ув’язнення в процесі „Центр Действий” (Центродій). На щастя влада урахувала цінність наукової роботи М. П. Василенка і звільнила його після кількох місяців ув’язнення.

У кінці 1920-х років хмари знов затмарили життя М. П.

Василенка. „Чистка” академії була для нього нелегким іспитом. У цей час М. П. Василенко вже не був у складі керівничих органів Академії. Далі прийшло болюче для нього закриття керованої їм Комісії для виучування історії українського права. Цей час приніс і тяжку „Паркінсонову хворобу”.

Життя вгасало, і в 1935 р. М. П. Василенка не стало.

У цій замітці хочеться в коротких рисах нагадати українському суспільству про одного з його видатних членів, який внес свою частку і в громадське та наукове життя українського народу. Праця і змагання принесли свої плоди; наукова діяльність залишилася цінною частиною української науки.

Микола Василенко народився в Глухівському повіті на Чернігівщині. Рід Василенків свої коріння мав у козацькому знатному військовому товаристві з часів Гетьманщини XVII-XVIII ст. Я пригадую, що колись вказав своєму вчителеві на відомості з XVIII століття про значкового товариша Василенка з Глухівської сотні, і він визнав його за свого предка. Значкові товарищи були ніби переходовою групою поміж знатними і звичайними козаками, але все ж таки належали до перших і, в більшості своїй, увійшли у XVIII столітті до стану російського дворянства.

Майбутній академік вчився у полтавській гімназії, яку й закінчив у 1886 р. На високу освіту він поїхав до Естонії, де й закінчив історично-філологічний факультет Дорпатського університету. У 1894-1903 роках викладав історію в середніх школах, серед них — у Фундуклеївській жіночій гімназії у Києві. Не задовольняючись цією працею, почав підготову до наукового ступеня.

В українському русі Василенко брав діяльну участь. У Києві ввійшов до складу славної Старої Громади. Пізніше належав до Товариства Українських Поступовців (ТУП). У 1903-1908 роках був фактичним редактором ліберальної газети „Киевские Отклики”. Ця газета, на відміну від інших органів російської преси у Києві, зайняла прихильну позицію до українського відродження. Її постійними співробітниками були такі українські діячі, як О. Саліковський, С. Буда, М. Могилянський, В. Беренштам та ряд інших.

Антиурядовий напрямок „Киевских Откликов” призвів

до урядових нагінок на газету. Вони закінчилися закриттям її і засудженням М. Василенка, як її редактора, на рік в'язниці. Цю кару відбував він у Петербурзі у відомій в'язниці „Кресті” в 1908-1909 рр. Саме цей час Василенко використав для підготови до іспиту за правничий факультет.

У 1910 році він склав магістерські іспити. У 1912 р. був обраний приватдоцентом Київського університету, але не був затверджений тодішнім урядом. Серед підстав відхилення згадувалося й „солідарність Василенка з ідеями Грушевського”.

З 1914 р. М. Василенко працював головою правління Київського Товариства Взаємного Кредиту. Під час першої світової війни був членом „Союзу міст” і „Воєнно-Промислового Комітету”. У 1910 р. увійшов до складу Конституційно-Демократичної Партиї — провідної партії російських лібералів. Як відомо, ряд українських діячів, що до революції 1917 року в Росії обстоювали ідею української автономії, також належали чи були близькі до „кадетів” (скорочена назва партії). Серед них можна було б згадати: І. Шрага, П. Чижевського, Ів. Луцицького та інших.

Якщо ці дані стосуються до громадсько-політичної діяльності М. П. Василенка, то членство в Історичному Товаристві „Нестора Літописця”, Науковому Товаристві ім Шевченка та Українському Науковому Товаристві (де він був заступником голови і головою Історичної секції) кажуть про його діяльну участь в київському, а відтак — українському науковому житті.

З падінням царського уряду М. П. Василенко бере діяльну участь в праці Російського Тимчасового Уряду. Спочатку — як куратор Київської Шкільної Округи, а далі — як заступник міністра народної освіти. За часів гетьманату на Україні він був міністром народної освіти, а далі — президентом Державного Сенату. Як міністер освіти М. П. Василенко між іншим підготував законопроект про заснування Української Академії Наук та Національної Бібліотеки України.

Вже за радянського періоду М. П. Василенко в 1920 році був обраний дійсним членом Української Академії Наук. Тоді ж він став і професором на юридичному факультеті спо-

чатку Київського університету, а далі — Інституту Народної Освіти.

Цей короткий перелік посад і позицій в громадській, політичній та науковій діяльності свідчить про те, що М. Василенко вмів поєднувати наукову і громадську працю. З нього не був замкнений „кабінетного” типу вчений, але був громадянин, що відкликався на потреби сучасного йому життя.

Про те, що громадська і політична праця до революції 1917 р. не перешкодила його науково-дослідчій діяльності, свідчать численні наукові праці і статті в тогочасних російських (часом — російськомовних, як скажем, „Киевская Старина”) і українських виданнях. Серед них треба назвати такі дослідчі праці, як: „К истории малорусской историографии и малорусского общественного строя” (1894), „Бодянский и его значение для истории Малороссии”, (1900), „Первые шаги по введению положения 1861 г. в Черниговской губернии” (1901). Його книга „Очерки по истории Западной Руси и Украины” (1916), має характер широко закресленого огляду української історії XVI — першої половини XVII століть.

Як видавець джерел до української історії, а відтак і до історії українського права, М. П. Василенко у передреволюційну добу провадив дуже діяльну працю. Варто тільки назвати видані ним „Генеральные следствия” Гетьманської України XVII століття: Київський полк (1893), Гадяцький полк (1899), Ниженський полк (1901), Чернігівський полк (1909), Останні два були надруковані у його „Материалах для истории экономического, юридического и общественного быта старой Малороссии”.

Крім цих більших праць і публікацій, М. П. Василенко надрукував багато менших розвідок, заміток, рецензій. Серед останніх не можна не згадати його більшого огляду монографії М. Слабченка „Малорусский полк”, надрукованого в т. 198 Записок НТШ під назвою „З історії устрою Гетьманщини”. Дуже важливим внеском М. П. Василенка до поширення знань про українську культуру і українську історію були його численні замітки та інформації в російських енциклопедичних словниках: Брокгауза — Ефрана, „Ново-

му словнику" того ж видавництва і в словнику видавництва „Гранат".

За советських часів М. П. Василенко написав монографію „Як скасовано Литовського статута" (1926), яка заповнила собою прогалину в історії цього юридичного пам'ятника. Його ж перу належали цінні статті „Кремінецький ліцей і Університет св. Володимира" (1923), „Павло Полуботок" (1925), „Правне положення Чернігівщини за Польської доби" (1928), „Конституція Пилипа Орлика" (1929), „Територія України XVII ст." (1927) „Права, по которым судится Малороссийский народ, як джерело до історії державного права Гетьманщини" (1928) та шерег інших. Йому ж належать біографії таких учених, як Богдан Кістяковський (1923), Орест Левицький (1923), Іван Каманін (1926), Іван Балінський (1927), Олександер Лазаревський (1927). Я не перебільшу, якщо скажу, що ці біографічні замітки як повнотою своєю, так і об'єктивністю та, теплотою викладу надовго залишаться близкучим зразком цього жанру.

М. П. Василенко і в цей час продовжував свою археографічну діяльність. Її особливо важливою частиною було видання у 1929 році великого збірника „Матеріалів до історії українського права" т. I. До цього збірника ввійшли такі цікаві важливі пам'ятники українського права XVII століття, як „Процес краткий приказный, выданный при резиденции гетманской 1734 года" . . . „Екстракт з книги статута прав малороссийских" та відома юридична збірка С. Чуйкевича „Суд и расправа в правах малороссийских", складена в 1750 р. До видання цих матеріалів М. П. Василенко написав вступну статтю, в якій з'ясував як характер виданих юридичних джерел, так і історію їх складення і значення для науки історії українського права.

Більшість наукових праць М. П. Василенка у 1920-ти роки була надрукована в „Записках Соціально-Економічного відділу ВУАН". Проте, в історії української науки цього часу М. П. Василенко в першу чергу, — нам здається, — буде згаданий як керівник Комісії для вивчення історії західньоруського та українського права (в кінці 1920-х років вона стала зватися Комісією історії українського права). Са-

ме він притягнув до цієї праці її членів наукових співробітників. До них належали такі видатні постаті старої науки „історії західнослов'янського права”, як академік О. Малиновський та професор М. Максимейко, відомий історик України і українського права професор (згодом академік) М. Слабченко, українські правники і історики І. Черкаський (що у війде у історію української науки як автор великої, написаної для комісії, праці про копні суди на Україні), І. Балінський, С. Іваницький-Василенко, В. Новицький, Р. Романовський, В. Отамановський, О. Добров. Завжди активним членом Комісії був талановитий учений С. Борисенок, що пройшов підготову для магістерського іспиту з історії російського права при катедрі професора М. Ясинського. Для Комісії він виготовував цінні розвідки про списки Литовського статуту та про адвокатуру у Вел. Князівстві Литовськім.

Молодшими членами комісії були учені — початківці, яких слід назвати учнями М. П. Василенка, В. Гришко, О. Юрченко, П. Сосенко та автор цих рядків.

Регулярно раз на тиждень збиралася Комісія для вислухання доповідей уже готових для друку праць, для обговорення плянів і методів роботи кожного члена, для дискусії спірних проблем. Треба пошкодувати, що з забороненим томом 7-им Праць Комісії зникли надруковані в ньому протоколи цих засідань і резюме цих, інколи завзятих, дебатів.

Крім монографічного опрацювання окремих галузей історії українського права, Комісія під проводом М. П. Василенка підготовляла колективним трудом „Книгу для читання з історії українського права”, що мала в якісь мірі заступити курс лекцій. Кілька років провадилася також праця над „Словником української юридичної старовини”. Для цього словника зібрано кілька тисяч карток з термінами українського права, узятими з друкованих рукописних і архівних джерел.

Закриття Комісії історії українського права на початку 30-их років було втратою для української юридичної науки і великою персональною трагедією її керівника, який вклав в її роботу свої сили і свою душу.

На цьому сумному рефрена можна закінчити цю коротку

замітку. Пройшли роки. У небуття відійшла більшість з „людей 20-их років”, що спричинилися до видатного своїми наслідками розвитку української науки, зокрема — у Києві, передусім — в Українській Академії Наук. Серед цих людей було багато видатних і талановитих учених.

Для автора цих рядків видається, що доля випадком (добре витриманий іспит привів до запрошення до дальшої співпраці) звела його з одним із провідних представників того покоління, що створило українську науку і запліднило її працями великого й тривалого значення. Академік М. П. Василенко був ученим глибокої ерудиції, широких поглядів, невтомної й кропіткої праці. Його роботи, коли переглядати їх зараз, вражають своїм високим рівнем. Вони не застарілі, вони — неперевершенні.

В полі науки історії українського права він був основоположником, автором цікавих праць і, як голова академічної комісії, — організатором її дослідження.

Він, як ми вказали вище, був і громадським діячем не раз впливової ролі і значення.

Але передусім це була людина сповнена духовим світлом добра, такту й толерантності. Таким він залишається у пам'яті одного з його учнів, що мав щастя 12 років працювати під його керівництвом в Українській Академії Наук в Києві.

Проф. Матвій Стажів

ЗАХОДИ УРЯДУ І ПРОВІДНИХ СИЛ УКРАЇНИ ПРОТИ ПОГРОМНИЦТВА

Вже навесні 1917 року видав авторитетний український національний провід, Українська Центральна Рада, окремий поклик у справі пильнування ладу і порядку. Він звертався спеціально проти погромництва. Текст поклику такий:

До Української Людності.

Громадяни!

Всього місяць, як зійшло нам сонце волі. Пригріло й широко розгорнулося народне життя і скрізь кіпить робота на добро Рідного Краю. Радіючи поспішає кожна людина, щоб і своїх рук до тої роботи додожити.

Та не всі радіють волею. Є такі, що їм вона багато вадить. Темні сили, що за старих порядків смоктали нашу кров, не сплять. Вони тільки притаїлися й чекають, поки їхнє прийде. Ці вовки прибралися в овечу шкуру, але вони вже й тепер показують свою вовчу думку і свій вовчий зуб. Вони сіють непевні поголоски, ширять брехливі чутки, закликають до насильства. Нишком серед ночі гострять ніж на брата.

Вони кажуть Вам, Браття, на Великдень узяти хреста і з хрестом у руках чинити грабіж та розбій іменем Христа, який велів усіх людей любити. Вони клигуть *проливати кров таких, як ми, людей і наших братів.**) Підшиваючись під дорогу нам волю, вони підбехтують *Вас на сусідів — закликають до погромів.* „нема гріха в крові німецькій, не буде теж і в крові жидівській”.

Оцим огидним закликом сквернять вони велике християнське свято наше.

Люде добрі, громадяни!

*) Всюди підкреслення в оригіналі — М. С.

Хай по їхньому не буде! Не йміть віри цим вовкам в овечій шкурі. Не слухайте їх брехонь та підмов! Вони хочуть серед нас кинути вогонь ненависті, щоб видерти в нас волю й долю нашу та знов вернути своє панство. Коли ми встанемо один на одного, прийде наш ворог лютий, старі порядки, і знову убере нас у те ярмо, яке ми скинули. Цього й тільки хочуть оті люди, що іменем Христа кличуть нас на розбій, на зваду, на кров.

Браття!

Стережіться цих людей! Не дайте їм вернути давнє лихо. Не слухайте облесливих їхніх слів. Голос у них янгольський, та гортову думку таять вони в чорних душах. Скиньмо ж усяку полужу з очей своїх і скажім цим чорним душам:

Геть зі своїми брехнями! Не на те взяли ми волю, щоб різати та розбивати, а на те, щоб усім людям на нашій землі стало жити краще. І хто підмовлятиме нас на лихо, відповімо їм словами Шевченка:

Схаменіться, будьте люди,
Бо лихо вам буде!

Українська Центральна Рада¹

Це найкраща відозва проти погромів, яка колинебудь якою б то не було мовою була колинебудь написана. Вона написана насамперед з вогнем переконання і гучними осторогами перед наслідками послуху ворожим пішептам старих чорносотенців, московських шовіністів.

Всі свідомі українці тоді знали, що то таке Українська Центральна Рада. Вони гляділи на неї і як на квіт духа своєї нації і свій обраний провід. В цім духовім, національнім проводі України були такі історичні особи, як Михайло Грушевський, Сергій Єфремів, Володимир Винниченко, Симон Петлюра, Всеvolod Голубович, Дмитро Дорошенко, Микола

¹⁾ Друковано між іншими часописами, в жидівськім органі „Раз-свѣт” за 9 липня 1917 року, цитовано в В. Іваниса, Петлюра, Президент України, стор. 142-143, — стиль і лексика вказує, що автором був мабуть В. Винниченко.

Міхновський і інші. Це їх полум'яні слова горіли тоді ясним вогнем й остерігали перед усяким погромним покликом.

Треба зареєструвати тут важливий факт, що такого по-
клику в тім часі не видав ні один московсько-національний
чинник — ні суспільний ні урядовий. Вони очуялися щойно
тоді, коли їхня політика продовжування безвиглядної війни
допровадила до розкладу російської армії і цілого суспіль-
ства та до перших погромів „революційних солдатів”. Щойно
29 вересня 1917 р. Тимчасовий Уряд Росії під проводом А.
Керенського спостеріг те лихо, з яким він до того часу не
боровся і його не бачив, бо свою увагу він звернув був про-
ти визвольних домагань не-московських націй. Важлива ця
постанова Тимчасового Уряду Росії з 29 вересня тим, що
вона підтверджує, що за його режиму поширилася анархія
і погромництво по цілій колишній імперії.

Анархія зростає — читаємо в тій постанові. У цілому
ряді міст відбуваються великі непорядки і погроми на тлі
переважно харчових неполадок. Заворушення часто, особли-
во на Півдні, набирають антижидівського характеру. По-
мітну роль в керівництві безладом грають у деяких місце-
востях діячі „Союзу Русского Народа”, що поширюють про-
кламації із закликом до протижидівських погромів і від-
новлення монархістичного ладу²).

В цій урядовій постанові Тимчасового Уряду Росії має-
мо авторитетне свідоцтво факту, що протижидівські настрої
ширили пляново давні члени ославленої чорносотенної мос-
ковської організації — „Союз Русского Народа”. Вона до
березня 1917 р. мала велику силу в московськім суспільстві
по цілій імперії, а зокрема на Півдні цієї імперії, де внаслідок
накиненої смуги жидівського поселення була зіпхнута в міль-
йонові маси жидівська нація. Ці чорносотенські організації
не могли щезнути протягом кількох місяців політичної сво-
боди в 1917 році і тим більше вони не навернулися з чорно-
сотенства на демократичне переконання. З успіхом боротися

²⁾ „Разсвѣт” за 4 жовтня 1917, цитовано в Іваниса, там таки, стор.
140.

з тим лихом московського націоналістичного руху могли тільки демократичні московські елементи, а ними мав проводити Тимчасовий Уряд Росії. Проте, ті демократичні московські елементи довгий час мовчали, бо ж чорносотенні московські націоналісти були їхніми союзниками в боротьбі проти визвольних домагань не-московських націй.

Цю агітацію московських чорносотенців спостерегла Українська Центральна Рада вже в квітні 1917 року і виступила проти послуху для чорносотенної пропаганди вже зарані з покликом до українських людей, щоб боротися з цим лихом. Іншого засобу УЦРада тоді не мала і ще довгі місяці після того, бо ж московська демократія в рамках Тимчасового Уряду Росії не бажала дати згоду на те, щоб УЦРада перебрала автономічну владу в Україні і змінила своїм авторитетом публічний лад і порядок. Власне цю автономічну владу для Генерального Секретаріату України погодився передати Тимчасовий Уряд аж у вересні 1917 року і то не давши ѹому відповідних засобів у руки, тобто саботуючи ѹого роботу.

А в міжчасі московські чорносотенці під опікунчим крилом Тимчасового Уряду в ролі оборонців неподільності імперії росли у відвагу і відзискували знову повагу всередині московської меншини в Україні. Як виглядала пропаганда цих московських націоналістичних елементів, що одним духом кричали проти „Розчленування Росії“ Українською Центральною Радою і проти жидів, можна бачити хочби з такої відозви, поширеної на початку осені 1917 року:

Московський (руsskij) народе, пробудися! Ще недавно світило сонце, в Києві гостив цар Росії, але тепер жиди є всюди. Ми скинемо це ярмо, ми того не можемо довше терпіти. Вони допровадять нашу країну до руїни. Геть із жидами! Московські (руsskіe) люди єднайтесь! Хай живе цар!¹³⁾.

Хоч Генерельний Секретаріят України дуже пізно дістав номінальну автономну владу в Україні і хоч Тимчасовий

³⁾ „Жидівський „Разсвѣт“ за 6 жовтня 1917, цитовано:

И. Черіковер: История погромного движенья на Украине, Т. I.

Уряд Росії всіми засобами його працю саботував і перешкоджав в його роботі, то всетаки Генеральний Секретаріят України одним із перших своїх обов'язків уважав боротьбу з тією московською спадщиною в Україні: з погромницьким, московським націоналістичним духом, який розливався цілком природно серед темної вояцької маси без різниці національності, але особливо серед московських вояків. Це цілком зрозуміло, що саме серед московського вояцтва цей протижидівський дух запускав глибші коріння, бо ж чорносотenna націоналістична і одночасно протижидівська пропаганда була проваджена в дусі московським, протиукраїнським, монархістичнім і на практиці анархістичнім.

Дня 20 жовтня 1917 року генеральний секретар національних справ, Олександер Шульгин, видав окремий поклик у справі погромного руху. Текст цього українського документа такий:

„Із різних міст України надходять сумні вістки про те, що крім звичайних грабунків, підпалів і таке інше, помічаються також спроби робити погроми й рабунок єврейського добра*). Карагідні агітатори, користуючися темнотою народної маси, пробують роздмухати почуття національної ворожнечі ...

Свідомі Українці повинні цілою своєю енергією помогти Генеральному Секретаріятові і місцевій адміністрації в боротьбі проти цього прокляття, яке переїшло до нас у спадщині від царського режиму.

Нас пригнічували, але ми нікого не сміємо упосліджувати. Кожний Українець повинен пам'ятати, що наша свобода ще неміцна, ми потребуємо як матеріальних так і духових сил. Якщо ми припустимо розвинутися національній ворожнечі і єврейським погромам, то тим самим відштовхнемо-

*) Цього обіжника не помістив з браку архіву ні Христюк, ні сам Винниченко в своїх працях з історії Української Революції, які тут ми цитуємо. Зберіг його на щастя жидівський історик, який мав його з архіву міністра жидівських справ УНРеспубліки. М. С.

мо від себе цілий народ. Ми цим наложимо темну пляму на наше сумління і цілий світ стане нас вважати народом, що невартий свободи . . .”

підписано:

Генеральний Секретар національних справ — О. Шульгин⁴).

На тім протипогромна українська акція з боку Генерального Секретаріату України не спинилася. Того самого місяця, тобто в жовтні, видав Генеральний Секретар Внутрішніх Справ, Володимир Винниченко, що був тоді одночасно головою Генерального Секретаріату України, окремий розпорядок до губерніяльних і повітових комісарів у справі цих погромних злочинів. Це розпорядження виглядало так:

Генеральний Секретаріят України.

Генеральний Секретаріят Внутрішніх Справ.

Секція адміністративних і політичних справ.

Число 1679.

Київ, дня 20 жовтня 1917 року. Пильне. Обіжник.

До Пп. Губерніяльних і повітових комісарів.

В останнім часі до Секретаріату Внутрішніх Справ надходять вісти про те, що темні елементи переводять агітацію серед юрби, зокрема під час ярмарків, на базарах і на інших місцях скупчення людей. При цьому трапляються випадки, що така агітація приводила до погрому крамниць, приватних помешкань, льохів і таке інше.

Від органів місцевої влади, в особах губерніяльних і повітових комісарів, вимагається зробити розпорядження, щоб у базарні і святкові дні, як також у ярмаркові дні, зміцнювати відділи кінної і пішої міліції і звертатися треба міліціонерам за підмогою до військових стеж. Начальники міліції, в розпорядженні яких є міська і повітова міліція, мусять вжити заходів проти того, до користування зброяю виключно проти порушення ладу й спокою населення.

⁴⁾ И. Черіковер: стор. 210.

Особи, що провадитимуть погромну агітацію, повинні бути арештовані і допроваджені до розпорядження судової влади⁵⁾.

Підписано: Генеральний Секретар Внутрішніх Справ В. Винниченко.

Директор адміністративного політичного відділу: підпис*).

Також Симон Петлюра, як генеральний секретар військових справ, видав на початку листопада 1917 року окремий наказ до всіх „українських” і добровольчих відділів війська в справі погромної агітації серед них. Цей наказ виглядав так:

Як Генеральний Секретар Військових Справ в Українсь-

⁵⁾ Текст знаходиться в московськім перекладі в Черіковера там таки, стор. 215-16.

*) Тодішні урядові акти Генерального Секретаріату України в угоді теорії змосковщених жидів вживали замість української літературної і народної назви „жиди”, вживаний московською літературою термін „Євреї”. Термін „жид” є у всіх слов'янських мовах і в українській мові. Цей термін є слов'янською вимовою гебрейського, а потім грецького „Юдей”. Вже найстаріші джерела з XI ст. вживають часто цього терміну. (Остром. Єванг.)

Міняти його в українській літературній мові в угоді Москвинам і змосковщеним жидам нема ніякої рації, бо тоді треба було б фальшувати всі українські літературні твори, починаючи від XI ст. і нові від Шевченка. Змосковщені жиди твердили, що термін „жид” має образливий характер, бо, мовляв, часто можна було почути „ти, проклятий жиді!” Ясна річ, що кожну назву для жидів можна вжити в образливій формі Так само можна той самий проклін кинути з тою самою безсоромністю з ужиттям назви „Єврей”: „ти паршивий євею!”. І в той спосіб можна вжити кожну національну назву. Ось, наприклад, польські чорносотенні елементи ганьбили українських людей: „ти проклятий український кабане!” Чи через те мали б Українці відрікатися своєї національної назви? Зрештою, самі жиди у всіх мовах, з англійською включно, називають себе не „євреями”, але жидами

кій Народній Республіці, закликаю Вас, мої Товариши й Друзі, до спільної дружньої праці в теперішній час. Будьте організовані й об'єднані, всі за одного і один за всіх. Наше військо молоде, воно тільки що стає на ноги і Ви своєю дисциплінованістю докажіть, що Ви є славними потомками наших великих предків.

Всі, як один, станьте довкола Центральної Ради і її Генерального Секретаріату. Не дозволяйте на погроми і непорядки, бо якщо Ви їх допустите, то Ви покриєте ганьбою славне ім'я Українського Війська.

Не вільно допустити до ніяких погромів на нашій землі.

Я вже закликав українські полки і дивізії, щоб вони берегли лад в Україні. Одночасно з тим я тепер українізую різні частини в запіллі: запасні полки піхоти, кавалерії, артилерійські з'єднання, саперів і другі батальйони, щоб мати разом більше своїх частин. Війська будуть розшатовані по всій Україні, по всіх залізничних лініях і дорогах, щоб покінчити з безладдям і погромами.

Знайте, що все це я роблю з уповноваження нашого правительства, Правительства Української Народної Республіки. Я несу відповідальність перед Центральною Радою, перед Генеральним Секретаріатом і перед усім населенням за спокій у нашій країні, але я ту відповідальність можу нести тоді, коли я буду спиратися на Вас, українські вояки**).

Підписано: С. Петлюра, Генеральний Секретар Військових Справ⁶).

ня в Україні. Цей поклик характеристичний тим, що він дас

Згідно з цією рішучою поставою уряду УНР також член того уряду, Генеральний Секретар Жидівських Справ, М. Зільберфарб, видав окремий поклик до жидівського населення в Україні. Цей поклик характеристичний тим, що він дас

**) Цей документ з оригінальної української мови перекладено на жидівську і вміщено в тодішньому жидівському часописі в Києві „Дер Телеграф” за 15 листопада 1917 року. Черіковер переклав у своїм творі на московську мову, а ми з цієї московської мови старалися реставрувати український оригінал. М. С.

6) Цитовано в Черіковера, там таки стор. 217-18.

свідоцтво фактів, що Українська Центральна Рада і її уряд зробили все, що було можливе для поборювання проклятої спадщини російського царата — погромництва. Текст по-клику виглядав так:

До єврейського населення.

Громадяни — Єvreї!

За останній час над богатъома єврейськими містами і містечками пронісся дикий гураган, що лишив по собі слід жахливих руїнацій. Може здаватися, що повернулися старі часи, коли над нашими головами висів меч Миколи, коли ми всі, наше життя й майно, могли ставати здобиччю всякого і кожного.

Не треба однаке забувати, що тепер ціла Росія переживає тяжкі часи, що в житті народів настало велика метеушня, яка сполучається з нещастями і спустошеннями. Війна, яка косить направо і наліво, дорожнеча, передвісниця голодового жаху; спекуляція, що ще більше загрожує нужду бідноти — все те є приводом до ексцепсіїв, нападів, грабунків, анархії й погромів взагалі.

При такій анархії в країні, коли населення виведене зі себе і так розбуржане, не дивниця, що зла рука може направити маси на єврейські доми й крамниці, у висліді чого постають спеціально єврейські погроми.

Покищо Єvreї живуть у постійному страху перед погромами, що вже само по собі є великим прокляттям.

Однаке, у дійсності небезпека погромів в українських губерніях має менше основ ніж де-б-то не було. У всіх губерніях України вся державна влада перейшла до Центральної Ради з її власною виконавчою владою у вигляді Генерального Секретаріату. І якщо по всій решті областей Росії нема в сучасний момент твердої державної влади і в багатьох місцях проливається немало крові, то в Україні влада тверда і міцна. А ця влада прагне тут усіми силами гарантувати і забезпечити лад і спокій для всіх національностей, що заселяють Україну. Генеральний Секретаріят твердо рішив не допустити на території України ніяких замішань і безпорядків. І він використав всі заходи для того, щоб в Україні не було

місця для протиєврейських погромів. Коли де-не-будь виникнуть, то в самій основі вони будуть зліквідовані.

Громадяни — Євреї! Ви не повинні забувати, що в складі Українського Генерального секретаріату є також Єврейський Секретаріят, до компетенції якого належать всі єврейські справи. І Єврейський Секретар стойте на сторожі інтересів єврейського населення України. Генеральний Секретаріят видав наказ до місцевих влад цілої України, щоб у ніякому випадку не допустити до погромів. І якщо Ви упевнiliся б, що явно готується єврейський погром, то зверніться до місцевої влади і вимагайте ужиття належних заходів. У потрібних випадках повідомляйте про це також мене, Генерального Секретаря Єврейських Справ. В останньому випадку Генеральний Секретаріят уже постарається про те, щоб наші справедливі вимоги були задоволені: щоб погром був припинений або щоб він у самім зародку був ліквідований.

Лише не втрачайте мужності, Громадяни — Євреї! Генеральний Секретаріят України уживає всіх необхідних заходів, щоб захистити Ваше життя і забезпечити Ваше майно і добробут.

Підписано: Генеральний Секретар Єврейських Справ: Др М. Зільберфарб⁷⁾.

З цього поклику міністра жидівських справ в Україні бачимо насамперед факт, що погромна акція почалося при кінці жовтня і на початку листопада, тобто вона стала загрозливим явищем саме тоді, коли московські більшевики розпочали рішальну боротьбу за владу. Фронтові частини російської армії тоді розвалювалися в значній мірі під цією більшевицькою підривною акцією з одного боку, а з другого боку маси дезертирів росли і змінчувалася пропаганда чорносотенних московських націоналістів. Жидівський міністер при тім посвідчує виразно, що Генеральний Секре-

7) Черіковер; там таки, стор. 218-19

таріят України в тих обставинах робить все, що лежало в його силах, щоб затримати лад і порядок у країні.

В часі тих пертурбацій російських мобілізованих частин на українській території в листопаді 1917 року, була інтерпеляція в УНРаді дня 28 листопада в цій справі. Це вже діяла УНРеспубліка. Це був час, коли Україна стала республікою 8 днів раніше, отже не могла за один тиждень перебороти анархію, яка ширилася з боку російської армії. Тоді Генеральний Секретар Військових Справ, Симон Петлюра, у своїй відповіді на цю інтерпеляцію сказав:

„Погроми припадають на прифронтову смугу, де незвичайно багато військових частин у резерві. Власне ці частини роблять погроми. В запіллі так багато цих частин, що вони не відповідають потребам фронту. Усунення цих непотрібних резервових частин стрінуло багато перешкод бюрократичного (російського) характеру⁸).

У цій відповіді С. Петлюра далі стверджував, що для боротьби з такими погромними явищами потрібно мати більше дисциплінованого війська, а воно щойно організується.

В пару тижнів пізніше, дня 19 грудня 1919 року, прийшла ця справа знову до обговорення в УЦРаді. Це вже був стан війни між Україною і Советською Росією. Вже йшов московсько-большевицький наступ проти Української Народної Республіки з усіх боків. Сунула велика сила зболішевичних російських полків із фронту і вони чинили погроми. У відповідь на інтерпеляцію, голова Генерального Секретаріату В. Винниченко вияснив: „Ми не спочинемо на думці, що ніби то в цій справі не можна нічого зробити. Тепер тяжкий час, але ми будемо приймати засоби захистити країну і жидівське населення”⁹). В дальшій частині своєї відповіді Винниченко говорив:

„Розуміється, що Генеральний Секретаріят не погодиться з тим вопіючим явищем, погромами. Ми з най-

⁸⁾ „Єврейская Мисль” ч. 3. за 1917 рік цитована в Черіковера, стор. 213.

⁹⁾ Черіковер, стор. 214.

більшою турботою глядимо на ці події. Але ми в ніякім випадку не можемо всього осягнути. На жаль, творяться щораз більші погроми і якщо прийдуть в Україну большевики, то тоді стане загальний погром. Це нам поясняє те, що неможливо прийняти успішних заходів. З місць беруть щораз більше (українських військових частин) на українсько-московський фронт для оборони України. Проте, Генеральний Секретаріят прийме всі заходи, щоб виділити військові частини для припинення погромів. Це не є „оговорка”, але це вже прийнята постанова Генерального Секретаріату”¹⁰).

Розуміється, що в обличчі насуваючої хмари московських полчищ під проводом большевицьких комісарів проти України Генеральний Секретаріят не міг залишити всі здатні до бою українські військові частини для поліційної служби в середині країни, коли треба було висилати на фронт проти воєнної агресії Советської Росії. Для того незабаром у самім Києві ворожа п'ята колона підняла бунт і спробу перевороту і треба було туди стягнути решту боездатних частин для оборони столиці.

Військовий губерніяльний комісар О. Саліковський в тім часі (17. грудня 1917 року) заявив:

„Постійно отримую масу телеграм про погроми, але помогти не можу, бо нема потрібної військової сили”¹¹).

Тут ще потрібно подати позаурядові голоси українських провідників про ставлення до національних меншин.

Батько українського політично - національного руху, проф. Михайло Грушевський, опублікував окрему статтю під наголовком „Народностям України”. В ній він доказував, що національні меншини мусять мати в Україні повну політичну і громадянську рівноправність і що за це українська демократія мусить боротися повсякчасно. В закінченні цієї статті він звертав увагу на те, що треба відкидати також український шовінізм:

¹⁰) „Кіївська Мисль” за 27 грудня 1917 р. цитована в Черіковера, стор. 215.

¹¹) Черіковер, там таки, стор. 85.

„Всякі прояви українського шовінізму, виключності, нетолеранції супроти інших народностей несимпатичні й небажані взагалі, коли б то не було. Тепер, в нинішніх обставинах, коли треба такту і розваги, порозуміння і солідарності длясягнення великої мети — вони недопускальні зовсім. Їх треба признати просто національним злочинством і виступити проти них з усією рішучістю”¹²).

Більш рішучого і при тім авторитетного виступу в користь національного братерства в Україні не можна собі науважити. Власне цей дух толеранції панував під впливом Грушевського в усій українській пресі і в усіх суспільних проявах українського національного руху в тім часі.

На другім Всеукраїнським Військовим З'їзді в Києві говорив між іншим Михайло Грушевський у своїм привітнім слові до військових делегатів:

”Стійте твердо і розважно! не захоплюйтесь поривом мінути. Стійте на сторожі України й інших народностей, що є під Вашою охороною проти замахів задля викликання анархії і розрухів...”¹³).

Ще заки Генеральний Український Військовий Комітет на чолі з Симоном Петлюрою став урядовою установою, він видав 14 липня 1917 року такий поклик до вояків:

У Києві поширюються чутки, що провокатори та слуги старого царського ладу підмовляють Українців-салдатів до різних бешкетів. Поширюються чутки, що ці пройдисвіти підбурюють темних людей навіть розігнати Центральну Українську Раду і Український Генеральний Комітет і захопити владу у свої руки. Ці пройдисвіти сіють баламутство серед людей, викликають неспокій і не дають Центральній Раді і Генеральному Комітетові працювати на користь України.

Генеральний Комітет звертає увагу на зрадливу й не-

¹²) Передрук цієї статті в збірці „Вільна Україна” з київських газет, Нью Йорк, 1919.

¹³) Річ з 21 червня 1917, цитована в Вістнику, ч. 160 за 1917.

безпечну агітацію, яку ведуть темні сили. Комітет за-
кликає українських солдатів і офіцерів стояти на сто-
рожі революції і порядку на Україні, не допускаючи,
щоб довго очікувана й довгими жертвами здобута сво-
бода України була захмарена темними силами, всяки-
ми пройдисвітами".

Підписано: Голова Генерального Українського Військо-
вого Комітету Симон Петлюра¹⁴⁾.

*Українська преса поборювала залишене горносотенцями
протижидівське погромництво.*

Найбільші вороги українського національного руху не
можуть навести ні одної статті в українській пресі в роках
1917-20, де була б якась нотка юдофобства. Навпаки вся ук-
раїнська преса рішуче поборювала прояви цього соціально-
го лиха. Про це свідчить також жидівський історик Черіко-
вер, який пише:

„Загально українська преса поставилася проти погромів
над жидами. Орган українських соціалістів-революціонерів
писав під час подій у Києві, що необхідна слідча комісія для
розслідження ексцесів.

Орган українських соціал-демократів, „Робітнича Га-
зета” писав: „Ми знаємо, що невідповідальні особи пробують
поміж несвідомою масою представити бульвицькі події, як
владу єреїв, як єрейську інтригу. Ми повинні найбільш
енергійним способом протестувати проти таких чуток і за-
кликати до єдності і співпраці з єрейською демократією.
Ми повинні нагадати цим невідповідальним osobам, що став-
лення єрейських партій до большевизму увесь час було різ-
ко негативне.

Виступала проти погромів також „Нова Рада”, орган
соціалістів-федералістів¹⁵⁾.

Пам'ятаймо, що „Робітнича Газета” в Києві була орга-
ном партії, в проводі якої був також Симон Петлюра.

¹⁴⁾ Річ з 14 липня 1917 р., цитована в Вістнику, число 162 1917.

¹⁵⁾ Черіковер, там таки, стор. 135.

Проф. Василь Маркусъ

УКРАЇНА В МІЖНАРОДНИХ ВЗАЄМИНАХ (1917 — 1921)¹

Національні уряди української держави під час їх трирічної дії на українській території поважну частину своєї діяльності присвятили зовнішній політиці. Молода держава, що постала і здобувала собі право на життя в боротьбі, бажала використати зовнішню коньюнктуру для свого збереження і вклала немало труду у важку дипломатичну гру, щоб здобути собі повноцінне місце в міжнародній сім'ї народів. Зовнішня політика української держави була визначена, від початку до кінця, боротьбою за її існування. Тому її взаємини з іншими стосуються, в першу чергу, її сусідів, а відтак великих, хвилевих і остаточних, переможців, від яких залежала врешті-решт доля України (Центральні держави і Антанта).

1. *Взаємини з державами* — наслідниками Російської Імперії, головно з Російською Соціалістичною Советською Республікою (РСФСР). Взаємини Центральної Ради з Тимчасовим Урядом та з автономними краївими органами окремих національностей Росії, представників яких Центральна Рада скликала у вересні 1917 р. на конгрес народів Росії до Києва, не мали міжнародного характеру. Щойно 3-ий Універсал (листопад 1917 р.) і визнання Української Народної

1) У цій статті розглядаємо тільки міжнародні взаємини національних урядів України (Центральна Рада, Гетьманат, Директорія). Розглядові міжнародних взаємин Советської України присвятимо окрему статтю.

До періоду 1917-1920 рр. існує багата українська й чужомовна література, писана здебільша прихильниками такої чи іншої орієнтації. Об'єктивну та умірковану працю з надзвичайно багатою документацією опублікував John S. Reshetar, Jr.: *The Ukrainian Revolution, 1917-1920, a study in nationalism*. New Jersey, 1952, p. 363

Республіки Советом Народних Комісарів Росії надали їй міжнародно-правної особовости. Обмін представниками, нотами та кількома договорами з урядами де facto Донської Области, Кубані, Грузії, Вірменії, Криму, Молдавії, Фінляндії, й ін., в певному розумінні, можуть вважатися міжнародними взаєминами навіть тоді, коли деякі з тих нот і стосувалися питання центрального федерального органу Росії. Деякі з цих урядів, що їх держави мали довше існування (Фінляндія, Латвія, Грузія) визнали виразно (*expressément*) українську державу.

Совет Народних Комісарів Росії, що в основу своєї національної політики, принаймні теоретично поставив „Декларацію прав народів” з 16 листопада 1917 р., визнав так само виразно Українську Народну Республіку та її право на відокремлення від Росії. В „Маніфесті до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради”²⁾ з 17 грудня 1917 р. говориться:

“Nous, le Conseil des commissaires du peuple russe, nous reconnaissons la République Démocratique Ukrainienne et son droit de se séparer de la Russie ou d'entamer avec la République russe des pourparlers afin d'entrer avec cette dernière en relations fédérales ou autres”.

Одночасно з цим визнанням уряд Леніна обвинувавив Центральну Раду в антисоветській діяльності і пред'явив їй 48-годинний ультимат. Советські вимоги були прямим втручанням у внутрішні справи визнаної ними держави і тому не могли бути здійснені. Незалежно від того, Советська Росія розпочала наступ на Україну. Дальший обмін нот з пропозиціями Центральної Ради про мирне полагодження конфлікту не дав практичних вислідів; інтервенція продовжувалася.

Дальнім актом визнання України Советською Росією був, крім заяви Троцького під час переговорів у Бересті Литовському, сам мировий договір, заключений між Советською Росією і Центральними державами (3 березня 1918 р.). Росія зобов'язалася укласти мир з Україною, очистити її

2) Повний текст диви „Победа великой октябрьской революции на Украине”. стор. 181-183

територію від своїх військ, і не вмішуватися в справи Української Народної Республіки.

На підставі цього зобов'язання і не без настригливих демаршів Німеччини підписано 12 червня 1918 р. російсько-українське перемир'я після довших переговорів в Курську і Києві. Обидві країни обмінялися дипломатичними і консульськими представниками, встановили поштове і телеграфне сполучення та засади репатріації громадян. Росія зобов'язалася повернути вивезене з України залізничне майно. Даліші переговори затягалися через брак погодження щодо демаркації кордону. Советська мирова делегація в Києві складалася з великої кількості персоналу, члени якого здебільша займалися більшевицькою пропагандою. В листопаді 1918 р., коли в Німеччині вибухла революція, Совет Народних Комісарів занулював договір з Берестя Литовського, що був основою російсько-українських переговорів, а 21 грудня Народний Комісаріят закордонних справ Росії наказав замкнути українське посольство та консульяти і вважати українців громадянами РСФСР „з огляду на те, що після анулювання берестейського мирового договору советський уряд російської республіки не визнає більше України за самостійну державу”.³⁾

Ще за гетьманату Росія готовилась до нової збройної інтервенції в Україні: в Москві створено „український революційний комітет”, що його очолив Сталін, а в т. зв. нейтральній зоні між Україною і Росією більшевики почали організувати „українські червоні полки”. В грудні, коли Директорія виступила проти Гетьмана, більшевицькі війська (за національним складом — 80% росіяни, лотиші, китайці, угорці), почали наступ на Україну. Протести українського уряду не допомогли; Росія прикривала свою акцію українських комуністів. Тоді Директорія 16 січня 1919 р. проголосила війну Советській Росії.

Навіть під час воєнного конфлікту були деякі спроби довести до миру між Росією і Україною. Іноді ці спроби ви-

3) *Известия*, 23.XII.1918 р. коментар: Tagacouzio: Soviet Union and international law, p. 31

ходили від самих більшевиків, які намагалися втягнути Директорію в коаліцію проти Польщі і Антанти, іншим разом ініціатива виходила від лівих кіл Української Народної Республіки, які готові були прийняти советський режим в Україні, з умовою визнання незалежності України, відтягнення російських військ та при свободному існуванні лівих партій. Петлюра, разом з правими соціялістичними та демократичними групами, відмовився піти на таку угоду. Він, передусім, був принциповий антибільшевик і завеликий оптиміст щодо альянтської підтримки, щоб іти на непевну гру з більшевиками. Дальші взаємини між Українською Народною Республікою і Советською Росією відбувалися на полі бою, в якому українська сторона була покорена.⁴⁾

2. *Взаємини з Польщею і Румунією*: Новостворена польська держава і її уряд, Регенційна Рада у Варшаві, мали поважні причини затіснити взаємини з Україною (поважна польська меншість в Україні). Спочатку в Києві були напівофіційні представництва. Пізніше — в листопаді 1918 р. акредитовано надзвичайного польського посла та уповноваженого міністра при Гетьмані України — П. Скоропадському в особі Станіслава Ваньковича. Початкові приязні українсько-польські взаємини перемінилися у зв'язку зі збройною боротьбою за Східню Галичину між поляками та західними українцями на ворожі. Київський уряд не міг бути невтіральним у цьому конфлікті. Р. Дмовський, голова Польського Національного Комітету в Парижі, зі свого боку, вислав на Мирову Конференцію ноту з протестом проти української державності в Галичині. Медіатором у польсько-українському конфлікті виступила Найвища Рада Мирової Конференції, висилаючи спеціальну комісію під проводом ген. Бартелемі для заключення перемир'я. Поза коротким перемир'ям під час фронтових переговорів, посередництво Антанти не мало успіху, бо поляки не задоволились пропонованою демаркаційною лінією. Скоро вони здобули

4) Докладніше про російсько-українські взаємини див. нашу статтю: *Російська комуністична інтервенція в Україні в рр. 1917-1922, Oriente, 1955, No. 1*

цілу Галичину, коли прибули свіжі польські сили ген. Галлера з Франції. Директорія Української Народної Республіки формально не була у війні з Польщею, тільки уряд Західно-Української Республіки. Вона рада була здобути в Польщі союзника проти Росії навіть ціною західно-української території. Директорія виславала делегацію до Варшави і 1 вересня уклала перемир'я. В безнадійній ситуації, витиснений большевиками із Сходу, Петлюра сам взяв участь в переговорах у Варшаві, вислідом чого був польсько-український союзний договір з 21 квітня 1920 р., за яким Польща визнає Директорію, як уряд Української Народної Республіки, а українці визнають за Польщею Східню Галичину, більшу частину Волині і Полісся та Холмщину. Інтегральною частиною Варшавського договору була мілітарна конвенція, за якою поляки зобов'язалися керувати спільною кампанією проти Советської Росії. В цьому союзі, який не знайшов оправдання у великої частини українців, Петлюра бачив не лише ефективну польську допомогу, але й можливість здобути підтримку Антанти, зокрема Франції, яка польські великодержавні пляни (Велика Польща з українським, білоруським і литовським сателітами) апробувала. Практичним вислідом цього договору для України було короткотривале зайняття Києва і новий відступ в червні 1920 р.; для Польщі ж цей договір дав цінний титул на мировій конференції в Ризі щодо східніх кордонів.

Румунія одною з перших призначила свого дипломатичного представника в Києві в особі ген. Коанди. Але пізніші румунсько-українські взаємини також визначував територіальний конфлікт, щоправда, не збройний, у березні 1918 р. Румунія анектувала Басарабію, до якої, через її мішаний українсько-румунський характер, виявляла претенсії і Україна. З цієї причини Румунія не визнала український уряд де юре, хоч у Києві і Яссах були дипломатичні представництва обох сторін. В травні 1918 р. гетьманський уряд зірвав взаємини з Румунією і наклав господарське ембарго на Дністер. У висліді дальших переговорів під-

писано в жовтні торговельну угоду і відновлено дипломатичні взаємини.

Далішою кісткою незгоди з Румунією була окупація останньою Північної Буковини в листопаді 1918 р., саме тоді, коли уряд Західної України організував льокальні органи. Анексії Буковини до Румунії українці не визнали. Румуни в далішому переходово окупували частину Галичини і Закарпатської України. Уряд Української Народної Республіки, який пізніше відмежувався від західних територіяльних претенсій, готов був призвати за Румунією Басарабію при умовах румунсько-українського союзу і спільногого виступу проти Советської Росії. Румуни не погодилися не цей риск, що на нього пізніше пішли поляки, і що повинно було у висліді дати антисоветську коаліцію народів між Балтийським і Чорним морем, фаворизовану Парижем і Варшавою.

3. Взаємини України з Центральними державами: Т. зв. „Український мир”, заключений у Бересті Литовському 9 лютого 1918 р. між Українською Народною Республікою і країнами Почвірного Союзу⁵), дав початок взаєминам України з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією, і Туреччиною. Цей сепаратний мир знаходить ще й сьогодні різну оцінку серед істориків, тим більше був він у свій час об'єктом гострої критики українського уряду і збоку альянтів. Однака для України мир з центральними державами був рятунком від передчасної советизації і навіть дав їй шанси на незалежне існування. З цього становища його слід вважати близьким успіхом дипломатії Української Народної Республіки. Україна одержала визнання чотирьох держав, їй забезпечено в даних умовах найвигідніші кордони і за ціну перемер'я вона змогла взятися за будування державного ладу. Військова допомога у звільненні української території від большевиків була найважливішою, бо в час підписання миру більша частина України

5) Найкомплектнішою студією про „український мир” з багатою документацією є праця Е. Borschak: *La paix Ukrainienne de Brest-Litovsk, Paris, 1929*, p. 100

знаходилася під советською окупацією. За це Україні прийшлося заплатити. „Бротфріден” дав можливість витягнути з української землі останні харчі і сирівці для голодних Австрії і Німеччини. Саме на тлі цих додаткових господарських договорів та неможливості українського уряду виконати свої забов’язання виникло поважне тертя між українцями та командуванням німецької й австрійської армій в Україні, згл. дипломатичними представництвами обох країн в Києві. Німці вмішувалися у внутрішні справи України включно з тим, що з їх допомогою перебрав владу гетьман Скоропадський. Амбасадор кайзера в Києві, барон Мумм, мав впливи на формування українських урядів та на політику, що їх вони провадили. Міністер закордонних справ Д. Дорошенко намагався перенести місце німецько-українських взаємин з Києва до Берліну. В тому пляні відбулася візита гетьмана у Вільгельма II та поїздка членів уряду до Німеччини. Але це ситуацію не змінило.

З Австро-Угорщиною українці мали труднощі територіального порядку. Рівночасно з мировим договором у Берессті був підписаний таємний протокол про те, що Австрія зобов’язується виключити Східну Галичину і Північну Буковину в окремий український коронний край з широкою автономією. Під тиском поляків, які за старого режиму мали важливий вплив на дворі Габсбургів, Відень денунціював, не без згоди Німеччини, цей протокол. Крім того австрійці з тих самих причин не хотіли передати українському цивільному управлінню Холмщину, яка знаходилася в їх окупаційній зоні. Через це все уряд Гетьмана схилявся більше до німців, як до австрійців.

У столицях всіх Центральних Держав відкрито українські амбасади; вони залишилися і після упадку гетьманату. З заключенням між Німеччиною і советськими республіками договору в Рапало та після унормування австро-советських взаємин, посольства уряду Української Народної Республіки ліквідувалися. В Болгарії і Туреччині ще після анулювання берестейського миру, їх характер став півофіційний.

4. Україна і Антанта: Перші дипломатичні взаємини молодої української республіки з західними державами, це були зв'язки з альянтськими військовими місіями в Україні. В обличчі більшевицької революції на Півночі і того хаосу, який поширювався по всій Росії. Франція і Англія сподівалися знайти в Україні союзника, який буде далі воювати на Східному фронті. Англія і Франція вважали за відповідне самі опанувати нову ситуацію і впливати на майбутній розвиток подій в Росії, яка перебувала в процесі десегрегації. 23 грудня 1917 р. в Парижі укладено таємну франко-брітійську угоду, яка визначала сфери впливів за кожною з цих потуг. Україна, Бесарабія, Крим, Західня Донеччина і Польща входили в французьку сферу⁶⁾. На підставі цієї угоди відбулися і пізніша інтервенція Франції й Англії в Росії 1918–20). 29 грудня 1917 р. ген. Табуї був іменований „Комісарем Французької Республіки в Україні”, а скоро потім бритійський уряд призначив „Репрезентантом Великої Британії” сер Піктона Багг'є (Бадж)⁷⁾. Хоч українці були антантофіли, але розклад армії, зокрема й наступ більшевиків, змусили їх до сепаратного миру. Цим припинилися багатообіцюючі в засмини України з державами Антанти, майбутніми переможцями; ресентимент останніх до берестейської „зради” українців давався відчувати у всіх пізніших взаєминах.

У листопаді 1918 р. Гетьман вислав окремого відпоручника до Ясс, де перебували альянтські місії, з проханням, щоб Антанта замінила німецькі і австрійські окупаційні війська. Тоді Антанта орієнтувалася на російські антибільшевицькі сили і сприяла відновленню російської імперії. Можливо, що гетьманський уряд був би отримав підтримку, зокрема по проголошенні ним федерації з Росією і зміни уря-

6) Текст конвенції див. Fisher: Soviets in World Affairs, II. p. 838

7) Лідери Центральної Ради Винниченко, Шульгин, Марголін вважають, що акредитуванням цих представників Франція і Велика Британія визнали Українську Народну Республіку. J. Reshetar, op. cit. p. 100 не вважає це визнанням; Б. Галайчук: El estado Ucraniano del XX siglo, називає це визнання неясним (між де юре й де факт). Думаю, що це було визнання українського уряду де факт без відношення до незалежності Української Народної Республіки.

ду на антантофільський, але повстання Директорії поставило Антанту перед новою дилемою: визнати Директорію, дати їй допомогу і тим самим поставити проти себе білих росіян або зробити виключно ставку на останніх і відкрити ще один фронт проти українців. З Парижу прийшли інструкції для французького десанту в Одесі: „*faire cause commune avec les patriotes russes*“.⁸⁾

Але команда французького десанту бажала здобути українців для антисоветської кампанії і в січні та лютому 1919 р. відбувалися українсько-французькі переговори про спільну акцію проти більшевиків. Хоч поволі французька політика в справі України почала звільнитися з проросійських впливів, новий наступ більшевиків привів до евакуації французького десанту в квітні 1919 р. Плянована акція альянтів з допомогою всіх антибільшевицьких сил проти Советської Росії скінчилася фіяском.

Ідея української державності, в загальному, не мала успіхів у держав Антанти. Частково, завдяки ресентиментам Берестейського миру, частково у висліді дезінформації поляків і росіян, а головно через фактичну слабість українського ружу опанувати хаотичну ситуацію в Україні й утвердити режим, в пляни Антанти не входила активна підтримка українців. Але в нюансах навіть між альянтами не було однозгідності щодо української політики.

Франція — ентузіаст великої інтервенції в Росії з початком 1919 р., скоро відмовилася від цих плянів і почала підготовляти на Заході бар'єру проти Советської Росії, яка дала пізніше концепцію „кордон санітер“. З тих причин вона підтримувала польські претензії на західно-українські землі, як також визнала за Румунією посідання Буковини і Бессарабії. В плян польсько-румунської антисоветської бар'єри могла входити і невелика Україна, але як сателіт Польщі; тому з французького боку великорадянські федерації пляни Пілсудського, як і варшавський договір між останнім і Петлюрою, були сприйняті позитивно.

Велика Британія саме тоді, коли французи зрезигнували

8) J. Xydias: *L'intervention française en Russie 1918-1919*, p. 163

ли з безпосередньої інтервенції, поставила карту на білих генералів Денікіна і Врангеля; тим самим концепція самостійної України не входила в гру. В справах західноукраїнських земель, Велика Британія займала менше пропольське становище, як Франція. Її прив'язання до лінії Керзона, а пізніше оборона автономного статусу Галичини виразно свідчать про це. Французькій концепції сильної Польщі британці протиставляли ідею сильної Російської федерації.

З'єдинені Стейти Америки не відіграли поважної ролі в українській політиці цього періоду. Президент Вільсон у своїх 14 пунктах не згадував українців, а їх справу трактував, як внутрішню справу Росії. 29 жовтня 1919 р. державний секретар Лансінг дав американській делегації на мирну конференцію таку інструкцію: „Політика ЗСА, залишаючи майбутності устійнення точніших форм взаємовідношення між Великоросією і Малоросією, повинна змагати тимчасово радше до збереження принципу повної російської єдності, як підтримувати сепаратизм”⁹.

Італія не мала власної політики в справах Європейського Сходу; вона радше лояльно секундувала французькій акції.

Україна вислава до згаданих держав Антанти свої дипломатичні місії, які, не мали офіційного характеру, і їх діяльність зводилася скоріше до інформації про українську проблему.

5. *Україна на Мировій Конференції*: Уряд Української Народної Республіки вислав у січні 1919 р. доволі репрезентативну делегацію до Парижу з надією здобути для неї титул і визнання Антантою Української держави.¹⁰ Делегація до кінця не здобулася на офіційний статус, подібно, як делегації інших держав на території Росії, писала ноти,

9) Foreign Relations of the United States, 1919, Russia (Washington, 1937) pp. 783 sq. — цитат за Решетарем, цит. твір. стор. 287 і наступні.

10) Комплектна документація і коментар про українську проблему і Мирову Конференцію в Е. Borschak: L'Ukraine a la Conference de la paix (1919-1923), 1938, p. 188

на які, назагал, не одержувала відповіді; давала інтер'ю до преси і чекала на рішення Великої Ради... Українська справа вийшла на порядок Мирової Конференції в березні, квітні і травні 1919 р. з приводу польсько-української війни. Тоді ситуація польської сторони була хитка, і Велика Рада намагалася довести до перемир'я між воюючими сторонами. В Парижі створено міжальянтську комісію на чолі з ген. Л. Бота з метою посередництва. Українська делегація переговорювала з комісією і була вислухана Великою Чвіркою. Польська сторона відмовилася прийняти умови перемиря і демаркаційну лінію, запропоновані комісією, та розпочала наступ. Спроби Антанти замирити поляків і українців, а тим самим і можливість легалізації української делегації в Парижі, скінчилися невдало.

Слід ще згадати одну ініціативу Антанти, точніше Ллойд Джорджа і Вільсона з метою розв'язати „російське питання” на пропонованій конференції на Прінкіпо. Український уряд у лютому 1919 р. відмовився взяти участь в конференції, поки війська Советської Росії не будуть стягнені з України. Українська відмова ішла по лінії побажань Франції, яка з недовір’ям ставилася до ангlosаксонської ініціативи.¹¹⁾

6. *Взаємини України з іншими державами*: Крім центральних держав та головних держав Антанти, український уряд вислав свої дипломатичні місії до Польщі, Румунії, Греції, Швейцарії, Ватикану, Чехо-Словаччини, Данії, Фінляндії, Югославії, Угорщини, одну місію в Норвегію і Швецію та спільну місію для Бельгії і Голандії. Статус більшості цих місій був півофіційний, бо ці держави не визнавали українського уряду. Контроверзійним лишається характер взаємин Ватикану з Україною. Головою українського посольства був впливовий граф Тишкевич. Деякі автори вважають, що Ватикан визнав де юре український уряд Директорії.¹²⁾

11) Fisher, op. cit. I, 170-171

12) Fisher, op. cit., I, 247, твердить, що лист Бенедикта XV (точніше: кардинала Гаспері — заввага В. М.) до Петлюри говорить „про визнання Святою Столицею української незалежності”. Із змісту листа можна б робити висновок тільки про „імплісітне” визнання.

Українська Народна Республіка була визнана Центральними Державами та державами — наслідниками Росії — Фінляндією, Естонією, Латвією, Литвою, Польщею, республіками Кавказу і Советською Росією. Визнання де юре Австро-Угорщиною, по розриві подвійної монархії, перейняли держави наслідники — Австрійська республіка й Угорщина.

У 1921 р. визнала Україну Аргентина.¹³⁾

Петиція України про прийняття в члени Ліги Націй розглядалася Радою Чотирьох в 1920 р. Подібно, як справа Литви, й Вірменії, прийняття України було відкладене до чергової сесії. Тоді вже український національний уряд був поза Україною і справа перестала бути актуальною.

13) A. Chouguine dans le Dictionnaire Diplomatique, I, p. 998.

Д-р Іван М. Новосівський

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ — САМОВИЗНАЧЕННЯ — і ПРЕЗИДЕНТ ВІЛЬСОН

1. Вже самий факт, що основний масив території Української Держави до Лютневої революції входив у склад царської імперії, у розумінні союзників — Антанти проблема України належала до комплексу т. зв. російського питання. Тому цікаво буде подати, в загальних штрихах, як підходили союзники до розв'язки цього комплексу, як цілості та українського питання, зокрема.

Напрямні політики союзників — включно з ЗСА — по відношенні до т. зв. російського комплексу засновувались, у першій мірі, на договірних забов'язаннях: гарантування інтегральності Росії, як воєнного союзника. Після Лютневої революції 1917 р. великі союзники негайно визнали новий російський режим Тимчасового Уряду, продовжуючи всі передні гарантії у відношенні до цього союзника.

Але Лютнева революція приносить з собою подих національної свободи — зокрема для не-російських народів — їх національних революцій і проголошення їх політичного самовизначення. Так Українська Національна Революція завершується проголошенням у 3-му Універсалі державної суверенності українського народу на його етнографічних землях. Російський політичний провід — без різниці партійної закраски — одностайно поборює самовизначення не-російських народів з метою задержати інтегральність імперії. Хоч большевицькі провідники пропагандивно визнали право самовизначення не-російських народів, включно з відділенням, після приходу до влади вони збройно поборюють всякі сепаратистичні стремління. Україні виповідають війну (після видкіненого Українським Урядом ультиматуму), яка досьогодні не закінчена жадним мирним договором.

Політика нового большевицького уряду стала відразу

загрозою для воєнних плянів Антанти. Ще до жовтневого перевороту комуністична пропаганда між російським воящтвом підкопує дисципліну, послаблює відпорність східнього, т. зв. російського, фронту. Відпорними на цю пропаганду і стійкішими на фронті залишались тільки національні, зокрема зукраїнізовані, частини.

Західні союзники захвилювались станом на російському фронті, але змінили наставлення не до т. зв. російського комплексу, а тільки до режиму, який постав після жовтневого перевороту. Вони — включно з ЗСА — підтримують російські т. зв. добровольчі армії і взагалі всі сили, які поборюють большевиків, але не порушують інтегральності Росії.

Перший вилім у політиці неподільності російської імперії зробив през. Вільсон, проголосивши 8.1.1918 р. у своїй 14-пунктовій програмі — окремим 13-им пунктом — незалежність Польщі. Але це сталося на прохання полк. Гавса, інтимного друга Вільсона й приятеля польського піяніста Падеревського, який просив про це Гавса.

До вибуху російської Лютневої революції 1917 р. американська публічна опінія мало звертала увагу на Росію, а цікавились тільки Західною Европою.¹ Східня Европа Америку не цікавила. То ж не диво, що Америка не мала пляну щодо Східної Європи, чи так російського комплексу. Для американських політичних і державних мужів українського питання не існувало. Для них існуvalа тільки Росія, про яку вони знали зі своїх русофільських шкільних підручників та з російських пропагандивних публікацій. А до того Росія уважалася союзником, державну інтегральність якого ЗСА згідно з договором забов'язані були боронити.

До ліквідації австро-німецьких фронтів союзникам не приходилося серйозно думати про ліквідацію большевизму. Експедиційні корпуси союзників військ на Кавказі (Англія), Сибіру (Англія і ЗСА) та Мурманську (Англія), які на словах були заходами, зверненими проти евентуального німецького походу на Схід, в дійсності були заходами для за-

¹ C. A. Manning: *The Ukrainians and the US in World War I.* "The Ukrainian Quarterly" 1957 IV 347 sq.

тримання внутрішньої рівноваги й цілості розхитаної російської імперії. Для здушення большевизму союзники активно допомагали арміям Корнілова-Денікіна, Колчака й Юденіча, які вели боротьбу проти „анархії” під прапорами „неподільної Росії”. Після укладення перемир’я з Німеччиною в листопаді 1918 р., з ініціативи Франції роблено в січні 1919 р. заходи військової інтервенції для здушення большевизму. Вільсон висказався рішучо проти інтервенції.² Одною з рішальних причин такого його становища була не тільки опозиція республіканської більшості в Конгресі та її гостра критика закордонної політики Вільсона, але, може, в більшій мірі його суспільна філософія, а саме, що демократія і революція взаємно себе виключають.

Всі великі союзники мали антибольшевицькі настої і вірили, що людозгубний большевизм є переходовим явищем, що він мусить пропасти, а побідною вийде неподільна демократична Росія. Про її многонаціональність і поділ вони навіть не хотіли слухати.³

Союзники — з ініціативи самого Вільсона — пробували скликати конференцію представників всіх урядів (включно з б о л ь ш е в и ц ь к и м), посталих на території колишньої царської Росії, за винятком Польщі, щоб знайти між ними компромісову розв’язку й вилонити єдине спільне представництво на Мирну Конференцію, затримавши цілість Росії. Коли ж ця спроба не вдалася, тоді союзники пробували знищiti большевизм сторонніми для них силами, але не виявили необхідного зрозуміння щодо складу цих сил та щодо скомплікованих обставин на просторах Східної Європи. Тому, що вони за традицією виходили з принципу неподільності Росії, тим самим самостійницькі стремлення України були приречені на нехтування чи навіть активний спротив збоку Антанти. Вони допомагали добровольчим арміям, Польщі й Румунії, а Україна отримала ... бльокаду, бо вела бороть-

2 Arno J. Mayer: Politics and Diplomacy of Peacemaking pg. 463

3 Alexander Choulguine: The Doctrine of Wilson and the Building of the Ukrainian National Republic. “The Ukrainian Quarterly” IV/1956, p. 326

бу за свою самостійність, а не за цілість Росії.⁴ Не дивно, що й ця політика не дала союзникам бажаного успіху, бо добро-вольчі та галерівська армії, замість воювати проти большевиків, звернули зброю, в першу чергу, проти не-російських народів, зокрема проти України. Тоді прийшла остання фаза політики союзників у т. зв. російському питанні, а зокрема щодо України, а саме політика відгородження від большевиків так званим санітарним кордоном на ріках Дністрі й Збручі, де поставлено на сторожі, скріплени українськими, білоруськими й литовськими національними територіями, Польщу й Румунію.

2. Коли говорити про закордонну політику ЗСА, то мусимо наперед ствердити, що, згідно з ст. 2 Конституції, цю політику веде й за ней відповідальний єдино Президент ЗСА. У цій справі він має для помочі державного секретаря, як виконавця, і цілий штаб дорадників. Звичайно, кожний з дорадників президента може мати, й має, більший або менший вплив на остаточне рішення президента, але цьому останньому належить повне право кожну пораду приняти або відкинути згідно з власним суверенним розсудком. Було б несерйозно твердити, що державний секретар чи акредитовані американські посли вели або ведуть закордонну політику на власну руку, без відома чи проти волі президента. Насправді, вони тільки розробляють у деталях і виконують напрямні політики, яку вказує президент. Отже, наставлення ЗСА до якоїсь міжнародної проблеми — це наставлення до неї самого президента. Це стосується й до нашого питання, а саме: до питання наставлення ЗСА, чи їх президента Вільсона, до самовизначення України.

3. Самовизначення українського народу у своїй власній, незалежній державі здійснилося — як вікова мрія цілих поколінь — його вільною і непохитною волею, у висліді Української Національної Революції 1917 р. У цей спосіб український народ, зі своєю окремою культурою, мовою та історичними традиціями, відновлював свою стару державну традицію, що її загарбував фальшем і насильством віроломний „союзник-протектор” — Москва.

⁴ О. Лотоцький: Сторінки Минулого, IV 9

Право українського народу на самовизначення було очевидним: його визнавали також большевики (Ленін). Воно було в повній згоді з програмою самовизначення, проголошеною Вільсоном. Тому український політичний, культурний і громадський провід зустрів вільсонівське проголошення самовизначення з великим ентузіазмом та з глибокою вірою в політичні ідеї Вільсона. Українці були, попросту, загінотизовані елегантністю і пориваючим духом вільсонівської ідеології і її красномовності, яка ставила в основу міжнародних взаємин і міжнародного права глибоку мораль. Вільсонівська програма самовизначення мала на український прорів дієві силу, і він прийняв її з великими надіями — але замало критично — з сліпою вірою і певністю, що цей великий ідеаліст, Вільсон, у розв'язці конкретних питань самовизначення, а між ними також українського, як політик, мусить бути послідовним й об'єктивно здійснюватиме цю свою глибокоморальну програму самовизначення. І, врешті, що в разі потреби він матиме досить авторитету, силою своєї могутньої країни, перевести перед союзниками справедливе здійснення своєї програми самовизначення. І справді — як слушно твердить В. Доманицький — національна ідеологія і теорія знайшла своє завершення у вільсонівській доктрині самовизначення. Це був „безсторонній, науково вдосконалений проект кодексу міжнародного права”, який упорядковував національні проблеми, національні взаємовідносини на міжнародній площині. Програма не була звернена проти жадної держави, а тільки проти імперіалізму, поневолення народу народом. Вона засновувалась на глибокій суспільній етиці й почутті справедливості з метою забезпечення довговічного миру й досконалого суспільного розвитку. Візія цього іdealіста з'єднала йому безмежну вдячність і пошану всіх поневолених народів.⁵ Вільсонівська програма самовизначення була завершенням ідей Вільсона-ідеаліста.

5 Проф. В. Доманицький: „Етапи розвитку науки про націю”, „Самостійна Україна” №2(144) за лютий 1961, стор. 3 і наступні
Victor Domanuskyj: The National Problem and the World War I. in “The Ukr. Quarterly” 1956 IV pg. 305 sq.

Але коли Вільсон прибув на Мирну Конференцію, щоб там практично здійснити свою програму, то зустрів там професійних дипломатів, т. зв. „реальних політиків”, далеких від ідеологічних засад чи сентиментів, які клопоталися єдино про власну безпеку та про задоволення своїх союзників, щоб закріпити надовго свой табір. І в стичності з цими політиками, в здійсненні своєї програми в живому житті, Вільсон обнизився з висот мораліста в міжнародній політиці до рівня своїх колег — реальних політиків, порушуючи свою власну зasadу, що „кожний народ має право вибирати собі сувереність, під якою він хоче жити”. Європейські союзники прийняли вільсонівську програму самовизначення, бо вона давала їм знамениту зброю для швидкого закінчення війни. Але розбройвши цим морально Центральні Держави й добувши над ними перемогу, вони не думали здійснювати цю програму, а на Мирній Конференції порушували її на кожному кроці, користуючись у практиці її застосування двома мірками, з яких одна часто диктувалась власними державними інтересами.⁶ Зокрема в європейських справах, де Франція уважалася гегемоном і вирішувала всі справи за своїм власним, наперед устійненим пляном.

Україна була до 1917 р. *terra incognita* для політичних і наукових кіл Америки, а коли після Лютневої революції 1917 р. вона нагло виходить на міжнародну арену, тоді російська, польська та жидівська еміграції стрічають цю появу, та український народ, з найчорнішими характеристиками без кваліфікації на самовизначення. А маси американського громадянства були зовсім байдужі до українського питання. Воно їх зовсім не цікавило. Публічна опінія у ЗСА формувалась у середніх і високих школах цілковито під впливом російської історичної школи.

В українському питанні дипломатія союзників на Мирній Конференції — за вийнятком кількох одиниць без віршального голосу — не орієнтувалась і взагалі не визнавала України як окремої від т. зв. російської проблеми. Сам Вільсон не визнавався в національних і територіальних пробле-

6 „Дві мірки” — передова в „Свободі” № 53 за 22.3.1966

мах Східної Європи, а крутійська дипломатія європейських союзників тактичними маневрами та фальшивими інформаціями вміла ставити його в таке положення, що він легко здавав свої позиції і йшов на компроміс. І так у полагоді справ малих народів, які — за словами Вотсона — були немов фігурами на шахівниці, без голосу в своїх справах, ми, замість самовизначення, бачимо територіальні компенсації на користь запрязьнених, як Польща, Румунія, Чехо-Словаччина, і на шкоду інших, сусідніх з ними народів.

4. На Мирній Конференції — як довідуємося із спогадів полк. Гавса — Вільсон завжди діяв самостійно і самостійно керував американською закордонною політикою. Він тримався остононь від впливів членів американської делегації, а часом любив це прилюдно заманіфестувати. Це й було причиною, чому член американської делегації, В. Буллітт 17.5 1919 р. презигнував з членства в делегації, бо — за словами іншого члена делегації, Блісса, “we do not have much effect in decisions of the President.”⁷ Єдиним, хто міг мати вплив на рішення Вільсона — і фактично мав — був полк. Гавс, якому поляки завдачують 13 п. вільсоновської програми про створення незалежної Польщі. Щодо Лансінга, то між ним і Вільсоном взаємини були так холодні, що Вільсон навіть не довірив Лансінгу розроблення пляну Мирної Конференції.⁸ А під час конференції у Паризі, коли американські представники Гувер, Лансінг, Блісс, Увайт і Гавс звернулися до президента Вільсона, щоб він скликав народу американських делегатів у справі становища щодо ходу Мирної Конференції, зокрема щодо злагіднення проекту Версальського договору (постанови про відшкодування, як незгідної з вільсонівською програмою), Вільсон 3.6.1919 р. скликав таку нараду, заявляючи однаке, що він вислухає думки й враження, але не буде висловлювати власної опінії. Про тому нервовість й амбіція президента не могла зносити, щоб хтось нагадував йому про погоджені компроміси; опріч того він не приймав порад, які вели б до поновного відкриття дебатів над питання-

7 А. Майєр, цит. твір, стор. 801 і вказане там джерело

8 Robert Lansing: The Peace Negotiations pg. 23, 199 sq.

ми, які вже дебатувалися на Верховній Раді між союзниками, уважаючи це марнуванням часу.⁹

Ідеалізм Вільсона і факт, що він був автором дійсно гуманної і справедливої програми самовизначення, ще не дають підстав робити висновки про його прихильне наставлення до українського самовизначення. Деякі дослідники справедливо завважують, що принцип самовизначення у вільсонівській програмі має більше абстрактний характер, який ще не давав відповіді на питання — котрий народ має кваліфікації на самовизначення, цебто котрий народ можна уважати за окрему націю, здатною отримати міжнародне визнання самовизначення.

Д-р В. Маркусь уважає, що вже самий текст 14-пунктової програми Вільсона свідчить про те, що її автор уважав українське питання внутрішньоросійським питанням. Бо й справді, підчас проголошення цієї програми незалежна Українська Держава була дійсностю від місяців, а все ж таки про український народ у цій програмі нема найменшої згадки.^{9-а}

Коли приглянемося близче 14-пунктовій програмі Вільсона в її початковому оформленні, то бачимо, що державну незалежність вона виразно визнавала тільки полякам, а „Росії” — після евакуації німцями російської території (фактично російська етнографічна територія не була окупована) — обіцяла запевнення найкращих можливостей співпраці з іншими націями та найширшу допомогу. Про самовизначення не-російських народів імперії немає мови, а про „Росію” говориться як про неподільну державу. Пункт 10-ий програми передбачав для народів Австрії автономічні свободи. Аж у своїх пізніших промовах (11.2.1918 р. та пізніших), а головно в інтерпретаціях цієї програми поширило та поглиблено коло

9 Арно Майєр, цит. твір стор. 802 і наступні

Parers Relating to the Foreign Relations of the USA. The Paris Peace Conference 1919, XI, pg. 587 sq./даліше серія цих видань цитується у скороченні початковими літерами, „Ф Р”

9-а Д-р В. Маркусь: Україна в міжнародних взаєминах. „Правничий Вісник” кн. 3, стор. 44 і наст.

прав і управнених. Але й тепер Україні визнається право самовизначення тільки умовно, евентуально, у прийдешньому, можливо, але непевно. Хоч українське питання стояло тоді руба, в усій своїй гостроті, перед Вільсоном — і цілим світом — ми ніде не подибуємо з його сторони, ані словом ані ділом, доброзичливого жесту, який вказував би на його прихильне наставлення до української визвольної справи. Він вистерігався висловлюватися виразно за чи проти самовизначення українського народу. Але ми вважаємо, що не слова, а вчинки-діла виражают справжній характер, думку, волю, наставлення людини до даної справи. А потягнення Вільсона при здійсненні міжнародної реальної політики у відношенні до українців й української проблеми вказують недвозначно, що він увесь час не відступав від концепції неподільності Росії — за винятком Польщі й Фінляндії. І, на нашу думку, не з браку ідейності чи із злой волі, а через незнання української справи і упередження, якого не міг позбутися, а яким його обдарувала російська псевдонаука про „єдину російську націю”, що складається з племінних розгалужень, до яких окремо не можна стосувати принципу самовизначення. Таким був погляд і самого Вільсона щодо російського комплексу. У цьому відношенні ані він, ані Гавс не були винятками. На таких „правдах” історичної науки, базованої на теорії М. Погодіна — Д. Іловайського, про єдність „російського народу” та однородність російської держави, виховувались і виховуються — до Вільсона й, можна сказати, по сьогоднішній день — цілі покоління і всі кадри американських державних і політичних мужів. З таким русофільським упередженням застала Вільсона російська революція 1917 р. Російські закордонні кола пильнували, щоб це русофільське упередження не було зрушене з місця. У своїй пропаганді вони представляли український самостійницький рух і велику Українську Революцію 1917-1918 рр. австрійським чи німецьким винаходом, спрямованим на те, щоб послабити союзну Росію і взагалі союзників. Не дивно, що московофільське упередження у союзних державах важко

було підкопати. Та й не було можливостей нести сюди українську правду.

5. Хоч царської Росії не стало, провідники союзних держав і вся їх дипломатія у своїх політичних потягненнях керувались засадою, що в їх діях не слід „забувати того, що Росія є їх давнім і довіреним союзником.”¹⁰ Думаємо, що й сам Вільсон крізь таку призму дивився на т. зв. російський комплекс. Про це постійно пригадував і колишній царський амбасадор у Вашингтоні, Б. Бехметьев.

Деякі американські дослідники вказують на одну велику хибу Вільсона: його темперамент та упередження. Це саме підтверджує також інтимний друг і дорадник Вільсона, полк. Гавс. За словами Гавса — основною хибою Вільсона був його темперамент. А його упередження були такі сильні, що іноді захмарювали його розсудок.¹¹ Цим його темпераментом й русофільським упередженням треба пояснювати — на нашу думку — його негативне наставлення до українського питання.

Деякі українські дослідники, уважаючи Вільсона за великого ідеаліста вже на основі його об'єктивної програми самовизначення, робили, на нашу думку, передчасний і завдантоупевнений висновок, що він (а також його друг полк. Гавс і навіть Лансінг) був до певного часу прихильно наставлений до проблеми України, але з початком травня 1919 р., під впливом паризького дипломатичного оточення та під тиском американської Пальонії перед виборами й опозиції в Конгресі після виборів, змінив це своє наставлення до українського питання на негативне.¹² Проф. М. Стаків, що єдиний навів докази на підтримання цього погляду, думас, що Вільсон поважно трактував українську проблему, і на підтвердження своєї думки навів такі докази:

1. У листопаді 1918 р. на меморандумі „Комітету Вільної

10 Д-р Матвій Стаків: Україна в добі Директорії, том 5, стор. 103

11 Intimate Partners of Colonel House, Vol. I, pg. VIII

12 М. Стаків: В століття Будрова Вільсона. Замітки до стану укр. справи в ЗДА. „Вільна Україна” №13/1957; М. Стаків: Західна Україна, Том VI, кн. I, стор. 122 і наст.

Росії", який домагався визнання уряду в Омську все-російським представником „Вільної Росії", Вільсон поставив резолюцію, якою заперечив таку репрезентацію завважую, що на території колишньої Росії у сучасну пору є аж 5 державних одиниць;

2. Від'їздаючи на Мирну Конференцію, Вільсон між своїми паперами мав також, переданий Українським Народним Комітетом Америки, меморандум з 29.11.1918 р. у справі визнання української державності.¹³

Ми не погоджувались би з такою думкою, уважаючи, що ані Вільсон ані Гавс чи Лансінг, які виховувались і ввесь час перебували під русофільським впливом — як і більшість американських державних мужів по нинішній день — ніколи не грішили прихильним наставленням до українського питання. Але вважаємо зовсім слушною і влучною заявагу проф. М. Стакова про те, що „Гавс, а за ним і Вільсон хиталися якийсь час в українській справі і були нерішені, як їм стати, то в кожнім разі з упливом часу це хитання перехилилося в бік негативний.”¹⁴ Таке „хитання”, вижидальна позиція, мусіла бути в час реальної дійсності Української Держави й її рішучої боротьби проти большевизму, держави, що виказувала велику вітальність. Цієї дійсності не можна було минути без застанови, без „хитання”. Він мусів приняти цю незвичайну дійстість до свідомості і шукати для неї розв'язки. Коли ж у наслідок агресії імперіялістичних сусідів українська відпорність почала слабшати, а ворожа українським вільним змаганням пропаганда представляти ці змагання у фальшивому світлі, „хитання” Вільсона зникло і він залишався твердо при своїх з давніх часів устійнених поглядах про російський комплекс, на неділімських позиціях.

6. Після упадку царського появі на його руїнах самостійних держав не-російських народів, які самовизначились, заманіfestувавши непохитну волю жити своїм самостійним життям, Вільсон — і по проголошенню своєї 14-пунктової програми — продовжував дивитись на спадок по царській

13 М. Стаків: Західна Україна, Том III, стор. 140

14 М. Стаків: Західна Україна. Том VI, кн. I, стор. 128

Росії очима російської псевдонауки, і психологично не міг увільнитись від тривало засвоєного в молодих літах погляду на російський комплекс. А згідно з цим поглядом український народ не мав кваліфікації на самовизначення, і українська проблема була внутрішньою російською проблемою.

Може Вільсон і був би готов присвятити більше уваги претенсіям на (самовизначення) самостійність не-російських народів, але він не хотів цього робити без чи проти волі представників російського народу, які завжди і в один голос були проти „розчленування” Росії. Царська дипломатія (амбасадор Бехметьев) постійно нагадувала, що спадок по царській Росії — це спадок російського народу, його внутрішня справа, до якої не слід вмішуватися чужим державам.

На те, що Україна в концепції Вільсона залишалась внутрішньоросійським питанням, є багато доказів. Ми наведемо тут лише кілька фактів.

Ця вільсонівська концепція найкраще відображенна у його листі до конгресмена Франка Кларка з 13.11.1917 (через тиждень після большевицького перевороту та захоплення ними влади й через 8 тижнів перед проголошенням вільсонівської програми), де написано:

“I have non lost faith in the Russian outcome by any means. Russia, like France in a past century, will no doubt have to go trough deep waters but she will come out upon firm land on the other side, and her great people, for they are a great people, will in my opinion take their proper place in the world”.¹⁵

А в грудні 1917 р., коли навіть Англія і Франція — з коюнктурних спонук — були готові визнати *de facto* Український Уряд, французький амбасадор у Вашингтоні Жюссран переслав 7.1.1918 р. державному секретареві ноту, в якій сповіщав, що ген. Табуй має доручення повідомити Український Уряд про те, що Франція „дійсно рада визнати його (Український Уряд) як незалежний Уряд. Я отримав директиву, — писав далі Жюссран, — і маю шану повідомити про це

15 R.S.Baker: Woodrow Wilson. Life and Letters vol. VII pg. 355
G. Kennan: Russia Leaves the War, vol. I pg. 79

Вашу ексцеленцію та поспітати, чи Уряд ЗСА був би скильний зробити подібні кроки перед Українським Урядом".¹⁶ Американський амбасадор у Петрограді, Франсіс, у своєму листі до державного секретаря з 9.1.1918 р. радив також визнати, між іншими, також Український де факто Уряд.¹⁷

Державний секретар відповів амбасадорові Жюссранові, що Уряд ЗСА „уважно розглядає всесільй стан справи, але дотепер ще не прийняв рішення щодо визнання в Росії сепаратних (незалежних) урядів”.¹⁸ Вільсон устами Лансінга категорично відмовився ділити Росію визнанням України.

У зв'язку з акцією довкола визнання України зарисувались були тактичні розбіжності між Вільсоном і Лансінгом. З порадою визнати Україну звернувся був до Державного департаменту також американський консул у Тіфлісі, Сміт. Перед тим, як дати негативну відповідь, Вільсон запитав, у Парижі, Гавса. Той, вислухавши позитивні опінії у цій справі представників Англії і Франції, дав Вільсонові все ж таки негативну відповідь.¹⁹ Як відомо, Англія і Франція були за визнання де факто Українського Уряду для того, щоб відтягнути Україну від переговорів з Центральними Державами та затримати її по стороні Антанти. Розбіжності між Вільсоном і Лансінгом у цьому питанні не було по суті справи, бо обидва вони були проти визнання України. Лансінг уважав доцільним скласти урядову заяву про політику невміщування у справі сепаратистичних режимів, створених на території Російської імперії, вважаючи ці справи внутрішньою російською справою, а тим самим заманіфестувати політику неподільності Росії. Вільсон був проти проголошення такої урядової заяви, бо це могло б послабити його 14-пунктову програму.²⁰ Лансінг уклав був навіть проект такої урядової заяви, але її не прийшлося проголошувати через спротив Вільсона.

16 ФР 1918 Росія Т. 2, стор. 655;

17 Там само, Т. I, стор. 336 сл.

18 Там само, Т. 2 стор. 655

19 Там само, Т. 2, 584 сл. і Г. Кеннан, цит. твір, Т. I, стор. 172

20 Papers Relating to the Foreign Relations of the USA. The Lansing Papers, pg. 349; Г. Кеннан, цит. твір, Том I, стор. 188

Кілька місяців пізніше, з приводу висаду союзників на території колишньої царської Росії (домовленої у Парижі 1.6.1918 р., вправді у відсутності представника ЗСА, але за їх згодою), що відбулось у серпні 1918 р., Вільсон виправдував той висад намаганням „зміцнити всілякі змагання до самоуправи або самозахисту, до яких прагнули б самі росіянини з нашою допомогою”. А в зверненні до „народу Росії” Вільсон, устами державного секретаря, заявляв: „Уряд ЗСА прагне заявити народові Росії у найбільш прилюдний і урочистий спосіб, що він не має наміру порушувати суверенність Росії ні встравати в внутрішні, і то навіть у місцеві, справи обмежених областей, що їх могли б окупувати, а також ні в чому не порушувати її територіальної цілості ні тепер, ні пізніше; те, що ми повинні тепер робити, має свою єдиною і виключною метою подати таку допомогу російським людям, яка є сприятливою для них самих у їх змаганні привернути контролю над своїми власними справами”²¹. З тону і змісту заяви проглядає ясно тенденція збереження інтегральності Росії.

Вільсон не оминав жодної нагоди, щоб висловити „російському народові” свої симпатії і приобіцяти йому американську допомогу. Він це робив навіть з приводу з'їзду советів 11 березня 1918 р. У своєму посланні він обіцяв допомогу уряду ЗСА для відновлення повної суверенності й незалежності Росії та відновлення її великої ролі в Європі і сучасному світі. З тону послання видно, що Вільсон мав на увазі неподільну Росію.²²

7. Та пригляньюмося ближче, яку розв'язку українському питанню давав Вільсон в інтерпретаціях своєї 14-пунктової програми на Мирну Конференцію. Ці інтерпретації були розроблені полк. Гавсом, у співпраці з Каббом та Ліппманом, і прийняті опісля 30.10.1918 р. Вільсоном.²³ Інтерпретації роз-

21 М. Стажів: Україна в добі Директорії, Том IV стор. 71

Intimate Papers of Colonel House, Vol. III, 416; (далі — „Інтимні документи”)

22. Woodrow Wilson: Guarantees of Peace 23

23 Інтимні документи полк. Гавса, IV, 153

глядають наше питання у пп. 6 і 10. Пункт 6 відкидає відновлення царського режиму і територіальної інтегральності Росії, бо інтегральність була вже порушена пунктом 13-им програми-створенням незалежної Польщі. Поза тим, інтерпретації визнавали право на самовизначення фінам, литовцям і латишам. Але й України не могли обминути мовчанкою навіть ті, що не бажали її визнавати, бо Українська Держава була дійсністю і становила політичну силу. Тож Україні визнавалося це право тільки як евентуальну можливість. Згідно з інтерпретаціями, Мирна Конференція мала б визнати ці де факто уряди, створені на території колишньої царської Росії, але вона повинна була схилити їх до федерації між собою і Великою Росією.²⁴

Пункт 10-ий розглядав проблему Австро-Угорщини. Тут автори інтерпретації визнавали український характер Північної Буковини, Східної Галичини і Закарпаття. Отже, Вільсон був свідомий щодо етнографічно-українського характеру цих земель.

Дослідний текст пунктів з інтерпретацій, що стосується до українського питання, такий: Пункт 6: „Те, що є важливим для Польщі, буде напевно важливим для Фінляндії, литовців, латишів і, можливо, також для українців.” Пункт 10: „Східня Галичина є переважно українська або руська (рутеніян) і ніяким правом не належить до Польщі. Опріч того є ще декілька соток тисяч українців вздовж північного та північно-східнього кордону Мадярщини й в частині Буковини, які належали Австрії.”

Хоч Україна в той час мала всі атрибути організованої держави й мала визнання de jure низки європейських держав, все ж таки інтерпретації ставлять під сумнів її право на самовизначення. Визнання українського самовизначення залишалось далекою евентуальністю, залежною не від природного права кожного народу рішати про свою долю, але від „живучості” й сили українського народу, успішного відпертя всіх зовнішніх сил, які заперечували українське самовизначення.

24 Інтимні документи полк. Гавса, IV, 195 і наступні

Але ця обіцянка з інтерпретації щодо України не мусіла бути гонорованою. Бо застереження „може” в дипломатичній мові не має значення, на „дипломатичній біржі” не має ціни. На нашу думку, застереження „може” щодо України було не визнанням права на самовизначення, а звичайною передумовою сили України затримати державну владу на території, на яку підносили претенсії її сусіди з усіх сторін. Якщо український народ виявив би таку надлюдську силу, то, звичайно, Україна отримала б міжнародне визнання. Але сила — не право, а ми розглядаємо тут прімат права. Україна була згадана в інтерпретаціях з певних опортуністичних міркувань (бо її сила в боротьбі проти большевизму була потрібна), як евентуальність, немов би Україні в сучасний момент бракувало кваліфікації на право самовизначення. Безперечно — це застереження базувалось на недостатнім знанні Гавсом і Вільсоном правди про відрубність українського народу і його культури та про його непохитну волю жити самостійним культурним і політичним життям. Але навіть при здійсненні передумови й визнанні де факто України інтерпретації вважали необхідним заохочувати новостворені держави федералізуватись між собою і з Москвою, щоб тим самим залишатися даліше в спільному „котелку”. Отож, у світлі інтерпретацій ані здецидованого, ані прихильного настavлення Вільсона до українського питання ми не бачимо.

8. У цьому зв'язку думок варто згадати — так би мовити, на маргінесі — ще про один американський проект розв'язки світових питань на Мирну Конференцію, який також не міг оминути й українського питання. Ще весною 1917 р. Вільсон створив при Державному Департаменті окрему комісію знавців під назвою Комісії Розслідування (Inquige), під керівництвом полк. Гавса та очолюваної його швагром, д-ром Сіднеєм Е. Мезесом, президентом Колегії Міста Нью Йорк, але фактичним головою був проф. Ісаях Бавман. Комісія мала збирати дані до проблем, які могли виринути на Мирній Конференції, мала їх обробляти й у висновках передавати, за посередництвом полк. Гаса, Вільсонові.²⁵⁾

25 Роберт Лансінг, цит. твір, 17 і наступні

З праць головного дослідника, проф. Бавмана довідується, що він підходив до т. зв. російського комплексу з русофільським наставленням неділимості — з економічної доцільності. А в українському питанні був просто ігнорантом. Це в той час, коли його завданням було збирати об'єктивні дані, їх науково обробляти і з власними висновками передавати през. Вільсонові для формування його закордонної політики. Український народ, у Бавмана, ніколи не творив окремої, однорідної нації. Взагалі українці, в Бавмана, не є окремим культурним і суспільним типом, який різниеться від москвина. За Бавманом — українці почали відокремлюватися аж після упадку демократичного уряду Керенського й приходу до влади більшевиків, а З У Н Р була зорганізована Петлюрою — і тому подібні „відкриття.”²⁶⁾ Зрозуміло, що в його концепції українська проблема — це внутрішньоросійська проблема, і в найкращому випадку він бачить її розв'язку в федерації чи конфедерації. За його поглядом економічні інтереси лежать в основі розв'язки політичних питань. А самостійницькі рухи неросійських народів він приписує їх егоїстичним спонукам: задержати тільки для себе багатства власної території.²⁷ Австрійських українців Бавмануважав тотожними з придніпрянськими, і звідси висновок, що їх розв'язку він бачив у Росії: „демократичні”, федераційні чи конфедеративні. Ясно, що таке джерело інформації не могло дати Вільсонові правдивого світла, ані правдивої інформації в українській проблемі.

Ілько Борщак, не знаючи цих писань Бавмана,уважав його видатним ученим, який оперував лише науковими даними без упереджень і ставився прихильно до всіх українських вимог, які „не йшли проти науки”.²⁸⁾

9. На основі зібраних матеріалів Інформаційний Відділ приготовив, для президента й делегатів на Мирну Конференцію т. зв. Нарис напрямних і рекомендацій (Outline of Ten-

26 Dr. Isaiah Bowman: *The New World*, 388, 402

27 Dr. Isaiah Bowman, *Ibidem*, 397

28 Ілько Борщак: Як була зорганізована Мирова Конференція 1919 р., стор. 112

tative & Recomandations), з датою 21.1.1919 р. Цей цікавий Нарис рекомандував таку розв'язку українського питання: 1) Визнання Української Держави; 2) Приєднання Східної Галичини до України під умовою, що вона буде достатньо сильною і дасть доказ своєї вітальнності. У противному випадку — Галичина буде прилучена до Польщі як самоуправна провінція, 3) Віддання Криму Україні.

Щодо румунських територіальних вимог на Буковині, то ці напрямні рекомендували поділ Буковини на дві головні етнографічні області, визнаючи за Румунією тільки румунську етнографічну частину Буковини.²⁹ Українська частина мала поділити долю Галичини — хоч у документі нема про це згадки.

Отже, розв'язка питання Буковини й Галичини в українському дусі була узалежнена від того, чи Українська Держава втримається перед наступом Москви на сході (білої і червової) та Польщі на заході. Згараний „Нарис” ставив характеристичну передумову приєднання Галичини й Буковини до України: вітальність України. На нашу думку, для авторів такої передумови мусіло бути ясним, що для молодої, у вогні збудженої, Української Держави втримати її доказати таку вітальність, при всьому напруженні сил, було важко — якщо не неможливо — і то в час повної блокади України Антантою і при її активній допомозі нашим сусідям, добровольчим арміям і полякам, які йшли на знищення Української Держави.

Необхідно зробити ще одну завагу до згаданого „Нарису”: його автори не могли вийти із зачарованого кола Росії. Розглядаючи питання Росії, вони рекомандують заохочувати її стриміти до об'єднання з Росією — на федеративних або демократичних (цебто безумовних) основах — тих пограничних західніх і південних областей, які відірвалися від Росії і встановили свої самостійні уряди (Балтика, Україна, кавказькі народи тощо). „Нарис” робить виняток з цього тільки для

29 David Hunter Miller: My Diary at the Conference of Paris. IV 233 sq.
Нарис напрямних і рекомандацій поміщений у цій праці Міллера на стор. 209-281

Польщі, Фінляндії, Вірменії та, евентуально, Литви. Україна не удастся згадки.

ІІ

1. На Мирній Конференції виринуло багато проблем: як самого порядку нарад, правних питань, зокрема питання матеріального міжнародного права, яке мало лягти в основу мирних договорів, питання таємних міжнародних договорів, і найделікатніше з усіх — так зване російське питання. До цього останнього європейські союзники мали підходи й погляди зовсім відмінні від поглядів Вільсона. Ці погляди вони уперто обстоювали, а самого Вільсона так уміло заманевровували на власні рейки, що він, врешті, компромісуючи, відступав від своїх позицій.

Щодо Східної Європи, то в центрі уваги союзників — включно з ЗСА — була єдино Росія й російське питання. Їх погляди, однаке, не були одностайними, бо Франція заступала думку сильної, одностайної Росії, як противаги Німеччині, Англія підтримувала відділення балтийських народів, але в федерації з Росією. Америка мала заінтересування тільки на Далекому Сході. Провідною ідеєю політики ЗСА у відношенні до російського комплексу, після вибуху Лютневої революції, було привернення захитаної революцією рівноваги сил у Східній Європі та привернення тут провідної ролі „великому російському народові”.

Але на проблему України в усіх союзників розбіжності були, мабуть, найменшими, бо всі вони вважали себе договірно — а щонайменше морально — зв'язаними у відношенні до царського імперського спадку, зокрема щодо його територіальної інтегральності. Всі вони, — включно з Вільсоном — дивилися на російський комплекс крізь русофільсько-неділімські окуляри.

Щодо Вільсона, то таке його наставлення до російського комплексу та українського питання зокрема пояснюється, як згадано вище, його обмеженим знанням цих проблем. Сам Вільсон визнавав, що дуже слабо орієнтується у відносинах і проблемах т. зв. Росії, що він ніколи не мав і не має

довір'я до своєї особистої оцінки складної ситуації в Росії.^{29-a} А його друг і дорадник, полк. Гавс, визнавав, що в нього мрачне знання тих же проблем. Не кращими в цьому відношенні були всі інши державні й політичні діячі ЗСА. А в той час американської розвідувальної служби в Центральній і Східній Європі просто не існувало, а поодинокі американські кореспонденти, які сюди запускалися, не мали жодного досвіду. Це визнавав полк. Гавс. Вони черпали свої відомості з другої руки, часто пофальшовані й навписні підставлювані для певної мети.³⁰ Зокрема нашими сусідами. Тому нічого дивного, що американські державні й політичні діячі в незнанні дійсних відносин мали нахил іти слідом традиції, користуючись знанням, винесеним зі школи, формованим „наукою” російської історії. Гавс, наприклад, радив у т. зв. російській проблемі не робити якихось кроків, а „тільки висловити наші співчуття до змагань Росії об'єднатися в силу демократію”.³¹ А це ж ніще, як ідея неподільності Росії. Це саме стосується й до Вільсона. Обидва вони були, попросту, засліпленими „великим і відданим союзником” Америки — Росією. І ніяк не могли позбутися цього чару. Про русофільський-неділимський погляд Вільсона довідуємося також з праці його довіренника, Едгара Сіссона.³²

Нема сумніву, що такий стан українського питання у союзних державах був наслідком недостачі правдивої інформації про український народ. Така інформація до першої світової війни була цілковито безсила. У країнах союзників російсько-царська пропаганда про однородність російського народу та однонаціональність держави цілковито опанувала уми їх культурних верств. Інформаційна література про Укра-

29-a R. S. Baker: *Woodrow Wilson. Life and Letters*, VIII 323

C. Hartley Grattan: *The Tragedy of Woodrow Wilson*, “The New Leader”, XI/1955

Кость Варварів: Українська революція в документах Державного Департаменту ЗДА, в „Листах до приятелів” №5-6 і 7-8 за червень-липень і серпень-вересень 1961

30 A. J. Mayer: *Policy and Diplomacy of Peacemaking*, 267

31 *Intimate Papers of Colonel House*, III 386, 389

32 Edgar Sisson: *One Hundred Red Days*, New Haven, 1931

їну, що появлялася в Центральних Державах, під час війни, їй пізніше, не могла зрушити набутого від російської пропаганди упередження. Українську інформаційну літературу антантські представники зустрічали з недовір'ям, як ворожу німецьку інтригу. Це недовір'я скріплювала пропаганда російського „союзника”, яка діяла в усіх важливіших центрах союзних держав і представляла змагання українського народу до волі в фальшивому світлі. Страх союзників — включно з ЗСА — перед поширенням большевизму, не тільки в Німеччині, але взагалі в Європі створював таку психологічну атмосферу, що його почали використовувати для себе з егоїстичних спонук зокрема сусіди України: московська еміграція і колишня царська дипломатія, польська й румунська пропаганда, представляючи більшевицьку загрозу в чорніших барвах, аніж вона була насправді, а головне — представляючи український самостійницько-визвольний рух самовизначення, як рух більшевицький. І ця пропаганда знаходила добрий ґрунт серед державних і політичних кіл союзників. Мабуть під таким впливом були складені звідомлення і висновок спеціальної місії Американської Делегації на Мирну Конференцію, під керівництвом іпполк. Ригса (висланої 14. 2.1919 р.) для провірення положення в Україні й під Денікіном. Вислід цієї місії був негативний для України. При цьому місія покликалася на погляд англійців у цій справі, а саме, що не варто в'язатися з Урядом УНР, бо „Уряд Петлюри не є нічо інше, як авангард большевизму”.^{32-а}

Треба признати, що деякі тогочасні українські діячі своїми виступами давали привід до таких припущенень — хоч уряд вів ясну національно-самостійницьку політику. Я наведу тут тільки один приклад, цитований проф. М. Стаковим у його праці: Чи була можливість нейтралності України в листопаді 1918 р.^{32-в} Так, у дебатах над закордонною політикою України в Трудовому Конгресі в днях 22-26 січня 1918 р. представник лівої фракції УСДРП (незалежні соціял-демократи) не

32-а Диви про це „Народна Воля” №9 за 3.3.1966

32-в цикл статей у газеті „Народна Воля” № 43-47 за 1969 р. і 1-3 та 6-7 за 1970

погоджувався на нейтральність і говорив про неминучу світову революцію та про необхідність союзу України з соціалістичними республіками проти імперіялістичних держав. В внутрішній політиці вимагав передачі влади на місцях „радам робітничих і селянських депутатів.”^{32-с} Необхідно підкреслити, що єдиною соціалістичною державою була тоді Советська Росія, а імперіялістичними — в дусі наведеної заяви — були держави Антанти. Всі дебати в Трудовому Конгресі були відкритими, про них реферувала щоденна преса. Їх використовували наші вороги, інформуючи про них представників Антанти в викривленому насвітленні.

III.

1. Український політичний провід покладав великі надії на особисту участь Вільсона на Мирній Конференції, на обстоювання ним його справедливої програми самовизначення. Але тут ми відразу зустрічаемося з його потягненнями, які недвозначно ведуть до висновку, що Вільсон і даліуважав українське питання внутрішньоросійським питанням, стоячи на позиціях неподільності Росії. Наведемо кілька фактів.

З почину і за проектом самого Вільсона Верховна Рада Мирної Конференції звертається 22.1.1919 р. до всіх урядів, створених на території колишньої Російської імперії — за винятком Польщі й Фінляндії — із закликом вислати своїх делегатів на конференцію у Прінкіпо (Princes Islands) на спільну нараду з представниками союзників, з метою вяснити ситуацію на цій території, але з основною метою вибрати єдине представництво на Мирну Конференцію. Тенденція цього заходу Верховної Ради — затримати неподільності Росії. У заклику — редакції самого Вільсона — говорилося про „автономні” прагнення народів колишньої царської Росії. Союзники заявляли, що вони не вмішуються у внутрішні справи Росії, не мають наміру відновлювати царизм, але й не підтримують жадного створеного там уряду.³³ З цього приводу,

32-с „Народна Воля” № 6 за 5.2.1970

33 ФР 1919, Росія, 25; 30 і наступні

Dr. E. J. Dillon: The Inside Story, 355

E. Borschak: L’Ukraine à la Conference de la paix. “Le monde slave” 1937 I 457

на внесення Вільсона, у справі урядів, створених на території колишньої російської імперії, Верховна Рада схвалила таку резолюцію: „Представники союзних Держав у своїх дискусіях щодо напрямних політики у відношенні до Росії мали єдину мету: допомагати російським народам, а не ставити ім перешкод або в будь-який спосіб вмішуватися в їх власні справи в їх власний спосіб”.³⁴ Ця резолюція, ідея та ініціатива якої належала самому Вільсонові, мала не меті самостійницькі рухи й здійснені самовизначення народів царської Росії звести до внутрішньоросійської справи, щоб не допустити до їх розгляду на Мирній Конференції.

2. Цікаво навести тут деякі деталі розмов між союзниками перед досягненням згоди на конференцію в Прінкіпо. На засіданні Верховної Ради 16.1.1919 р., у дискусії над англійським звідомленням про положення в Росії, Вільсон заявив, що коли більшевики відтягнуться або залишать у спокою Фінляндію, Польщу і балтійські країни, то він готов на співіснування з більшевиками, однаке під умовою, що вони будуть згідні на запрошення всіх т.зв. російських фракцій на спільну конференцію з великими союзниками для домовлення у справі одної репрезентації на Мирну Конференцію.³⁵ Про Україну й Білорусь ані згадки. В цій політиці здержування у відношенні до більшевиків Вільсона підтимували Гавс, Блісс, Ллойд Джордж і Бальфур, а Пішон, Орландо й Сонніно були палкими речниками активної інтервенції і здушенні більшевизму, як загрози для європейської культури й цівілізації. На цьому тлі між Клемансо, з одного боку, та Гавсом і Бальфуром, з другого прийшло було де виміни гострих слів,³⁶ при чому Гавс заявляв, що ЗСА для посилення інтервенції не дасть людських контингентів, а Клемансо відповідав, що союзники зроблять це без ЗСА.³⁷ У висліді цих суперечок Союзна

³⁴ American Journal of International Law, Vol. 13, 1919, pg. 176 (editorial)

³⁵ А. Майер, цит. твір, 421; ФР Мирна Конференція 1919 р. III 583 i наступні

³⁶ А. Майер, цит. твір, 458 i наступні

³⁷ E. M. House: Diary — February 17, 1919; А. Майер, цит. твір, 458

Воєнна Рада наступного дня однозгідно постановила зміцнити т. зв. санітарний обруч довкруги большевиків, і скріпити білі російські армії звільненими німецькими воєннополоненими та матеріальними субсидіями. Про допомогу Українській Армії, яка несла найважчий тягар боротьби проти большевизму, не було ані згадки, бо Україна вела боротьбу під пропором незалежності, а союзники не визнавали українського самовизначення. Український геройський протибольшевицький змаг „удостоївся” — змістъ союзної допомоги — союзної блокади.

Коли Вільсон запропонував запросити представників всіх урядів на території колишньої Росії на спільну конференцію, Клемансо попросту заявив, що не бажає большевицьких представників у Парижі. Тоді Вільсон змінив свою пропозицію щодо місця зустрічі — на Прінкіпо, уважаючи, що завданням союзників є: „1) сприяти згоді між противнimi сторонами в громадянській ційні з метою 2) інтеграції Росії (неподільної) у спільноті народів”. Вільсон сам зредагував проект запрошення до „всіх зорганізованих груп — за винятком Польщі й Фінляндії — які виконують або намагаються виконувати політичу владу або військову контролю над будь-якою частиною території Росії у кордонах перед закінченням війни”.³⁸ Дату конференції у Прінкіпо визначено на 15.2.1919 р. Але конференція не відбулася.

3. На засіданні Верховної Ради Мирної Конференції з 16.1.1919 р. Вільсон, між іншим, заявляв: „Ми боролися б проти течії часу, якщо б старалися перешкодити Росії знайти її власний шлях до свободи. Такі є також звідомлення американських представників з Росії”.³⁹ Такий погляд і наставлення Вільсона до т. зв. російського комплексу не були далекими від погляду і наставлення Клемансо, який з цього приводу, при іншій нагоді, цинічно висловлювався, що великі союзники „не повинні визнавати малих націй”, а мають поступати згідно з проповідкою: „дати їм варитися і щойно

38 А. Майєр, цит. твір, 430; Ф Р, Париська Мирна Конференція 1919, III 652 і наступні.

39 Lloyd George: Memoirs of the Peace Conference II 221

коли вони будуть готові, їх визнавати".⁴⁰ Таке варення у спільному кілті стосовано в першій мірі супроти українського та інших не-російських народів колишньої царської імперії. Крізь таку призму — варення у спільному кілті — треба оцінювати й передумову „може” з інтерпретації до 14-пунктової вільсонівської програми.

З листа полк. Гавса до през. Вільсона з 19.2.1919 р. довідуємося, що Гавс поділяв думку маршала Фоша про необхідність підтримувати протибільшевицькі елементи в Росії, користуючися для цієї мети — після підписання з Німеччиною мирного договору — евентуально, також німецькими силами.⁴¹ Про допомогу Україні нема найменшої згадки. ЗСА були готові продовжувати й матеріальну допомогу Колчакові, Денікінові та іншим союзним силам, які боролися проти большевиків.⁴² Щоправда, Вільсон був тоді в дорозі до Америки, але він стояв у постійному зв'язку з полк. Гавсом, і всі рішення приймались за його повною згодою. Хоч Україна тоді неслала найважчий тягар боротьби проти большевиків, про таку допомогу Україні — хоч би морально — ані згадки. Самі большевики уважали, що союзники допомагатимуть Петлюрі, але вони, включно з Вільсоном, мали інші пляни.⁴³

Вільсон — як і всі союзники — був негативно наставлений до більшевицького режиму, бо Вільсон був демократом у повному розумінні того слова, а большевики захопили владу недемократичним порядком, насильством, безправством. Їх правління основувалось на терорі, який безупинно засівав захоплену територію мільйоновими людськими трупами дійсних і уявних, презумованих ворогів більшевицького рокику. Такого кровавого режиму Вільсон-демократ з моральними зasadами в національній політиці, не міг підтримувати, ані визнавати.

40 Lloyd George, *Ibidem*, I 211;

М. Стаків: Україна в добі Директорії, IV, 185

41 А. Майер, цит. твір, 460

42 Лл. Джордж: Правда про мирні договори, I 375 і наст.; Ф. Р. Мирна Конференція, XI 66 і наст.

43 Louis Fisher: *The Soviets in World Affairs* I 171

Те, чого більшевики найбільше боялися, це власне підтримки Антантою самостійницьких стремлінь, прагнень неросійських народів, а в першу чергу Україні, без якої більшевики ніяк не могли б закріпити її поширити своєї влади до сучасного стану. На жаль, політика Антанти, а з нею і ЗСА, від початку до кінця, стояла, за деякими винятками, на позиціях неподільності Росії. Замість підтримувати змагання українського народу до волі — хоч би морально — сковали його повною блокадою. Ми наводили вже на це докази.

Але ці факти не спиняють, советську історіографію твердити протилежне. Так Р. Г. Симоненко твердить, що хоч ЗСА формально не визнавала Центральної Ради, але вони брали активну участь у заохочуванні Українського Уряду до проголошення самостійності. Для автора вистарчаючим для цього є доказ, що 1) український провід спочатку не ставив питання відокремлення України від Росії та що 2) на святі проголошення самостійності брав участь... американський офіцер. Про 6-ий пункт 14-пунктової програми Вільсона Симоненко каже, що це набір пишних фраз сповнених лицемірних заяв про любов до Росії, про невтручання у її внутрішні справи, про готовість визнати територіальну цілість і недоторканість.^{43-а} В іншому творі цей автор твердить, що метою Вільсонівської 14пунктової програми, щодо ненімковських народів Росії, було розчленування Росії.^{43-в} Ще інший автор, А. І. Рогожин, твердить, що „імперіалісти США, Англії і Франції надавали Директорії всебічну допомогу,^{43-с} виссану цим автором просто з пальця. Як бачимо обидва автори висувають твердження діаметрально-суперечні фактам. Як не дивно, але всі три праці мають фірму АН УРСР, з претенсіями наукової правди.

4. Мабуть, треба вважати, що доля українських земель

43-а Р. Г. Симоненко: Імперіалістична політика США щодо України в 1917-1918 рр., стор. 222, 237

43-в Р. Г. Симоненко: Імперіалістична політика Антанти і США щодо України в 1919 р.

43-с (А. И. Рогожин): Історія держави і права Української РСР, стор. 157

була посередньо вирішена Великою Чвіркою вже 17.3.1919 р. Тому, що пряму спільну інтервенцію не вдалось союзникам златати, а опріч того з'явилося нове комуністичне вогнище Бели Куна на Мадярщині й очевидна тенденція московського та мадярського центрів об'єднатися та поширити комуністичну загрозу, того дня Велика Чвірка постановила розпочати непряму інтервенцію передаючи головну роль у протибільшевицькій акції Польщі й Румунії з їх територій, як випадних баз.⁴⁴ Великі союзники мали доставити необхідні матеріали, харчі, одяг тощо. А Клемансо обіцяв за їх послуги підтримку в їхніх територіальних претенсіях на Мирній Конференції. Ця постанова Великої Чвірки про наділення Польщі й Румунії таким великим довірям і доручення ім такого великого завдання була зв'язана з наділенням їх відповідною свободою у тих просторах. А це означало й визнання долі не тільки західноукраїнських етнографічних земель, але й основної української проблеми, долі самої УНР.

Румунія погодилася разом з Польщею стати на сторожі „санітарного кордону” — у першу чергу знищити ЗУНР — а в заміну вимагала повного вивінування для 10 дивізій війська.^{44-а}

5. Ще наприкінці квітня 1919 р., на засіданні Американської Misiї на Мирну Конференцію, при активній участі през. Вільсона, обговорювалось питання провізоричного визнання уряду Колчака, як єдиного представника „демократичної” Росії.⁴⁵ Під час обговорювання цього питання Вільсон стояв на позиціях неподільності Росії, а питання, яке його хвилювало, було те, чи цей уряд буде достатньо демократичним. Вільсон не турбував факт, що не-російські народи попадуть у неволю нової російської імперії.

Це саме питання стояло в центрі уваги Верховної Ради на засіданні 7 і 9. травня 1919 р. З дебатів на цих засіданнях

44 F. R. The Peace Conference 1919, IV 379 sq.

44-а ФР. 1919 II

45 F R. Russia 1919, 336 sq. 349; F R. The Paris Peace Conf. 1919, V 528 sq.

A. J. Mayer, op. cit. 813 sq.

довідусмося, що Вільсон і Лл. Джордж уважали більше небезпечним відроджений білоросійський, аніж большевицький імперіалізм, а Клемансо навпаки. Але в усіх них розв'язка т. зв. російського питання крутилася довкола „демократичності”, найвище — федерації. При цій нагоді єдина Англія боронила самовизначення не-російських народів, але тільки фінів і балтійців, і то в федерації з Росією. В очах усіх представників Великої Чвірки Україна залишалась провінцією Псії.

Коли Лл. Джордж 8.5.1919 р. підніс питання України на засіданні Верховної Ради, Вільсон відмовився його розглядати, уважаючи питання України за частину загальноросійського питання, зокрема тому, що Україна проголосила себе незалежною від Росії державою.⁴⁶ Звідси висновок, що Вільсон стояв на становищі інтегральності Росії, а українську справу вважав внутрішньоросійською.

І, нарешті, становище Вільсона до українського питання було виразно вияснене 26.5.1919 р., коли Верховна Рада Мирної Конференції, за участю і повною згодою Вільсона, ставши виразно на становищі неподільності Росії — за винятком Польщі і Фінляндії — під певними умовами, визнала адмірала Колчака єдиним правителем всієї російської імперії. Вільсон погодився на таку розв'язку питання, хоч вона йшла вразіз з його програмою самовизначення. І хоч на вистосовану Верховною Радою ноту Колчак дав 4.6.1919 р., щодо поставлених передумов, вимінальною відповідь, то Верховна Рада все ж таки приняла 11.6.1919 р. його відповідь як задовільну і нотою з 13.6.1919 р. остаточно визнала уряд Колчака, уважаючи тим самим українське питання внутрішнім російським питанням.

6. Далішим кроком трагічної розв'язки українського питання, цим разом західноукраїнських земель — так само за повною згодою і підписом Вільсона — було уповноважнення, дане 25.6.1919 р. Верховною Радою Польщі — окупувати всю Галичину по Збруч. Ще 17.3.1919 р. Вільсон, у відповідь

46 ФР, Мирна Конференція 1919, V 513 і наст.

на телеграму В. Панейка, міністра закордонних справ ЗУНР з 13.3.1919 р. щодо польсько-українського конфлікту, висловлював надію, що „Україна буде мати довір'я до доброї волі союзних урядів у справі допровадження до задовільної угоди між Польщею й Україною і що союзники справедливим полагодженням справи усунуть конфлікт між обидвома націями”.⁴⁷ Така відповідь спроваді будила довір'я до союзників на обіцянє Вільсоном справедливе полагодження української справи. На жаль, це довір'я гірко завело.

Вільсон уникав зустрічей з українськими урядовими представниками, а передані ними протести й меморіали з обґрунтованими інформаціями про український народ і його непохитну волю користуватися своїм правом самовизначення не мали жадного впливу на наставлення Вільсона до українського питання. Відомо, що українська делегація на Мирну Конференцію вживала всіх заходів, щоб добитись авдієнції у Вільсона і представити йому безпосередньо українську справу. Однак Вільсон зволікав з призначенням авдієнції, а коли Верховна Рада — з його активною співдією — дала Польщі мандат окупувати всю Галичину по Збруч, вже не мав що сказати українській делегації, і тому листом з 24.6.1919 р. просив Лансінга прийняти українську делегацію, мовляв — він обіцяв це зробити, але не мав часу. Лансінг відклав авдієнцію з 27.6. на 30.6.1919 р. і врешті прийняв делегатів (Марголіна й Панейка), відкрито заявивши їм, що ЗСА не визнають самостійної України, а визнають тільки єдину Росію, і настоював на підпорядкуванні Українського Уряду Колчакові.⁴⁸

7. Коли ж прийняти, що негативне наставлення Вільсона було наслідком незнання дійсності українського народу, незнання його історії, культури та прагнень до волі, то виринає питання, чи Вільсон несе будь-яку відповідальність за це негативне наставлення, чи пак за порушення його власної

47 М. Стажів: Західня Україна. Т. IV, стор. 53

48 А. Д. Марголін, цит. твір, 48 і наст. Ф Р, Мирна Конференція 1919, XI 253 і наст.

програми самовизначення у відношенні до українського народу.

Для представника наймогутнішої і морально найавторитетнішої держави, який був покликаний рішати долю мільйонів, знехтування самовизначення українського народу і порушення своєї власної програми — після того як Українська Держава вже існувала не місяцями, а роками — прикривалася незнанням правдивого стану ніяк не можна. Правда, про Україну і її народ було багато суперечливих і навіть фальшивих інформацій. Також правою є, що Вільсон не мав змоги особисто поглиблюватись у студії цих питань. Але він не мусів робити це сам. Однаке, правдиві інформації можна й необхідно було черпати — і їх перевіряти — з першого джерела. А представники союзників, виключно з Вільсоном, такі інформації нехтували, оминали, від них утікали, щоб українці не могли вважати такі контакти визнанням, а представники росіян — зрадою воєнного союзника. Вони воліли звертатися за інформаціями про Україну до наших ворогів, наших сусідів, які підносили претенсії до української землі і тому давали фальшиві інформації. Oprіч того, американські державні мужі мали вже давно сформований упереджений погляд на російський комплекс і зради вигоди, з причини умового лінівства, не бажали звертатися до перводжерела, щоб не комплікувати справи.

Від часу проголошення української держави наші відповідальні державні представники інформували своїми меморіалами й протестами союзників — і Вільсона — про події й відносини на Україні. Із спогадів іпполк. Бонсаля, співробітника полк. Гавса, довідуємося, що Бонсалль вручив один із таких меморіалів, виготовлений головою українською дипломатичною місією в Парижі, Сидоренком, самому Вільсонові.⁴⁹ Всі ці меморіали з правдивими інформаціями знехтувано.

Однаке, треба призвати, що не всі українські меморіали й прихильні для України американські звідомлення могли дожити до відома Вільсона. Цьому могли стояти на пере-

49 Stephen Bonsal: *Suitors and Supiants*. pag. 140

шкоді навіть державний секретар Лансінг, який не погоджувався з програмою Вільсона, і ряд інших американських дипломатичних представників, через руки яких переходили ці звідомлення та меморіали. Відомо, наприклад, що прихильне до України звідомлення майора Лоренса Мартіна, висланого Американською Місією на Мирну Конференцію для дослідження положення на Україні, ця Місія передала Державному Департаментові з своєю неприхильною заввагою, мовляв — його треба приймати з резервою, бо Мартін мав обмежену можливість перевірити обставини.⁵⁰

8. Українська дипломатія стукала до всіх дверей і сумління великих переможців, але ані двері „храму” Мирної Конференції — куди з особливою вірою й надіями звертав свої очі український народ — ані серця-сумління її миротворців, навіть найбільшого миро-і чоловіколюбця, ідеаліста Вільсона, не відчинилися. Не допоміг і трагічно-розпачливий апель у листі Спеціальної Делегації ЗУНР на Мирну Конференцію з 26.5.1919 р. до сумління автора програми самовизначення народів, Вільсона, в якому, між іншим, писалося: „... і не допустіть, щоб наш народ втратив віру в справедливість, не дозвольте, щоб народ, доведений до розпуки, був змушений сам робити собі справедливість. Апелюємо до Вас, як до людини великого серця, як до політика, в якого руках спочиває доля народів, але на плечах якого спочиває також відповідальність за цю долю... Цей наш апель є повторенням крику розпуки... цілого українського народу... Звертаємося до Вас... як до того, який в імені держав Антанти проголосив справедливість, свободу й рівність для всіх народів світу.”⁵¹

Залишається завданням історії видати свій осуд, чи таку поставу Вільсона не можна кваліфікувати, як брак доброї волі пізнати правду і діяти згідно з нею, і чи він несе відповідальність за порушення своєї власної програми у відношенні до українського народу. Тут бо йшлося про волю де-

50 F R, 1919, Russia, pag. 778; М. Стажів: Україна в добі Директорії, Т. V, 182

51 М. Стажів: Західна Україна, Т. 6, части I, стор. 50 і наступні

сятків мільйонів, а не одиниць! А тривкого миру не можна будувати, жертвуючи в неволю мільйонові народи, бо всяке поневолення невідхильно веде до нової війни. І врешті, рішати долю многомільйонових народів без грунтовного знання, обзнайомлення з їх вимогами самовизначення й підставами до цього, морально й політично недозволено навіть головам наймогутніших держав світу. Бо право народу на свободу, існування, незалежність є найвищим принципом людського суспільства й міжнародних взаємин.

У зв'язку з відповідальністю Вільсона, очевидно, тільки політичною і моральною, за його поставу і рішення на Мирній Конференції, з порушенням його власної шляхетної програми самовизначення, не зайвим буде згадати думку Граттама по цьому питанні. Граттам захоплювався ідеями моралі в політиці Вільсона. Пізніше, розглядаючи наслідки порушення цих його ідей, зокрема в ділянці самовизначення, він видав строгий осуд практичної політики Вільсона, що мала жалюгідні наслідки, з якими приходиться боротися сьогодні. Граттам знаходить злагодження для його відповідальності в обставині цільковитого незнання Росії.⁵²

Були голоси, що Вільсон замість компромісувати й порушувати свою власну програму, повинен був покинути Мирну Конференцію. З такої причини відтягнувся з американської делегації її член Буллітт, написавши про причини своєї демісії окремого листа і домагаючись від Гавса, щоб він особисто передав того листа Вільсонові. Лансінг відразу прийняв демісію, і ані він, ані Гавс не старалися вплинути на Буллітта, щоб узяв назад свою демісію. Гавс обороняв Вільсона і вказував на недоцільність залишення ним Мирної Конференції. Він думав, що коли б Вільсон відтягнувся і покинув Мирну Конференцію, то це викликало б “revolution in every country in Europe, and... the President was not ready to take the responsibility”.⁵³ Розуміється, увесь шум зчинився довкола проекту Версальського договору з Німеччиною

52 C. Hartley Grattam: The Tragedy of W. Wilson. “The New Leader” XI 1955

53 А. Майер: цит. твір, стор. 801 і вказане там джерело

з порушенням вільсоновської програми. В українському питані на Мирній Конференції не бачимо суттєвих розбіжностей ані в лоні американської делегації, ані між союзниками.

IV

1. Коли версальські миротворці — в повній співдії з самим автором програми самовизначення — оформили повоєнний світ, порушивши і цілковито знехтувавши права самовизначення, багато дослідників почали присвячувати питанню самовизначення й самому змістові цього терміну глибшу увагу. Я спинюся тут над вислідами їх студій тільки побіжно, через брак місця.

Почину американським дослідником Гіббонсом, який уважає, що проголошена Вільсоном програма самовизначення була передусім воєнно-пропагандистською зброяєю, а не ісповіданням віри в ідеал. Поневолені народи підхопили й широ повірили в проголошенну зasadу, і мета союзників була осягнена.⁵⁴

Думаю, що вільсонівська програма самовизначення — це властиво свого роду відбитка американської Декларації Незалежності. Засадничо було б абсурдом гадати, що ця програма не була широ подумана Вільсоном, і що вона була тільки пропагандистським трюком для морального роззброєння воєнних противників.

2. Англійський дослідник вільсонівської концепції самовизначення Erich Hula, розглядаючи її з перспективи минулого, вважає, що „в світлі пізніших висловлювань і подій 14-пунктів Вільсона необхідно розглядати сьогодні під кутом консервативної інтерпретації. Те, що тут (у 14-пунктах — І. Н.) підкреслено, це скоріше ідея „без анексій”, аніж ідея національного самовизначення. Деяким народам багаторівної Австро-Угорщини ще й дотепер не забезпеченено жадного права на самостійність. Пункти 10 і 12 вимагали для них тільки вільного й мирного автономного розвитку”.⁵⁵

54 H. A. Gibbons: *The Ukraine and the Balance of Powers. “The Century”*, 1921, pag. 463

55 Erich Hula: *National Self-Determination Reconsidered*, 3

Відомий англійський історик Тойнбі у своїй статті „Самовизначення”, визнає право самовизначення тільки за історичними народами або за народами із свіжою державною традицією. Всі інші народи повинні задоволитися „самовизначенням” у вигляді автономії на демократичних основах. У Тойнбі право самовизначення не є абсолютним, а тому в полагодженні цих справ необхідно знаходити компроміс, модус вівенді, шляхом делікатної полагоди.⁵⁶

У своїй пізнішій праці⁵⁷ Тойнбі, здається, дещо змінив свій погляд на це питання. У цій новій праці він висловлює думку, що тільки визнання права самовизначення за кожним народом може принести дійсний мир. Він уважає, що знехтування національних аспірацій бездержавних народів і їх права на самовизначення були зародком обидвох світових воєн. Знехтування права на самовизначення принесло поневоленим огірчення, і їм залишалось зв'язувати свої надії на визволення єдино з новими воєнними конфліктами, новою війною.

3. Німецький дослідник Дікер вважає, що істотним для Вільсонового принципу самовизначення є „згода підвладних” (консент ав гавернед) — поняття, яке покривається з ідеєю демократії. У посланні з 11.2.1918 р. Вільсон, між іншим, заявляє: „Національні аспірації мусять бути пошановані; сьогодні панувати й володіти над народами можна тільки за їх власною згодою . . .”. Або в промові з 4.7.1918 р.: „Те, до чого ми прагнемо, це панування права, заснованого на згоді підлеглих . . .”⁵⁸ Передумовою такої згоди підвладних є існування державної організації, держави, а це не покривається з властивою ідеєю самовизначення, де кожна національність повинна сама творити державу.⁵⁹ „Згода підвладних” — це ані нація в розумінні найдосконалішої людської організації, ані взагалі окрема національна одиниця. Дікер під-

56 Arnold Toynbee: Self-Determination. “The Quarterly Review”, IV 1925

57 A&V Toynbee: The Eve of the War 1939

58 Woodrow Wilson: Guarantees of Peace, 14, 47

59 Dr. Guenther Decker: Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen, 112

креслює, що за вільсонівського доктриною зміни суверенності не мають відбуватися завоюванням, а, з другого боку, у вже створеній державі частина населення не має права відділятися, бо таке право стоїть у суперечності з американською традицією. Не дивно, що в його 14-пунктовій програмі для народів воєнного противника, Австрії (пункт X), бачимо обіцянку автономії, а для народів Росії (пункт 6) ані того. Про властиву проблему тут нема мови. Самовизначення Польщі (пункт 13) це вставка пізніша (на проосьбу Гавса), на яку Вільсон погодився, хоч, може, не дуже радо.

Дикер, на основі всіх заяв і промов Вільсона та його постави на Мирній Конференції у Паріжі, приходить до висновку, що ідея „згоди підвладних”, „самовизначення” та „охорони національності” займають вправді важливe, але другорядне місце в загальній концепції Вільсона. На перше місце висувається організація миру при збереженні засади рівності держав — народів.⁶⁰ Додамо, що Вільсон, опріч того звертав особливу вагу на економічну сторінку світової політики та усунення економічних бар'єрів, а національні питання, на його думку, закріплювали такі бар'єри.⁶¹ В ідеї самовизначення Вільсона етнічний елемент не був основним елементом. Часто в практичному його стосуванні економічні мотиви, а навіть історичні права — давно встановлені політичні сполучення — були головними мотивами при встановлюванні нових кордонів.⁶² Не дивно, що Вільсон ніяк не міг зрозуміти, чому не-російські народи Російської імперії, а зокрема економічно бідні балтійські народи, так уперто обстоювали свою самостійність і цілковите відокремлення від багатої Росії. На виправдання Вільсона промовляє хіба незнання правдивих європейських відносин, зокрема Східної Європи, а його дорадники не спромоглися йому у цьому допомогти. Тому на Мирній Конференції при полагоджуванні питань цих просторів, у нього ідея безпеки, рівновоги сил (проти чого виступав

60 Г. Дикер, цит. твір, 112

61 Інтимні документи полк. Гавса, III 325 і наст.

62 Е. М. House: What really Happened at Paris. 68

передше) та економічних інтересів брали верх над справедливою розв'язкою самовизначення.

Хоч Вільсон теоретично визнавав за кожним народом право самовизначення, але він рішучо відкидав революцію, як шлях до його здійснення. На його погляд вистачало заведення в будь-якій державі справедливого демократичного ладу, щоб усі питання народоправства, включно з самовизначенням, знайшли автоматично свою справедливу розв'язку.⁶³

Ще одна заввага, так би мовити, на маргінесі. Безперечно, що страх перед Німеччиною диктував напрямні політики Франції у відношенні до сильної, неподільної Росії, як противаги проти Німеччини. М. Стаків, покликаючись на „Інтимні документи полк. Гавса” (ІІ, 181), твердить, що французам ще в 1917 р. вдалося переконати полк. Гавса заняти подібне становище до російського питання.⁶⁴ А погляд і становище Гавса були звичайно поглядом та становищем і його друга Вільсона. Ми згідні з проф. Стаковим з тим додатком, що Гавса не важко було „переконати”, бо погляд щодо однорідності й одноцілості Росії був так у нього, як і у Вільсона, твердо вкорінений ще з іх студентських часів, а постійна русофільська пропаганда скріплювала його в цьому перееконанні.

4. І наприкінці наведемо погляд на наше питання, сучесного американського дослідника, К. А. Меннінга. До неросійських народів колишньої царської імперії — вважає Меннінг — стосувався п. 4-ий з промови Вільсона про його „четири засади”, виголошеної 11.2.1918 р. Цим пунктом фактично обмежувано задоволення аспірацій зазначених народів на самовизначення, коли воно — самовизначення — вносило нові або відроджувало старі елементи розбратау й анта-

63 W. Wilson: *Character of Democracy in the United States. "An Old Master*, pag. 102, 114 sq.;

Т. Б. Цуцура: Політичні ідеї Вудрова Вільсона „Розбудова Держава” № 22, 23/1958

64 М. Стаків: Західня Україна, III 148, зокрема примітка 162

гонізму, що, правдоподібно, могло б порушити мир в Європі, а також у світі.⁶⁵

Меннінг уважає, що ніхто з американців не віддавав уваги поневоленим народам Російської імперії. Вільсон постійно говорить про Росію і „російський народ” — хоч у випадку Австрії і Туреччини уживав слово „народ” у множині.⁶⁶ І далі: „Тон цього знаменитого документу з 17.7.1918 р. свідчить, що Вільсон не визнавав жадної національної проблеми в Росії . . .”⁶⁷ Так Вільсон, як і його республіканські противники, „оминали всякі заходи, як вказували б на існування будь-якого національного питання в колишній Російській імперії — за винятком Польщі й Фінляндії. Всі народні рішення (цефто — самовизначення) в Росії залишалось до часу, коли тут буде створений вільний і демократичний російський уряд.”⁶⁸ Отже, ці народи мали варитися в спільному горшку!

5. Щоб зрозуміти краще наставлення Вільсона до українського питання, необхідно спинитися хоч кількома словами над заходами, вживаними Державним Департаментом у виконанні його напрямних в цьому питанні. Ми вважаємо, що тут не можна робити суттєвої різниці між державним секретарем Лансінгом і през. Вільсоном, бо державний секретар був виконавцем політики президента, був його устами й руками. Можемо з повним переконанням твердити, що в українському питанні їх погляди цілковито покривалися. Але із загальним вільсонівським принципом самовизначення Лансінг ніяк не міг погодитися. Він не приховував свого ворожого наставлення до його доктрини самовизначення. У своїй праці „Мирні переговори” він писав: „У сучасній політичній організації світу, заснованій на ідеї держави, нова фраза (самовизначення — І. Н.) не надається до універсально-го застосування, так само, як це було колись із старою (про-

65 Clarence A. Manning: Woodrow Wilson and American Foreign Policy. „The Ukrainian Quarterly”, 1956 322 sq.

66 C. A. Manning, op. cit. 336.

67 C. A. Manning, op. sit. 337

68 C. A. Manning, op. cit. 337

голосеною політичними філософами — І. Н.). Коли б застосувати цей принцип загально, то пропала б непорушність державних кордонів, національної відданості та політичної стабільності. Намагання застосувати цей принцип в усіх можливих до застосування випадках потягнуло б за собою зміни й непевність, спричинені новими суспільними умовами, економічними інтересами, расовими упередженнями та різними силами, які діють у суспільстві”.⁶⁹ Лансінг уважав, що загальне застосування самовизначення є небезпечним для стійкості миру. На іншому місці він висловлювався про самовизначення так: „Ця фраза (самовизначення — І. Н.) просто наснажена динамітом. Вона зродить надій, що їх ніколи не можна буде здійснити... Якщо нещастя, що ця фраза була взагалі проголошена! Якого тільки лиха вона не накоїть!”⁷⁰

Але вільсонівське гасло самовизначення було пущене в обіг, а тому Лансінг уважав поцільним укласти свій власний плян (з 21.9.1918 р.) щодо полагодження територіальних проблем на Мирній Конференції. Важливим у його пляні є те, що він визнавав український характер Північної Буковини, Галичини та Закарпаття і їх соборність, але в російській конфедерації. Однаке, Лансінг навіть не передавав свого пляну Вільсонові, бо той не давав йому доручення такий плян укладати. А коли Лансінг довідався, що Вільсон особисто поїде на Мирну Конференцію, він був певний, що Вільсон має вже свій власний плян. Щобільше, Лансінг збирався приготувати, з допомогою дорадників Вільсона: д-ра Дж. Скотта і Д. Г. Міллера, проект мирного договору, і коли Вільсон про це довідався, він назвав це узурпацією його авторитету. Тоді Лансінг припинив і цю роботу.⁷¹

Українське питання у пляні Лансінга фігурувало як пункт 6. Тут сказано: „Україна буде державою Російської конфедерації, до якої буде анектована та частина Австро-Угорської імперії, в якій переважають українці”. Отже, Україна соборна, але в складі Росії. До вжитого Лансінгом

69 Robert Lansing: The Peace Negotiations, 96

70 Robert Lansing, op. cit. 97 sq.

71 Р. Лансінг, цит. твір, 199 і наст.

терміну „конфедерації” не можна прив’язувати великої ваги. Доказом цього може бути пункт 2-ий його пляну, де він визначає балтийським народам статус „автономних держав Російської конфедерації”. Це є суперечість в собі, бо між автономією і конфедерацією велика віддаль. А не може бути жадного сумніву, що Лансінг не думав про різні статуси для України й Балтики. Але Лансінгуважав свій проект розв’язки російської проблеми в згадному пляні обережною спробою тому, що — як він казав — „у сучасну хвилину, як відається, мало надій на поліпшення в Росії” (у напрямі реставрації цілості — І. Н.),⁷² але він вірив, що умови там можуть змінитися у напрямі бажаного йому легалізму, цебто неподільності. А приєднання українських етнографічних теренів Австро-Угорщини до України — це скоріше даніна союзників Росії, аніж акт справедливости для українського народу. Тому ми не погоджувались би з думкою проф. М. Стакова, висловленою у вже згадуваній праці, про те, що Лансінг (як і Вільсон) був спочатку прихильно наставлений до українського питання і аж пізніше змінив своє наставлення на негативне. Ми сумніваємося, чи за такий короткий час могла зйти в нього така зміна. У вересні 1918 р., коли був укладений його плян, Українська Держава була дійсністю, з якою кожний політик мусів числитися і попри яку не міг пройти мовчанкою. Це була причина вимушеної б-го пункту лансінгового проекту розв’язки українського питання і питання західно-українських земель. У кожному разі, Лансінгова „автономна держава конфедерації” не відбігала далеко від федерації ЗСА.

Перед українською делегацією 30.6.1919 р. він настоював на тому, щоб Український Уряд визнав адмірала Колчака верховним вождем усіх протиболішевицьких армій, а на заввагу про належне українському народові право самовизначення, Лансінг відповів, що він знає тільки єдиний руський народ і Росію. До того він додав, що єдиною можливістю для інших народів Росії є федерація на взір ЗСА.⁷³

72 Р. Лансінг, цит. твір, 192 і наст.

73 А. Д. Марголін: Украина и политика Антанты, 161

У зв'язку з уневажненням договору про продаж між Управлінням залишків американських військових припасів і представниками Уряду УНР, Державний Департамент ЗСА в телеграмі до цього Управління з 29.10.1919 р. писав, що Державний Департамент не може знайти якоїсі відповідної етичної підстави для творення окремої української держави і що Державний Департамент переконаний, що більшість українського народу не вимагає чогось більшого від місцевої автономії, яка природно наступить з утворенням у Росії демократичної влади, без уваги на те, чи це буде звичайна чи федераційна влада.⁷⁴ Як ми вже бачили, подібний погляд заступав і сам Вільсон: після заведення демократичності автоматично будуть розв'язані всі питання народноправства, включно з „самовизначенням”.

У той самий час державний секретар Лансінг дав Американській Делегації на Мирну Конференцію таку інструкцію: „Політика ЗСА, залишаючи майбутності устійнення точніших форм взаємовідношенні між Великоросією і Малоросією, повинна змагати тимчасово радше до збереження принципу повної російської єдності, як підтримувати сепаратизм”.⁷⁵

Лансінг іронічно пафразував Вільсонові слова „Самовизначення — це не тільки фраза”, і зовсім слушно твердив, що Вільсон своєю діяльністю на мирних переговорах, а передусім своєю політикою щодо російської проблеми звів своє власне гасло самовизначення до звичайної фрази. Але Лансінгуважав правильною політику Вільсона в цьому питанні. На самовизначення народів Росії він дивився крізь призму відносин у ЗСА й порівнював його з евентуальними вимогами самовизначення південних стейтів ЗСА.⁷⁶

Подібне порівнювання робили тоді також інші американські дипломати, наприклад, американський дипломат у

74 М. Стаків: Не помагали, бо її не визнавали. „Народна Воля” № 23 За 16.6.1966

75 Papers relating to the Foreign Relations of the USA. 1919. Russia. p. 783 sq.

John S. Reshetar: The Ukrainian Revolution, p. 287 sq.

76 Р. Лансінг, цит. твір, 100 і наст.

Букарешті в розмові з представником Українського Уряду А. Д. Марголіним у 1919 р. А ще яскравіше інший американський державний діяч у Римі казав, щоувесь російсько-український конфлікт нагадує йому американську громадянську війну в 1861 р.⁷⁷ Але такою була в той час загальна опінія антанської професійної дипломатії, яка вважала москалів й українців за членів тієї самої нації, з тією самою культурою і літературою, а на вимоги українців щодо усамостійнення дивились як на німецьку інтригу.

Лансінг уважав, що в питанні державних кордонів на Мирній Конференції необхідно мати на увазі етнографічний, економічний, географічний, історичний та стратегічний фактори. Усі разом або кожний з них може бути вирішальним при полагодженні справи кордонів, але передусім необхідно при цьому мати на увазі державну безпеку.⁷⁸ Щодо порядку вважливості цих факторів, то етнографічний стоїть у нього, мабуть, на останньому місці.

77 Arnold D. Margolin: From a Political Diary, 39, 41

78 Р. Лансінг, цит. твір, 102

БІБЛІОГРАФІЯ

- А. В. Верезкин: Октябрьская революция и США (1917-1922 гг.) АНССР,
Инст. Истории, Москва, 1967
- Ілько Борщак: Один фрагмент із дипломатичної акції союзних держав
супроти України. Збірник „Україна на дипломатичному фронті”.
Львів, 1938, стор. 114-118
- Ілько Борщак: Як була зорганізована Мирова Конференція 1919 р. Ви-
ще згаданий збірник, 102-111
- Кость Варварів: Українська революція в документах Державного Де-
партаменту ЗДА. „Листи до прятелів” № 5-6 (99-100) за V-VI 1961
і № 7-8(101-102) за 7.8.1961
- К. Вышевич: Украинский вопрос. Россия и Антанта. Гельсингфорс, 1918
- Людмила Гвишиани: Советская Россия и США (1917-1920). Москва,
1970
- Проф. Віктор Доманицький: Етапи розвитку науки про націю. „Само-
стійна Україна” № 7(138) — 7-8(149-150) за 7. 1960-7.8.1961

- А. Заплітний: Коментар до 14 точок президента Вілсона, „Свобода” № 7-9 за 13-15.1. 1960
- Історія держави і права Української РСР (1917-1960). Київ: АН УРСР, 1961
- Проф. Ю. В. Ключников и Андрей Сабанин: Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях, Ч. I-3, выпуск 1-2, Москва, 1925-1929
- А. Д. Марголин: Украина и политика Антанты, Берлин, 1921
- Ісаак Мазепа: Україна в огні й бурі революції, частина 1-3, Мюнхен 1950-1957
- Іван Піддубний: Лівобережжя після Скоропадського. „Вільна Україна” кн. 46/1965 стор. 39-41
- Р. Г. Симоненко: Імперіалістична політика Антанти і США щодо України в 1919 р. Київ: АН УРСР, 1962
- Р. Г. Симоненко: Імперіалістична політика США щодо України 1917-1918 рр. Київ: АН УРСР, 1957
- Р. Г. Симоненко: Українська РСР у боротьбі проти імперіалістичної агресії (1919-1920). Київ: Держ. видав. політ. літератури УРСР, 1963
- Р. Г. Симоненко: До питання про Сх. Галичину на передодні Паризької Мирної Конференції 1919 р. „Наукові записки Інст. історії АН УРСР” Т. IX. Київ, 1957
- М. Супруненко: Україна в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни. Київ, 1952
- Д-р Матвій Стажів: Західна Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони 1918-1923. Т. 1-6 (ч. 1-2) Скрентон, 1958-1961;
- Д-р Матвій Стажів: Україна в добі Директорії. Т. 1-7. НТШІ Вібліотека Українознавства, Скрентон, 1962-1966
- Б. Т. Цюцюра: Політичні ідеї Вудрова Вілсона. „Розбудова Держави” № 22 і 23 за 1958
- Матвій Яворський: Історія України в стислому нарисі. Харків: Держвидав України. 1928

- Thomas A. Bailey: Woodrow Wilson and the Lost Peace. New York, 1948
- Ray Stannard Baker: Woodrow Wilson. Life and Letters. Vol. 1-8 Garden City, N. Y., 1927-1939
- Ray Stannard Baker: Woodrow Wilson and World Settlement. Written from his unpublished and personal material. Vol. 1-3, Cambridge-New York—London, 1922-1923
- John Foster Bass: The Peace Tangle. New York, 1921
- Julian Batchinsky: Memorandum to the Government of the USA on the Recognition of the Ukrainian People's Republic. Washington, 1920

- John M. Blum: Woodrow Wilson and the Politics of Morality. Boston, 1925
- Stephen Bonsal: Suitors and Suppliants. The Little Nations at Versailles. New York, 1946
- Stephen Bonsal: Ufinished Business. New York, 1948
- E. Borschak: L'Ukraine a la Conference de la paix. (1919-1923) "Le Monde slave" 1937 I-IV et 1938 I
- Elias Borschak: La paix ukrainienne de Brest-Litovsk. Paris 1929
- Dr. Isaiah Bowman: The New World. Problems in Political Geography. New York, 1921
- Walter Bukata: The Ukrainian Cause. New York. 1938
- M. Busemann: Der Friedensvertrag mit der Ukraine. Berlin, 1918
- Ralph Butler: The New Eastern Europe. London, 1919
- Carpatho-Russian Council in America: Memorandum... concerning Eastern Galicia. New York, 1921
- Alexander Chouguine: Les problèmes de l'Ukraine. Paris, 1919
- Alexander Chouguine: The Doctrine of Wilson and the Building of the Ukrainian National Republic. "The Ukrainian Quarterly" V. XII, 4 1956, 326-31
- Winston S. Churchill: The World Crisis 1918-1928. The Aftermath. New York, 1929
- Georges Clemenceau: Grandeur and Misery of Victory. New York, 1930
- Committee of the Independent Ukraine (Presided by Prof. Hirshesky): To the Civilized Nations of the World. Geneve, 1920
- Communist Takeover and Occupation of Ukraine. Special Report No. 4 of the Select Committee on Communist Aggression. 83-rd Congress, Second Session. H Res. 346 and H Res. 438. U.S. Govern. Printing Office, Washington, 1955
- Cronologie des principaux evenements en Ukraine de 1917-1919. Paris, 1919
- J. Daniels: The Wilson Era. Year of War and After (1917-1923). Chapel Hill, 1946
- Dr. Guenther Decker: Selbstbestimmungsrecht der Nationen. Goettingen, 1955
- Gen. A. I. Denikin: The Russian Turmoil. Memoirs. London, 1932
- William Diamond: The Economic Thought of Woodrow Wilson. Baltimore, 1943
- Stanislaw Dnistrianskyj: Ukraine and the Peace Conference. Paris, 1919
- Dr. E. J. Dillon: The Inside Story of the Peace Conference. New York-London, 1920
- Victor Domanyckyj: The National Problem and the World War I. "The Ukrainian Quarterly" V. XII, 1956 IV 298-311
- D. Doroshenko: History of the Ukraine. Edit. by G. W. Simpson, University of Saskatchewan, 1939

- J. F. Dulles: *The Road to Teheran. (The Story of Russia and America 1781-1943)*. New York, 1947
- Walter Dushnyck: *The Russian Provisional Government and the Ukrainian National Movement*. New York, 1946
- "Eastern Europe", Paris, 1919-1920. (Appears the 1 and 15 of each month)
- Emmanuel Evain: *Le problème de l'indépendance de l'Ukraine et la France*. Paris, 1931
- Yaroslav Fedorchuk: *Memorandum on the Ukrainian Question in its National Aspects*. London, 1914
- Louis Fischer: *The Soviets in World Affairs*. V. 1-2, 2-nd ed. Princeton, 1951
- David R. Francis: *Russia from the American Embassy. April 1916 — November 1918*. New York, 1921
- Friedensvertrag zwischen Deutschland, Oesterreich-Ungarn, Bulgarien und der Turkei einerseits und der Ukrainischen Republik andererseits nebst Anlagen. Berlin: Heymann, 1918
- Mary S. Gamba: *Rus-Ukraine Background*. Scranton, 1936
- Alexander L. & Juliette L. George: *Woodrow Wilson and Colonel House. A personality study*. New York, (1956)
- David Lloyd George: *Memoirs of the Peace Conference*. New Haven: Yale University Press, 1939. Vol. 1-2; (The London edition has the title: "The Truth about the Peace and Treaties")
- Lewis L. Gerson: *Woodrow Wilson and the Rebirth of Poland 1914-1920. A Story of Influence on American Policy of Minority Groups of Foreign Origin*. New Haven, 1953
- Wlad. Gettlich: *German Grip on Russia*. London, 1919
- H. A. Gibbons: *The Ukraine and the Balance of Power*. "The Century" (New York) 1921 VII 463-471
- C. Hartley Grattam: *The Tragedy of Woodrow Wilson*. "The New Leader" XI 1955
- Jacob Wittner Hartmann: *The Ukraine a Forgotten Nation That May Separate From Russia*. Scranton, 1915
- Charles H. Haskins — Robert H. Lord: *Some Problems of the Peace Conference. (Lectures of Haskins and Lord)*. Harvard University Press, 1920
- Herbert Clark Hoover: *The Ordeal of Woodrow Wilson*. New York, 1958
- Theophil Hornykiewicz: *Ereignisse in der Ukraine 1914-1922 und deren Bedeutung und historische Hintergruende*. Band I-IV. Horn/Oesterreich, 1966-69
- Intimate Papers of Colonel House, arranged as narrative by Charles Seymour. Vol. 1-4. New York — Boston, 1926-1928
- E. M. House & Ch. Seymour, editors: *What Really Happened at Paris. The Story of the Peace Conference 1918-1920, by American delegates*. New York, 1921
- M. Hrushevsky: *Aux peuples du monde civilisé*. Genève, 1920;

- M. Hrushevsky: La problème de l'Ukraine. Revue politique international. Lausanne, 1919
- M. Hrushevskyj: Die ukrainische Frage in historischer Entwicklung. Wien, 1915
- Erich Hula: Selfdetermination Reconsidered. "Studies on war and peace" No. 24 Feb. 1943
- Inhuman Blockade Strangling a Nation. Pestilence and Famine Threaten Existence of 5.000,000 Souls. Their Civilization is Being Blighted. It is the Nation of Ukraine. Washington DC, 1920
- George Kennan: Russia and the West under Lenin and Stalin. Boston, 1961
- George Kennan: Soviet-American Relations 1917-1920. Vol. I: Russia Leaves the War. Princeton University Press, 1956
- Alex F. Kerensky: The Catastrophe. Kerensky's own story of Russian Revolution. New York-London, 1927
- Alex F. Kerensky: Russia and History's Turning Point. New York, 1965
- Goerge Kollov: Russia 1917. The February Revolution. New York, 1967
- M(ariko) Kouchnire: L'Ukraine, l'Europe Orientale et la Conference de la Paix. Paris, 1919
- Robert Lansing: The Peace Negotiations. A personal narrative. New York — Boston, 1921
- Robert Lansing: War Memoirs of Robert Lansing. New York, 1935
- Robert Lansing: The Big Four and Others of Peace Conference. Boston-New York, 1921
- M. Laserson: American Impact on Russia. Political and Ideological. New York, 1950
- Lancelot Lawton: The Ukrainian Nation. Contemporary Review. London, 1935
- Artur S. Link: Woodrow Wilson and the Progressive Era 1910-1917. New York, 1954
- Walter Lippman: The Political Philosopher. "The Greatness of Woodrow Wilson. Ed. by Em. Bowles Alsop. New York, 1956
- Dr. M. Lozynskyj: Decisions du Conseil Suprême sur la Galicie Orientale. Les plus importants documents avec introduction par M. Lozynskyj. Paris: Bureau Ukrainien, 1919
- Elena Lukasz: The Ukraine at the Paris Peace Conference 1919. A Dissertation. Chicago, 1962 (unpublished)
- Victor S. Mamatey: The United States and East Central Europe. E Study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda. Princeton: Princeton Univ. Press, 1957
- Clearence A. Manning: The Ukrainians and the United States in World War I. "The Ukrainian Quarterly" 1957 IV 346-354
- Clearence A. Manning: Woodrow Wilson and American Foreign Policy. "The Ukrainian Quarterly" 1956 IV 332-338
- Arnold D. Margolin: From a Political Diary. Russia, the Ukraine and

- America 1905-1945. New York: Columbia University Press, 1946
- F. S. Marston: The Peace Conference of 1919. Organization and Procedure. New York: Oxford University Press, 1944
- Rene Martel: Le problème de l'Ukraine. "Politique Etrangère" № 6 Dec. 1938
- Arno J. Mayer: Politics and Diplomacy of Peacemaking. Containment and Counterrevolution at Versailles 1918-1919. New York: Alfred A. Knopf, 1967
- Memorandum on the Ukrainian Question in its national aspect, compiled on behalf of the "Circle des Ukrainiens", Paris and the Ukraine Committee, London: Griffiths, 1914
- Memorandum to the Government of the United States on the Recognition of the Ukrainian People's Republic. Washington, D.C., Ukr. Mission, 1920
- Mermeix (Pseud. G. Terrail): Le combat des trois. Notes et documents de la Conference de la Paris. Fragments d'histoire 1914-1919. Paris, 1923
- David Hunter Miller: My Diary at the Conference of Paris, Vol. 1-21, New York (Privately printed), 1924
- Harold George Nicolson: Peace Making 1919, being reminiscences of the Paris Peace Conference. "The New Europe", New York, 1933.) (Printed in Gr. Britain).
- Ion I. Nistor: Problema ucrainiană în lumină istoriei. Cernăuți, 1934
- Ion I. Nistor: The Union of Bucovina with Rumania. București, 1940
- Notes présentées par la Delegation de la Republique Ukrainienne à la Conference de la Paix à Paris. Fevrier-Avril 1919. Paris, 1919
- J. Okhotnikov et Batchinsky: La Bessarabie et la Paix Européenne. Paris-Prairie, 1927
- Ostgalizien als unabhaendiger neutraler Freistaat. Wien, 1920
- Papers Relating to the Foreign Relations of the USA 1918 Russia. Vol. 1-3. Washington, 1931-1932
- Papers Relating to the Foreign Relations of the USA 1919. Russia. Washington, 1937
- Papers Relating to the Foreign Relations of the USA. The Paris Peace Conference 1919. Washington, 1942-1947
- Papers Relating to the Foreign Relations of the USA. 1918 Suppl. I. The World War. Vol. 1-2. Washington, 1933
- Oleh S. Pidhainy: The Formation of the Ukrainian Republic. The Ukrainian Republic in the Great East-European Revolution. Vol. I. Toronto, 1966
- Richard Pipes: "The Formation of the Soviet Union". Communism and Nationalism 1917-1923. Rev. ed. Cambridge: Harvard Univ. Press. 1964
- A Plea for the Right to Live. In Behalf of the People of East Galicia. Published by Ukrainian Information Bureau. New York, 1922

- The Politics of Woodrow Wilson. Ed. by August Heckscher. New York, 1956
- Le problème de l'Europe Orientale par un journaliste ukrainien. Paris, 1919
- Dr. I. Puluj: Ukraine und ihre internationale Bedeutung. Wien, 1915
- Karl Renner: Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen in besonderer Anwendung auf Oesterreich. Wien, 1918
- John S. Reshetar: The Ukrainian Revolution. Princeton, 1952
- Emil Revyuk: Ukraine and the Ukrainians. A Handbook of Concise Information Regarding the Country, People, History and Industry of Ukraine. Washington DC, 1920
- Jacob Robinson — Oscar Karbach — M. Laserson — Nehemiah Robinson — Marc Vichnak: Were the Minorities Treaties a Failure? New York, Institute of Jewish Affairs. 1943
- E. Root: The United States and the War. The Mission to Russia. Political Addresses. London-New York, 1918
- Stefan Rudnyckyj: Ukraine. Land und Volk. Wien, 1918
- B. E. Schatzky: La Révolution russe de fevrier 1917 et les Etats Unis d'Amerique. "Le Monde Slave" №9/1928
- F. L. Schuman: American Policy toward Russia since 1917. New York, 1928
- R. W. Seton-Watson: The Big and Small Nations. "The New Europe" June 1919
- R. W. Seton-Watson: Ukrainian Problem. "The New Europe" No. 44, VIII 1917
- James Thomson Shotwell: At the Paris Peace Conference. New York, 1937
- Frank H. Simonds: How Europe Made Peace without America. New York, 1927
- Dr. Vladimir Singalevych: The Ukrainians and the War. Vienna, 1919
- Edgar Sisson: One Hundred Red Days. New Haven, 1931
- J. Spargo: Russia as an American Problem. New York-London, 1920
- Sherman D. Spector: Rumania at the Paris Peace Conference. New York, 1962
- Mathew Stachiw: Ukraine and Russia. An Outline of History of Political and Military Relations (December 1917-April 1918). New York, 1967
- M. Stachiw — J. Sztyndera: Western Ukraine at the Turning Point of Europa's History 1918-1923. New York, 1969
- Boris E. Stein: Die russische Frage auf der pariser Friedenskonferenz 1919-1920, Leipzig, 1953
- André Tardieu: La Paix. Paris, 1921
- Herald William Vaneille Temperley (editor): A History of the Peace Conference of Paris. Vol. 1-VI. London, 1920-1924
- Arnold & Veronica Toynbee: The Eve of the War 1939. London-New York, 1958

- Arnold Toynbee: Self-Determination. "The Quarterly Review"/London IV 1925 317-338
- Arnold J. Toynbee: The New Europe. The Ukraine — a Problem in Nationality. London, 1915
- Ukraine's Claim to Freedom. An Appeal for Justice on behalf of thirty-five Millions. Articles by: Edwin Bjoerkman, Simon O. Pollock, Prof. M. Hrushevsky, Prof. O. Hoetzsch and others. New York: Ukr. Natl. Ass'n 1915
- US Depetament of State: Text of the Ukrainian "Peace" with Map. Confidential for official use only. Washington, 1918
- George S. Viereck: The Strangest Friendship in History: Woodrow Wilson and Col. House. New York, 1932
- Leon Wasilewski: La Paix avec l'Ukraine. Podlachie et Chelm. Genéve, 1918
- White Williams: The Tiger of France. Conversations with Clemanceau. New York, 1949
- Woodrow Wilson: Guarantees of Peace. Messages and addresses. New York, 1919
- Woodrow Wilson: Congressional Government. A Study of American Politics. Boston, 1885
- Woodrow Wilson: Constitutional Government in the United States. New York, 1908
- Woodrow Wilson: An Old Master and Other Essays. New York, 1893
- Wilson's Ideals — ed. by Saul K. Padover. Washington DC, 1942
- Nevin O. Winter: The Ukraine. Past and Present. Geographical Magazine, Aug. 1942
- E. L. Woodworth and Rohan Briton: Documents of the British Fareign Policy 1914-1939. First Series. Vol. I-III. London, 1947
- Romain Yakemtchuk: L'Ukraine et Droit International. Louvain, 1954

Проф. В. Трембіцький

ІСТОРИЧНІ ТА ПРАВНІ ОСНОВИ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ГЕРБУ

A. Тризуби в старовинному світі

Емблемою українського народу є тризуб, який має дуже давню історію, традицію й символіку.

Як і коли тризуб прийшов на Україну, дуже тяжко устійнити. Підставою для означення часу його народин можуть бути лише музейні пам'ятки, які встановлюють період, коли вживано цей знак як знамено народу чи емблему країни.

В лондонському археологічному музеї зберігаються пам'ятки, які доказують, що тризуб був відомий уже в імперії прамонголів Угор, яка існувала 17 тисяч років тому. Саме тут біля міста Кара-Хото знайдено гравюру, на якій зображена цариця Угор з її мужем. Обоє держать двобокий тризуб, як знак влади.¹⁾ Є здогади, що тризуб як герб імперії Угор репрезентував три її частини.²⁾

Другим місцем на світі, де тризуб мав значення державної емблеми, була Гелліада, а після неї старовинний Рим — Римська імперія.

Тризуб у гелленській великороджаві відомий, як мітолохічний знак, символ могутності та влади над морями. Як символ влади вивершував він жезло бога морів Посейдона.³⁾ Російський дослідник тризуба А. Бартоломей розумів тризуб, як модель кітви, як символ надії та опори в життєвському морі.⁴⁾ Місію, подібну до тієї, яку виконував бог Посейдон, виконував римський бог морів Нептун.

У причорноморській Гелладі, в просторах грецьких регіональних держав: Боспорського і Понтійського царств V ст. старої доби та IV ст. нової доби тризуби вживано, як державне знамено, витиснене на монетах, які були в обігу по торговельних ринках і в портах Пантикопеї, Ольвії, Фанагорії,

Херсонесу та інших міст причорноморського Подніпров'я та Прикубання.⁵⁾

У цьому самому просторі грецьких колоній та держав жили в II-III ст. іранські поселенці *скити*, творці першого зорганізованого на Придніпров'ї та в Криму хліборобства.

При археологічних розкопах скитських могил знайдено між різними пам'ятками й бронзові тризуби.⁶⁾

За Д. Е. Самокрасовим тризуби творили форму скіпетра — символу влади. Такі тризуби — скіпетри Самокрасов знайшов у скитійській Луговій Могилі біля Олександрово-ля на Запорожжі.⁷⁾

Був відомий тризуб і в Закаспійській в хорезмській державі між IV ст. до Христа та VI ст. по Христі, але його форми не дійшли, мабуть, до сучасної України, яка зв'язана була більше з країною гелленсько-візантійського тризуба.

Врешті й в сусідстві старої Русі, у підніжжі Кавказьких гір, теж був відомий тризуб, як символ місцевого гірського народу черкесів-адигейців. Кавказький тризуб творив третю т. зв. *кавказьку* теорію походження тризуба (сперту на палеографічній основі) після гелленської та римської.

В їхній мові тризуб означався словом „Щр-Кас” чи „Щр-Касі”, як прастара назва племені черкесів — тризубів. Його гербовним знаком був тризуб у формі букви „Щ”. Буква „Щ”, з якої починалася стара народня назва країни „Щр-Кас” в перекладі на слов'янську мову означає число 3.

Друга частина народної назви черкесів „Щр-Кас”, „Кас” в перекладі на слов'янську мову означала вістря у формі меча, а також пливкої води у формі ріки.

Тому, що при слові „кас” є „щр”, разом назва країни горців „Щр-Кас” означала б трирічча, тобто країну трьох рік Північного Кавказу: Терека, Куми та Кубані, біля якої ще до XIX ст. масово жили черкеси.

Тому, що „Щ” мала в старій горській азбуці гачок не по правій стороні букви — в розі, а при середньому зубі, вона мала форму тризуба ІІІ. Гачок в букві ІІІ в черкеському розумінні був символом єдності — пов’язання гірських племен та їх території в сточищі рік: Терека, Куми та Кубані.⁸⁾

На закінчення розділу про значення тризуба поза Русю, треба ще додати, що історик П. Г. Сорокін вбачав у тризубі сокиру з двома вістрями, як герб *вотяків*.⁹) Подібну дволезну сокиру має у своєму гербі Франція. Символізує цей тризуб у Франції її свободу.

Г. Н. Аннілогов бачив у поодиноких частинах тризуба вила, сокиру, плуг та всяке інше знаряддя, яке репрезентувало рівень розвитку матеріальної культури Київської держави.¹⁰)

B. Тризуб в Руській Імперії

Наукове дослідження українського тризуба геральдиками, нумізматами і археологами почалося щойно в другій половині XIX стол. Російський історик М. Карамзін назвав його в своїй „Істории Государства Российского” „тризубцем”. Однаке, досі не дано остаточної відповіді, як попав тризуб на Русь і як став державною емблемою русичів та їх князів.

За останніх сто років науковці Росії, Швеції, Греції, України створили біля тридцяти теорій походження українського герба і кожна з цих теорій має якусь дозу правди. Усі пояснення походження тризуба, хоч з одної сторони комплікують історичне походження тризуба та рівночасно втягають Україну, як спадкоємця старої Київської Руси, в круг світових історичних подій, зв'язуючи історію українського народу з історичними подіями інших народів світу, які причинилися до росту світової культури.

Тризуб став темою дослідів визначних істориків та археологів Східної Європи — росіян: И. Толстого, А. Орешникова, Н. Кондакова, Н. Лихачова, Б. Рибакова, А. Куника, С. Т. Строганова, А. Уварова, А. Воїйкова, Я. Рейхеля, И. Сахарова, А. Ільїна, Н. Чернова, Р. Ширницького, Н. Бауера та українців: М. Міллера, В. Січинського, М. Грушевського, М. Андрусяка, та інших, які провели широкі наукові досліди походження та значення тризуба, як державного та національного знамена.

Крім вищезгаданих дослідників нашого герба були й

інші, які дали свої власні або колективні твердження значення тризуба. І так: відомі нумізмати XIX ст. А. Всійков, Я. Рейхель, І. Сахаров, С. Шодуар та Ф. Шуберт вважали тризуб за відображення старовинного світильника-трикірія або паникадила.¹¹⁾

Я. Волошинський, Ф. Жиль, А. Тильзеус фон Тильнау, вважали, що тризуб є геометричною формою хорогви,¹²⁾ К. Болсуновський вважав, що тризуб складається із букв, що разом творять слово „Басілеус”¹³⁾, яке означає в перекладі на слов'янську мову знамя володаря: „цар”, „король”, „імператор”. Тому, що Володимир Великий під час хрещення дістав християнське ім'я „Василь”, в грецькій мові „Басілеус”, тобто „цар” або „царський”, російські науковці вважали, що тризуб є складом букв, які творять слово „Василь” — цар.

Деякі лінгвісти добавали в тризубі слово „Владимирстов”, що відповідало фразі „Володимир на столі”, тобто на троні.

Були російські та українські науковці, які бачили у тризубі сполучку трьох букв: „В”, „О” та „Я”, як початкових імен наймогутніших володарів старої Русі: Володимира Великого, княгині Ольги та Ярослава Мудрого.¹⁴⁾ Ц. Мілюков у статті „Норманский знак на монетах Великого Княжества Киевского” (1889) уподібнював тризуб до фігури „из шлемами, изображенными на Ковре из Байе”.¹⁵⁾

С. Строганов у листі до А. Куника — дослідника тризуба, бачив в тризубі церковний портал.¹⁶⁾ Археолог XIX ст. А. Уваров бачив у тризубі горішню частину візантійського скипетра-декалікіона.¹⁷⁾ И. И. Толстой розвинув це припущення А. Уварова, додавши, що скипетр із тризубцем прийшов на Русь із Візантії, тобто з Царгороду, з приїздом до Києва цісарівни Анни — сестри цісаря Василія II.¹⁸⁾ Таким чином, писав він, київський тризуб має грецьке походження і є одним із геральдичних знамен грецької імперії. Дуже цікавими були дослідження, переведені А. Орешниковим, Б. Рибаковим, В. Л. Яніним та іншими над тризубами, що їх мали слов'яни, печаті, прибиті на торговельних договорах Руси із сумежними з нею державами.

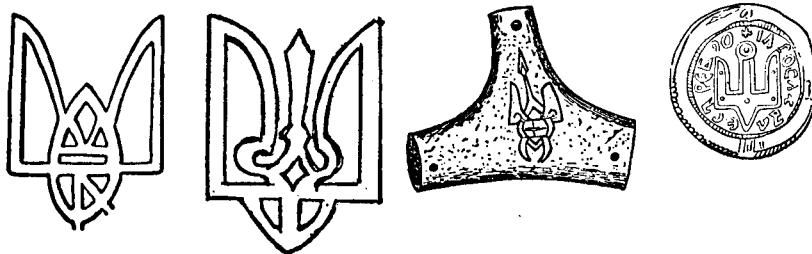
Найстаршою досі відомою печаттю є печать Полоцького князя Із'яслава Володимировича (+ 1001 р.), знайдена 1953 року в Новгороді. На цій олов'яній печаті є надпис „Із'яслав”, а на її реверсі — знамено тризуба. Печать була прибита на вірчій грамоті.¹⁹⁾ Відомою є тризубна печать, витиснена на договорі Руси із Візантією з 944 року за володіння князя Ігоря (912-145).

Печаті із тризубом часто виконувано із воску і навіть скла. На важливих документах, як вірчі грамоти для послів до Візантії, печаті були золоті, на грамотах для торгівців — срібні.²⁰⁾

Печаті із тризубом можна бачити на багатьох документах XI-XIII ст. особливо з часів володіння Великих Князів Олега Святославича, Володимира Великого; Ярослава Мудрого, Мстислава Володимировича, Всеволода Ярославича.

На деяких печатях, як державне знамено Руси, був не тризуб, а герб св. Юрія і навіть св. Андрія Первозванного, особливо за володіння Князя Всеволода (1030-1098).²¹⁾

Згідно з даними російських сфрагістів тризуби часто витискали й на пльомбах, що стверджували принадлежність до Руси чи Княжого Двору товарів металевих, дерев'яних, скляних, шкірних, камінних, гончарських виборів та двірського скоту. Окремо витискано чи вирізьблювано тризуби на княжій зброй.²²⁾

1) Тризуб на десятинній церкві. 2) Тризуб на монеті кн. Володимира Вел (979-1015). 3) Стилізований тризуб на сільниці з VII ст. 4) Тризуб на монеті Імператора Ярослава Мудрого (1019-1054).

Окреме місце в дослідах тризубних печатей займають такі, які були на рукописах, як псалтирах між XII-XIV ст., Минеї XVI ст., Євангелії XVIII ст., та інших літературних і церковних творах того часу.

„Невідому фігуру” — тризуб видно ѹ досі на мурах та керамічних плитах церков: Десятинної в Києві (989-996), в Чернігові, Остері, Володимири-Волинському із 1160 р., на стінах княжого замку в Гродні, на золотих ювелірських прикрасах, перстенях, бранзолетах, на печатах та пльомбах, на зброї, гафтованих і вишиваних володарських убраних, на шкіряних поясах князів Рюрикової династії та на намогильній плиті французької королеви Анни (1051-1062)*), доньки руського імператора Ярослава Мудрого.²³⁾

Та найдокладніші досліди тризуба проведено на золотих та срібних монетах, карбованцях за Володимира Великого (980-1015) та його наслідників: князя Святополка Окянного (1015-1019), Із'яслава I (1054-1078), Ярослава Мудрого (1019-1054), Мстислава I Хороброго Тъмутороканського (987-1036), Святополка II Із'яславича (993-1113), Великого князя Володимира Мономаха (1113-1125).

Монети з тризубами прикрашують тепер усі нумізматичні каталоги, історії монет Східної Європи і у великий кількості заповнюють українські музеї Києва, Чернігова та степової України. Часом ці золоті чи срібні монети можна побачити в музеях міст Середуцьої, Західної Європи та Швеції.

За даними Б. Рибакова, А. Орешнікова, А. Ільїна, Н. Баєра, В. Яніна, Р. Ширіцького, М. Андрусєка в історії Київської імперії кромі тризубів ѹ двозуби займали своє місце. Вони були першим знаменем роду Київських Князів варяжського походження (тобто приблизно до часу володіння Володимира Великого). Щойно із 980 роком від Володимира I та кн. Мстислава I Тъмутороканського (988-1038) тризуби заступали дотогочасні двозуби, які даліше існували в удільних князівствах тогочасної Білорусі.²⁴⁾ В пра-

*) дружина французького короля Генриха I (1008-1061), з династії Каппетингів від 1051 р. Королева Анна померла 1075 р.

ці М. Андрусяка „Тризуб” маємо окрему таблицю тридцять шість варіантів двозубів. Їх зображені на різних предметах, церковних стінах, печатах, пломбах, особливо між роками 914-977 за володіння князів Ігоря I (914-946), Святослава I (960-972), Ярополка (972-979), Олега (+ 977) та після за князювання Всеволода I (1077-1093), Всеволода II Чернігівського (1139-1146) та інших між роками 1019-1146 по різних князівствах особливо в Білорусі.²⁵⁾

Тому, що тризуб являється останнім державним гербом Київської імперії, він був прийнятий у 1918 році українською Геральдичною Комісією як державне знамя новітньої Русі тобто України, де в IX столітті зродилася перша „руська земля” чи Русь на території племінної полянської держави.

Як двозуби так і тризуби мали свої відміни особливо двох виглядів із хрестиками на правому рамені за князів Олега, Мстислава і Гліба, на лівому рамені за князів: Ярополка, Святополка, Вичеслава і Бориса, та на середньому рамені за імператорів: Володимира Великого, Ярослава I Мудрого та Великих Князів Із'яслава I й Мстислава I. Всі докладні рисунки цих біля п'яти основних варіантів маємо на таблицях опрацьованих М. Андрусяком, В. Н. Татіщевим та В. Січинським в їх наукових працях про тризуб.²⁶⁾

На закінчення цього підрозділу треба ще зробити таке зауваження. В багатьох наукових працях про тризуб Б. А. Рибакова, Ширицького та інших часто поминається назву тризуба терміном „тризуб”, а означається цей старовинний герб історичними або невтральними термінами, як: „родові знамена Рюриковичів”, „знаками”, „знамями”, чи „тамгами князя”.²⁷⁾ Це саме можна спостерегти навіть в українськомовних статтях друкованих в Радянській Україні. Для прикладу може послужити стаття М. Котляра в його листі-відповіді В. Мостовому з Києва п. н. „Монети середньовічної України” в „Наука і суспільство”, ч. 7, Київ, 1970. Оминання терміну „тризуб” треба мотивувати політичними взглядаами, щоб не попадати в „конфлікти” із тризубом Української Держави 1918/21 років, та признання факту, що тризуб був гербом Київських князів та імператорів Руси-України.

Тризуб-с о к і л. Окремої уваги заслуговують досліди над тризубом, що уподібнюють це знамено не до фігур чи знарядя, а до птаха. Усі дослідники пташиної подібності тризуба творять в історичному дослідженні цього знамена т. зв. *скандинавсько-німецьку теорію*. Ця теорія має частинно свої основи в українській мітології та літературних записках.

Б. Кене та А. Куник бачили в тризубі ворона²⁸⁾) та голуба, як символ св. Духа²⁹⁾). Згодом під впливом А. Уварова та И. Толстого, А. Куник змінив свою релігійну інтерпретацію тризуба і вважав його емблемою київських князів — правителів Руської Імперії.³⁰⁾ Це, мабуть, друге історичне, більш державницького характеру ствердження символіки тризуба, як знамена держави русів із їх столицею в Києві.

Шведський дослідник Т. Арне, вважав, що тризуб — це „птах з розгорненими крилами — родовий знак Ярославового срібла”, який мав свій початок за св. Володимира.³¹⁾

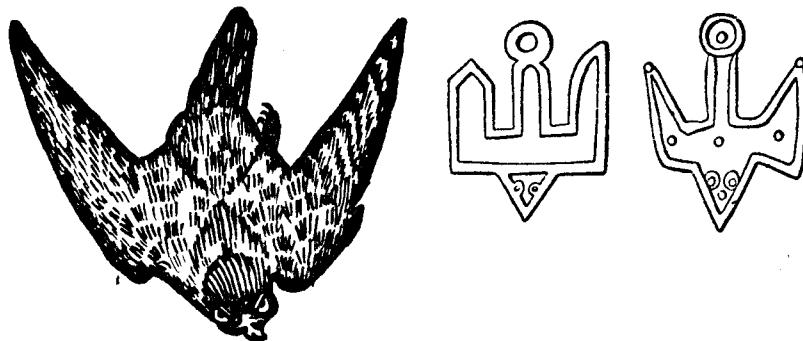
В праці С. Гедеонова „Варяги и Русь” знов намічено інтерпретацію тризуба, як птаха із горової гривні, який з піднятими вгору „кігтями може бути соколом-рериком”.³²⁾ Злітаючий сокіл-рерик, як знамено Київської Великодержави, представле у вигляді тризуба, був поважно опрацьованій істориком Б. Кене, шведом, який такий тризуб бачив на „Олеговій монеті”. Згідно з Кене тризуб-ворон прийшов на Русь із Данії — володарки східно-прибалтійських берегів (Естонії, Помор’я). Напис на монеті-гривні вважав Кене латинським: *Oleg Rex* із хрестиком, наложеним на букву „Х” (ЕКС).³³⁾

Проти такої інтерпретації Кене виступив А. Куник, доказуючи, що „латинський напис” виконаний руськими буквами, і треба його читати *O Георг i* (*О агиос Георгий*), а напис на звороті монети слід читати як: *Ярославе Сребро.*³⁴⁾ Таким чином „Олегова монета” фактично належала Ярославові Мудрому. Куник доказував, що християнський володар Руси Ярослав не міг мати емблеми поганської доби — ворона. З таким твердженням погоджувалися всі визначні нумізмати XIX та XX століття. Якщо взяти данську теорію „ворона” під поважний розгляд, то її можна

зрозуміти лише в християнській інтерпретації, тобто як св. Духа у вигляді голуба, приймаючи два кружки в долішній частині тризуба як двос очей ,вміщених на масивному лобі (голові) птаха із піднесеними вгору гострою частими крилами, прикріпленими до грубого тулуба, закінчення якого вгорі творить тонкий хвіст.

О. Рапов у своїй статті „Знаки Рюриковичей и символ сокола”³⁵⁾ заступив теорію Т. Арне та Кене³⁶⁾, вбачаючи виміри тризуба, Рапов відкинув припущення, що зображує він голуба, бо ширина і висота, величина крил лапок відповідають вимірам не голуба, а бойовій птиці — орла, сокола чи навіть яструба.³⁷⁾ Само собою, яструба треба виключити тому, що досі ніде в геральдичному оформленні гербів не визнано яструба, як гербового знамена.

Орел, відомий як цар птиць, часто виступає в геральдиці народів світу. В сусідстві України мають його Польща, Румунія, в Західній Європі Німеччина, Австрія, а серед слов'ян південні серби та словінці.

Сокіл у льоті бачений з гори. Тризуби „вороного” вигляду. а) на монеті Ярослава Мудрого в музеї у Штокгольмі, б) на підвісці найдеїній в Швеції.

О. Рапов бачив у тризуబі, зображеному на монетах Володимира Великого та Ярослава Мудрого, сокола, що летить зверху вниз. Середній зуб тризуба мав би представляти тулуб птиці з трошки розпушеним хвостом.

Коли сокіл наскакує на жертву, крила його сильно піднімаються вгору, а тулуб нахиляється вниз, так що, дивлячись на цю птицю спереду, видно її лоб та крила, а решта ховається за головою. В такій конфігурації сокіл представляється більше як двозуб (крила та голова).

В історії України, особливо на західноукраїнських землях, сокіл записаний з дуже давніх часів.

Сокіл, за О. М. Раповим,³⁸⁾ занотований уже в історії Київської Руси — в одній із тогочасних билин Вольга в боротьбі з Санталом обертається на багатиря-сокола. Вольга — це був деревлянський князь Олег Святославич³⁹⁾, що боровся з могутнім варягом Санталом-Свінельдом — „чорним вороном”.⁴⁰⁾

Брешті можна взяти під увагу й ще одну гіпотезу походження птиці як гербового знамени в перших початках існування Русі. Ворона можна розуміти як знамено передруської полянської племінної держави чи племінного союзу, що існував в перших початках в просторі між р. Россю та р. Ірпеню або за Рибаковим в трикутнику: Київ-Чернігів-Переяслав із окремими поселеннями в напрямі р. Росі на півдні. За Широцьким чорний ворон знамя Ігоря було мабуть опікунською птицею полян, можливо й сіверян й столичного города Києва.⁴¹⁾ Ось тому в таблиці класифікації двозубів і тризубів ворон зображений як знамя кн. Ігоря (914-946). За князювання Ярополка (972-979) двозуб одержав хрестик на лівому рамені як знак віруючого в хрестові закони Ярополка.

Коли поглянути на герб чернігівської землі — колишніх Сіверян, можна побачити й досі чорного коронованого ворона із золотим жезлом закінченим хрестиком. Можливо, що чернігівський ворон має своє походження із передхристиянських часів землі русів.

У „Слові о полку Ігоря” „сокіл” і „соколич” служать на означення князів Ігоря, Всеволода та інших. „Не буря соколи занесе через поля широкі”, „галиць стада біжить до Дону Великого. Під соколами тут треба розуміти за Раповим⁴²⁾ „Ольгове хороброе гніздо” — руських воїнів Ігоря, а під галицями чи галками — половців.

В описі перемоги половців над русичами в „Слові о полку” сказано:

„О! Далече зайде сокол птиця, бъя к морю: а Игорева храброго полку не кресити! Бояре говорят Святославу Киевскому: „Уже княже, туга умъ, полонила: ее бо два соколи слетеста о отця стола злата поискати града Тымутороканя, а либо испити шеломом Дону. Уже сокола ма крильца припешали поганых саблями а самою опуташа в путини железны”.⁴³⁾

Втікаючи з полону, Ігор „полеше соколом под мыглами”, прямуючи до „гнізда” до „соколича” Володимира. Половці називають руських воїнів та князів „соколами”.⁴⁴⁾

За даними Малої Енциклопедії⁴⁵⁾ Є. Онацького слово сокіл має й досі дуже широке значення. В українських народних піснях соколами називають гарних, мудрих, струнких, відважних хлопців, рідше дівчат — соколиці.

Сокіл відомий як знамено молодечих руханкових організацій „Соколів”, зорганізованих у 1862 році в Чехії, у 1894 р. в Галичині і приблизно в той самий час у Болгарії („Юнак”). Вони були дуже популярними та авторитетними організаціями в цих слов'янських країнах аж до початку другої світової війни, коли їх розв’язала комуністична влада.

Польські та чеські сокільські спортиво-руханкові організації існують ще й досі серед емігрантів у ЗСА та Канаді.

Норманська теорія походження тризуба не менше цікава за візантійську. Вона, однаке, спирається більше на народні вірування, мітологічні пояснення і зближує тризуб з його символікою, яка й досі пошиrena серед західноєвропейських народів, що в більшості мають свої емблеми тваринного характеру як орли та леви.

Цікаво, що тризуб, витиснений на різних предметах, і досі є музеїною пам’яткою не лише Швеції, а й Шотландії та Данії. За М. Таубе тризуб можна бачити на старому варязькому мечі та на нагробній плиті шведського короля св. Ерика, що володів Швецією в роках 1150-1160 і був династично споріднений із Рюриковичами у Київській Руській Імперії.⁴⁶⁾

Г. Тризуб в народі

За українськими дослідниками тризуба М. Грушевським, М. Міллером, М. Андрусяком родовою емблемою Рюриковичів був спершу двозуб*), якого пізніше замінив тризуб, як знамено володарів київської династії.

Першу вістку про тризуб в Українській (Руській) Київській Державі маємо в болгарському літописі Манасії з XIV століття. В цьому історичному творі представлено малюнок лицарського відділу князя Святослава Ігоревича Завойовника під час його воєнного походу на Візантію, коли він, переходячи через територію Болгарії, облягав болгарське місто Доростол 971 року. Науковці здогадуються, що на закінченні списів, що їх тримають в руках воїни, прикріплені тризуби.⁴⁷⁾

Тризуб був також поширений як символ охорони від усякого зла. Як знак „доброї сили” роблено тризуби із соломи, прибивано на віконні рами, змальовувано на одвірках. Такий звичай існував до наших часів на Гуцульщині, на всьому Побужжі, особливо в Угнівщині.

Тут на Побужжі, тризуби часто робили із зелених галузок і прибивали на віконні рами і над дверима під час Зелених Свят, як знамена „ухрещників” або „хрестатих знаків”.⁴⁸⁾

Тризуб знаменував також хоробрість, відвагу по всій карпатській околиці Галичини (особливо Гуцульщини) та на Закарпатті.

Г. Переходові гаси

В історії Руси-України тризуб має всенациональне значення. Він символізує близький період української історії, коли Руська Великодержава була на вершку своєї могутності, коли в Україні урядово введено і визнано, як державну, християнську релігію (988), коли члени великої династії ввійшли в подружні зв’язки з династіями таких держав, як Візантія, Франція, Німеччина, Данія, Швеція,

*) двозуб, зображеній т. зв. дармовісах, знайдених в Рюриковому Граді в Новгородській землі на півночі.

Угорщина, Польща, Норвегія. Це був час, коли в Україну широко пливла культура наймогутнішої тоді держави. Візантії-Греції, Болгарії, держав Західної Європи, Скандинавії, Грузії і коли всі ці культурні впливи перехрещувалися в Україні, підносячи до найвищого ступеня розвиток русько-українського народу, який в той час набирав уже виразної національної форми. Тризуб протягом століть вкорінився в національну свідомість і став за традицією українським національним знаменом.

Остаточний упадок Руської імперії в половині XIII ст. (біля 1240), коли татарський хан підкорив Велико-Київське Князівство, решта території Руси-України — Галицько-Волинська, зформована в окрему державу на чолі з династією Ростиславичів, вживала своїх родових знаків невідомого нам вигляду аж до початку XIV ст., коли виник тут новий державний герб-лев, відомий на печатах королів Лева (1264-1323), Юрія II (1323-1340) та Володимира Опольського (1372-78). Хоч до Волинсько-Галицького королівства належали й частини Київської Руси (по р. Дніпро), гербом держави був лев, а не тризуб. За короля Юрія II лев був уже вміщений в полі, властивому гербам формі.

Після упадку Галицько-Волинської Держави 1349 року і бездержавного періоду України, 1648 р. постала нова формаю правління й соціальним укладом держава на чолі з козацьким орденом під скіпетром гетьманів (аж до 1764 р.), державним гербом якої була постать козака. Старі велико-княжі знамена пішли в забуття.

Щойно в половині XIX стол., із конституційною перебудовою Австро-Угорської монархії, до якої від 1772 р. належала галицька історично-державна територія з українськими прилеглими краями — Буковиною (від 1775 р.) та Закарпаттям, як частиною Угорського королівства, українці в цей час т. зв. національного відродження народів габсбурзької монархії, подібно як і мадяри, чехи, поляки та хорвати, створили 19 квітня 1848 р. своє національне представництво — Галицьку Головну Руську Раду. Тоді свого роду науково-дослідний центр Галицьких Руських Вчених, за прикладом

інших слов'янських народів Австро-Угорської Монархії, спільно із Головною Руською Радою, на першому Науковому Конгресі у Львові (19-26 жовтня 1848) поклали наукові основи національному гербові у вигляді золотого лева на темноблакитному полі згідно з історичною традицією галицької державності з XIII-XIV ст.*). Тоді створено також і національний темно-блакитно-жовтий прапор та національний гімн.

Відродження старої державної емблеми та нав'язання до традиції Великокняжої (королівської) доби було великим осягом тогочасної (1848 р.) політичної думки підвістрійських українців, бо встановленням національного герба та прапора вони пригадали всьому поневоленому українському народові на всіх його землях світле історичне минуле.

Оцей посяг галицьких українців про старовинні часи, від яких тяглася історія галицько-буковинсько-закарпатської землі, мав значний вплив і на створення герба Західно-Української Народної Республіки, як наслідника Галицької Держави XIII-XIV ст. З-го січня 1919 року, встановлено і законом оформлено герб цієї Республіки — золотий лев на синьому полі, нав'язуючи цим до постанов першої галицької політичної репрезентації в Австрійській Монархії 1848 року.

Д. Три з уб в нових часах

У придніпрянській Україні в межах російської царської імперії, де не признавалося окремішності української нації, хоч там працював теж гурт місцевих вчених, неможливо було створити ні в XIX, ні на початку XX ст. свого національного представництва, яке рішало б такі питання, як оформлення власних національних інсигній. Тому з вибухом революції в Росії, в 1917 році в таких принципових національних питаннях, як національний герб, прапор і гімн, місцеві вчені були не приготовані зразу дати відповідь.

*) Печаті вищезгаданих князів з левом, відомі на документах під датою 1316 (Скотинський Т., ст. 13).

В цьому випадку дала допоміжну руку саме галицька вітка народу, яка, як згадано, вже від 1848 року мала встановлений національний прапор, барви якого відображали й барви національного герба. Галицький лев, хоч він фактично репрезентував історично Галицько-Волинську Державу, до якої входила в половині XIII ст. майже вся тогочасна українська територія по р. Дніпро, не міг стати державним гербом новопосталої Української Республіки 1917-18 рр.

Однаке, уряд Української Народної Республіки, спираючися на основній верстві українського народу, селянства, вважав необхідним створити національний герб такий, який символізував би передусім хліборобський, найчисленніший стан народу.

Однаке, як серед урядових так і серед наукових кол були прихильники встановлення герба України згідно з історичною традицією. Для остаточного вирішення питання герба і національного прапора створено при українському уряді за почином та вимогою Генерального Секретаря Освіти спеціальну геральдичну комісію під головуванням проф. Д. Антоновича.

Члени Геральдично - Прапорної Комісії (Міжвідомчої Комісії для Вироблення Державних Прапорів) висунули п'ять проектів державного герба України. Згідно з першим проектом це мав бути герб Київської Землі й роду Князів Мономаховичів — Архістратиг Михаїл із піднесеним угору мечем. Згідно з другим проектом — старий історичний герб Війська Запорозького: козак з мушкетом, як герб незалежної української держави з доби Козаччини. Третій проект був взорований більше на французькому гербі: — як перша буква назви України, або „УНР” для офіційної назви Української Народної Республіки. Четвертий проект давав під розгляд блакитний щит із тридцятьма золотими зірками для тридцяти історичних земель України, згідно з запроектованим за пропозицією М. Грушевського і затвердженим законом 2 березня 1918 року адміністративним поділом України. На цьому проекті позначився вплив герба З'єднаних Стейтів Америки. Останній проект проф. М. Грушевського зображу-

вав на блакитному тлі щита золотий плуг,*) як „символ творчої мирної праці в новій Україні.”

На тему цих проектів у листопаді 1917 р. проф. М. Грушевський написав у часописі „Народна Воля” окрему статтю.

В своїй статті він сказав:

„... Передусім зазначу, що всі присутні (члени Геральдичної Комісії — В. Т.) піддержали ту гадку, що названий герб Києва — архістратиг (герб Київського Воєвідства за польських часів і герб Київської губернії за російських часів), не може вважатись українським гербом, бо ніякої української традиції за ним не звісно. З державних гербів України найближчий нам часом і традицією — герб Гетьманщини: козак з мушкетом, і дехто висловився за те, щоб цей герб, без усяких змін, взяти за герб нашої України.

Але й інші, крім мене, були тої гадки, що цьому гербові належить дати перше й найважніше місце між старими традиціями символами української державності, але на знак нової України він не годиться. Відновлюючи нашу стару українську державність, ми не відновлюємо нашої гетьманщини, ми хочемо творити новий лад, нові державні й громадські форми й емблема того мусить бути нова, щоб не було підозріння в замислах відроджування старого. Як найпростіше можна було б узяти як знак нової України золоті (жовті) звізди на синім тлі, по числу земель нової Української Республіки, або золоту букву „У” (Україна), або „УНР” (Українська Народна Республіка) на синім тлі — взірець герба французького „Р. Ф.” Але геральдики кажуть, що букви в гербі це проти правил геральдики. В такім разі я проектував би, як символ творчої мирної праці в Новій Україні, її цивілізаційних завдань — золотий плуг на синім полі з тим, щоб знак Нової України зайняв центральне (середнє) місце в державнім гербі України. Зга-

*) Який у цей час був теж гербом муринської африканської республіки Ліберії.

даю, що плуг в гербі має Ліберія, республіка визволених з неволі негрів.

Навколо цього (над ним, півкругом чи що) можна розмістити в трьох полях державні знаки старої України: знак старої Київської Держави, Володимира Великого, герб Галицько-Волинського Королівства і герб Гетьманщини. Внизу, у двох полях можна дати герби: Києва, Львова — двох культурних центрів (осередків) старої України: київський лук і львівського лева, в його старій формі, як бачимо його на щиті того галицько-волинського ізда. Не вершку цього гербового щита, коли б хотіти його чимось вінчати, можна б поставить одну емблему старих наших недовершених мрій — з печаті „Великого Князя Руського”, утвореного Галицькою Унією, 1657 року. Це голуб з оливною віткою — вісник національного замирення й спокою. Оливною галузкою можна б окружити й цей щит, замість якої-небудь арматури так, як це має герб Португалії. А коли б хотіти натомість поставить якихось щитоносців, то, замість якихнебудь інших фігур, я рад би бачити символ трудящого народу, наприклад — жінку з серпом по одній стороні і робітника з молотом — по другій. Взагалі, хотів би я в атрибутах нашого гербу бачити якнайбільше підчеркнений культурний, об'єднуючий характер нашої Нової Республіки.”⁴⁹)

Ідею М. Грушевського було створити зовсім новий формою та змістом герб, в якому були б відображені: а) новий соціальний лад України із найсильнішою соціальною верствою — селянством (плуг)! б) новий державний устрій (У. Н. Р. — республіка) та в) новий політичний світ, стремлінням якого було осягнути *мир* (яких символом могли бути оливкові галузки (вінок довкруки герба)або голуб з предавних часів Ноя.

З усіх, так би мовити, неісторичних проектів герба проект проф. М. Грушевського мав бути затверджений остаточно весною 1918 року. Але на перешкоді цьому став І. Іванець, член Геральдичної Комісії при Головній Команді Легіону

УСС 1914-1918 рр., який зимою 1917-1918 років перебував в російськім полоні.⁵⁰)

Дізнавшися про проект герба із плугом, він негайно написав обґрунтованого протестаційного листа, якого зумів передати через фронтову лінію до Києва в Геральдичну Комісію при Українській Центральній Раді хорунжий УСС Деркач.

Тоді проф. Д. Антоновичеві прийшла ідея запропонувати на державний герб тризуб з хрестиком, як державний історичний герб Руської Великодержави з-перед 800 років, доби найбільшої могутності України, коли в її склад входили всі українсько-русські землі.

Таким чином тризуб став символом соборності України. Вибір тризуба на державний герб був подібним до вибору Головною Руською Радою у Львові 1848 р. за герб Західної України знамена Галицько-Волинської Держави ХІІІ-ХІV ст. — лева в короні короля Льва.

Е . Тризуб — герб Української Держави ХХ стол.

Прийнятий у грудні 1917 року Українською Центральною Радою тризуб як державний герб, зайняв своє почесне

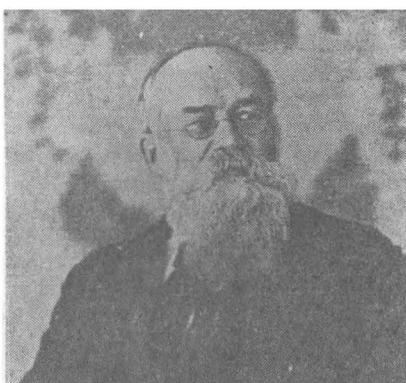
Проф. Д. Антонович

Тризуб з хрестиком на першому грошевому знакові УНР за 100 крб. із січня 1918 р.

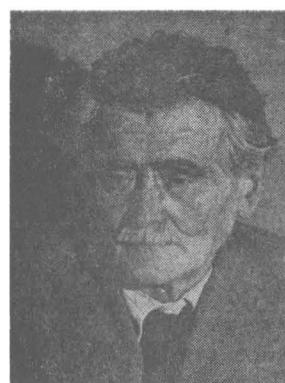
місце на першому державному банкноті Української Народної Республіки — 100 карбованців, виданому 5 січня 1918 року.⁵¹⁾

Та законно схвалений був тризуб фактично 18 січня 1918 року, та як державна емблема був покладений на військово-морському прапорі Української Республіки. Державний герб зайняв місце на блакитному полі національного прапора.⁵²⁾

Перший закон про український державний герб з формального боку проголошено 1 березня 1918 року, однаке тоді не подано ще точного його опису. Щойно тризуб, як державний герб, дістав своє законне точне описання 22 березня 1918 року.⁵³⁾ Тризуб покладено в вінок але без хрестика.

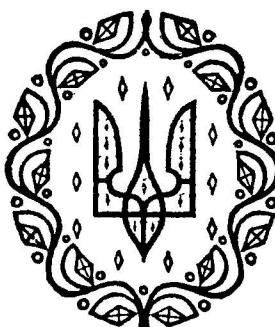
Проф. М. Грушевський

Проф. В. Кричевський

„Малий герб”

„Великий герб”
на банкноті УНР за 5 гр. 1919 р.

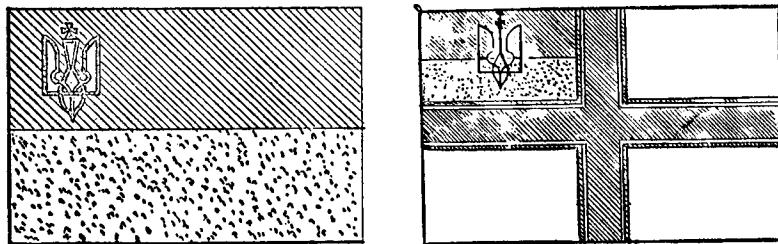
„Державний герб”

Хрестик залишено лише в тризубі у морському прапорі У. Н. Р.

Державна емблема — тризуб, як цього бажав проф. М. Грушевський в своєму проекті, був вміщений в оливковий вінок, що мав символізувати національне замирення в самій державі та мир із сусідніми державами.

Барви для українського державного герба взято із галицького краївого герба, схваленого 1848 року.

Як нова державна емблема, тризуб був мистецько оформленний (під директивами проф. М. Грушевського), українським мистцем проф. В. Кричевським.⁵⁴⁾

Воєнно-морські прапори затвердженні у січні 1918 р. (перший), літом 1918 р. (другий).

„Велика” державна печать Української Республіки

Як бачимо на рисунку, герб обведений тоненькою смужкою тієї самої барви, що й тризуб. Питання смужки було часто дискутоване в наших геральдичних статтях про герб.

Базуючися на основному факті, що герб України є печаттю, і в такій формі та розумінні „печать” в золотій рямці (обвідці) покладено на блакитно-жовтий прапор посла Української Держави (згідно із законом держави із літа 1918 р.). Печать є білою (біле кругле поле, відділене від прапора тоненькою золотою рямкою, по середині якої спочивав золотий тризуб — одначе без золотої смужки. Це зро-

Печать Української Держави встановлена гетьманським урядом літом 1918 р. Стилізований тризуб на „ляковій” наліпці із міжнародного паспорту виданому в посольстві УНР в Берліні.

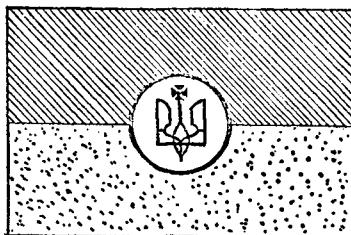
зуміле: печать на пергаменті чи папері-документі. Коли ж печать має бути на гербовому полі — блакитному, то тризуб як *легат* був покладений в обвідці, тобто із золотою смужкою довкруги рамен, в такій формі, що поле між смужками оставалося „пергаментове” біле, і в результаті цього золотий тризуб був би на білому тлі в блакитному полі всього герба овальної форми як зображене вінок за композицією. В. Кричевського.

Треба припустити, що вертикально-овальна форма герба — щита взята із подібного вигляду щитів воїнів — лицарів староруської імперії, часто розмальованих на старовинних мальовилах чи рисунках з Київської доби. У вертикаль-

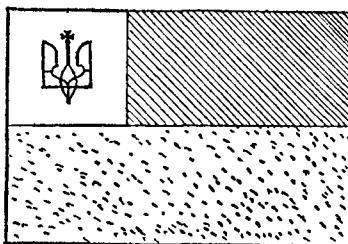
ному овалі покладено тризуб на українських паперових грошах.

Після виготовлення герба в березні 1918 р. його передано до загального вжитку на державних печатках, банкнотах, поштових марках, для уніформ суходільних, морських та повітряних сил, дипломатичної та консулярної служби, пашпортів, настінних таблиць.

Тризуб як гербове знамя в дещо зміненій формі, як подано в державному гербі, поміщено на першому воєнно-морському прапорі Української Республіки, який на основі розпорядження Міністерства Морських Справ 13 березня 1918

AMBASSADOR EXTRAORDINARY AND PLENIPOTENTIARY OR
ENVY EXTRAORDINARY AND PLENIPOTENTIARY
FLAG

MINISTER RESIDENT, CHIEF OF THE MILITARY MISSION
AND MINISTERS
FLAG

року був піднятий на воєнних кораблях, стаціонованих в портах України.*) Тризуб (із хрестиком на середньому зубі герба) з білими полями в бічних раменах та сплетеннях внизу, був покладений на горішньому блакитному полі пррапора. З геральдичного боку зформування першого воєнно-морського пррапора України було проведено згідно із гербовими зasadами, тобто з о л о т и й тризуб як пегатъ св. Володимира Великого була покладена в блакитному полі національного пррапора, однаке з білими полями всередині рамок.

В липні, коли Державна Геральдична Комісія**) затвердила низку державних пррапорів для міністерських високих службовців, морських службовців, фльоти, дипломатичних представників різних ранг і призначень та гетьманських службових державних функцій, в багатьох випадках тризуб кладено в центрі державного пррапора, тобто через поля (блакитне й жовте), елімінуючи навіть білі поля в бічних раменах герба. Таким чином тризуб як печатка був представлений як гербовий символ на тлі національного пррапора. Тризуб утратив будь-який зв'язок із національним пррапором, пояснення якого залишено в старій народній формі (блакитне небо та золота пшениця як символ України).⁵⁵)

З наукового геральдичного погляду, в оформленні українського морського пррапора із гербом в центрі пррапора, тобто через два поля, зроблено геральдичну помилку, бо золотий тризуб, який в пррапорі репрезентує жовта барва, повинен би був бути покладений лише на блакитному полі пррапора, а не через два поля.

Цей новостворений морський пррапор із тризубом напевно був би виправлений Українською Геральдичною Міністерською Комісією, коли б Українська Держава була вдержалася.

Державний герб України за проектом проф. В. Кричевського, т. зв. „в е л и к и й” для спеціальнихоказій та „м а-

*) Крім Севастополя, це піднесення пррапорів на воєнних кораблях відбулося щойно 29 квітня 1918 р.

**) зложена із членів різних міністерств, армії, фльоти, яхтклуба та державних установ. Комісія була оформлена як відділ Міністерства Морських Справ.

л и й" для повседенного вжитку вживано найчастіше в Українській Державі. Його можемо зустріти і на поштових марках (провізоріях) Київської Поштової Округи, відомий він у філіателістичній класифікації тризубів — надруків на поштових російських марках (під назвою „Київ ІІІ”⁵⁶) Композиція великого формату герба-тризуба, дещо відмінного вигляду від „малого герба” (за проф. В. Кричевським), була вживана дуже рідко.

Не можна поминути ще одного важливого факту в оформленні державної емблеми України — тризуба. Він мав зайняти міце на службових прапорах України, особливо на прапорах воєнно-морської флоти, одержуючи, як згадано вище, на середньому зубі герба широкораменної форми хрестик.⁵⁷) Уставлення хрестика*) домагалося українське моряцтво, спираючись на традицію існування хреста в центрі малюнового прапора козацької запорізької морської флотилії — т. зв. „Водних козаків” XVII-XVIII століттях.⁵⁸)

Згідно з державним законом про воєнно-морський прапор України з 18 липня 1918 року в статті 1281, сказано:

„Національний прапор держави складається з синьої й жовтої горизонтальних смуг, в центрі якого міститься золотий тризуб з хрестом, висота якого становить півтора раза довжини його ширини”.⁵⁹)

Тризуб, як державний герб, був легалізований, як знамено на державних службових прапорах 18 липня*) та 17 вересня 1918 року державним законом, за підписом І. С. Паном Гетьманом Всеї України, П. Скоропадського.⁶⁰)

В законі з 18 липня 1918 року, крім опису українського воєнно-морського прапора, подано ще й опис державного герба, тобто тризуба з хрестиком на верхній частині середнього зуба герба. В законі про прапори дипломатичних представників Української Держави подано знову ж опис герба з хрестиком, як знамена, яке мало бути введене в усі українські державні інституції в краю та закордоном.

Після упадку гетьманського уряду тризуб, як держав-

*) Візантійського стилю.

*) під числом закону 192/44.

ний герб був законно признаний новоствореним Республіканським урядом України, найперше 3 січня 1919 року (число закону 10/І), за підписом Головного Отамана Військ і Фльоти УНР та Голови Директорії УНР — Симона Петлюри. Законом з 3 січня 1919 року фактично призанено дотогочасний закон про герб та прапор, затверджений урядом Гетьмана Павла Скоропадського з 17 вересня 1918 року. Державний герб мав далі задержувати на собі хрестик на середньому зубі емблеми.

Однаке, законом про герб, як частину новооформленого військо-морського прапора Української Республіки, проголошеним 25 січня 1919 р. під числом 79/І, скасовано закон з 3 січня 1919 року і гербом Української Держави став тризуб, але вже без хрестика. Таким чином, привернено вигляд герба, затверджений законом Української Республіки з 22 березня 1918 року. Новий закон про герб з 25 січня 1919 р. був проголошений у „Віснику Державних Законів УНР”, у випуску Ч. 5 1919 року.⁶¹⁾

Після Проголошення Соборності Української Народної Республіки, тобто злуки Західної Української Народної Республіки із УНР 22 січня 1919 року, тризуб став гербом і для Західної Області УНР (Галичини, Буковини та Закарпаття) і був уміщений в краївий герб Західної України. Таку композицію тризуба з гербом Галичини (левом) та гербом Київщини (Архістратигом Михаїлом) можна бачити на поштових марках Західної Області УНР, виданих у Відні на замовлення Галицького Уряду.

1919 року на розпорядження Уряду Західної Області УНР виготовлено серію державних поштових марок вартостями 10, 20, 50 сотиків та 1 і 10 корон, в яких посередині вміщено архангела Михаїла з мечем, який перед собою держить щит із галицькою емблемою — левом. У верхній частині герба над головою архангела Михаїла вміщено тризуб, який домінує над двома нижче положеними — Архангелом Михаїлом — знаменом Київщини (Придніпрянської України та левом, гербом Галицької Землі).⁶²⁾

Тризуб був вміщений на перших поштових марках України

Тризуби на державних поштових марках за 40 шагів (1918), 1 і 20 грив (1918/19), 1 гривню (1920/21); на російських та австрійських марках та в стилізованому гербі з Архангелом й левом.

їни (вартості 10-15 шагів), виданих у липні 1918 року, на розмінних грошових знаках — шагах, виданих 17 квітня 1918 р., згодом на банкнотах 10, 25, 50, 100, 250, 1000 карбованців на протязі 1918-1919 років і в тому приблизно часі (1918-1920 рр.) на банкнотах 2, 5, 10, 100, 500, 1000 гривень.

Тризуб зайняв почесне місце на зеленій марці вартості 20 гривень, виданій у січні 1919 р. на „Тимчасових Державних Поштових Марках”, УНР надрукованих у серпні 1919 р., марках ЗУНР, надрукованих у Галичині (Станиславові) в 1919 р.*) та на окремо виданій серії поштових марок (12 штук) З. О. УНР 1919-20 рр. (на купюрах вартости 20, 25, 40 і 50 сотиків). Врешті, тризуб покладано на всіх державних поштівках та поштових переказах і на першій марці за I гриvnю із серії 14-ти марок УНР вартостями І й 200 гривень, виданих 27 серпня 1920 р., згідно із законом із 2.5.1920 р.

Конституційно тризуб був оформленний як державний герб у травні 1920 р. Всеукраїнською Національною Радою, згідно з артикулом 5-им Устрою Української Держави та Конституції Української Народної Республіки (за редакцією д-ра Ст. Барана та І. Липи). В конституційному тексті сказано: „Державним гербом Української Держави є тризуб золотої барви на синьому тлі”.⁶³⁾

Другий раз український герб був конституційно оформленний „Правительственою Комісією (Президією Всеукраїнської Національної Ради, створеною за постановою Директорії УНР з 22 червня 1920 р.) по виготовленню Конституції Української Держави з 1 жовтня 1920 р. під головуванням проф. О. Айхельмана. Згідно з „Проектом Конституції Основних Державних Законів Української Народної Республіки” „державним гербом Української Держави є тризуб золотої барви на синьому полі”. В арт. 10 сказано: „Право вживання державного герба мають виключно державні установи Української Держави”.⁶⁴⁾

1939 року тризуб, як державний герб увійшов в склад державної емблеми новоповсталої (15 березня 1939 р.) Кар-

*) із чорними надруками тризула на австрійських державних марках.

патської України, яка стала самостійною республікою після розпаду Чехословацької Республіки.⁶⁵⁾

Державний герб на останньому Держевному Кредитовому Білеті із 1920 р.

За Конституцією Карпатської України закон ч. 1, точка 1939 р. після рішення третьої соймової сесії „Державним гербом Карпатської України є країновий герб: ведмідь у лівім червонім полі і чотири еїні та три жовті смуги в правому півполі і тризуб св. Володимира Великого з хрестом на середньому зубі” на верхній синій смузі.⁶⁶⁾

Тризуб, як державний герб є донині символом незалежності, соборності й могутності української нації, є її найвищим державним знаменом та маєстатом української державницької ідеї перед зовнішнім світом.

ТЕХНІЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ГЕРБА

Як досі, у нас рідко оформлюється для національних домів, академій чи всенациональних свят з повною тогністю державний український герб згідно з законом із 22 березня 1918 р. Звичайно в нас виготовляється лише частину державного герба, тобто тризуб без вінка. Та навіть і в цьому ви-

падку дуже часто вигляд тризуба подається неточно, залежно від смаку даного мистця, який кожний по-своєму представляє вигляд тризуба. Причиною цього є брак точного опису державного герба України з усіма його нюансами.

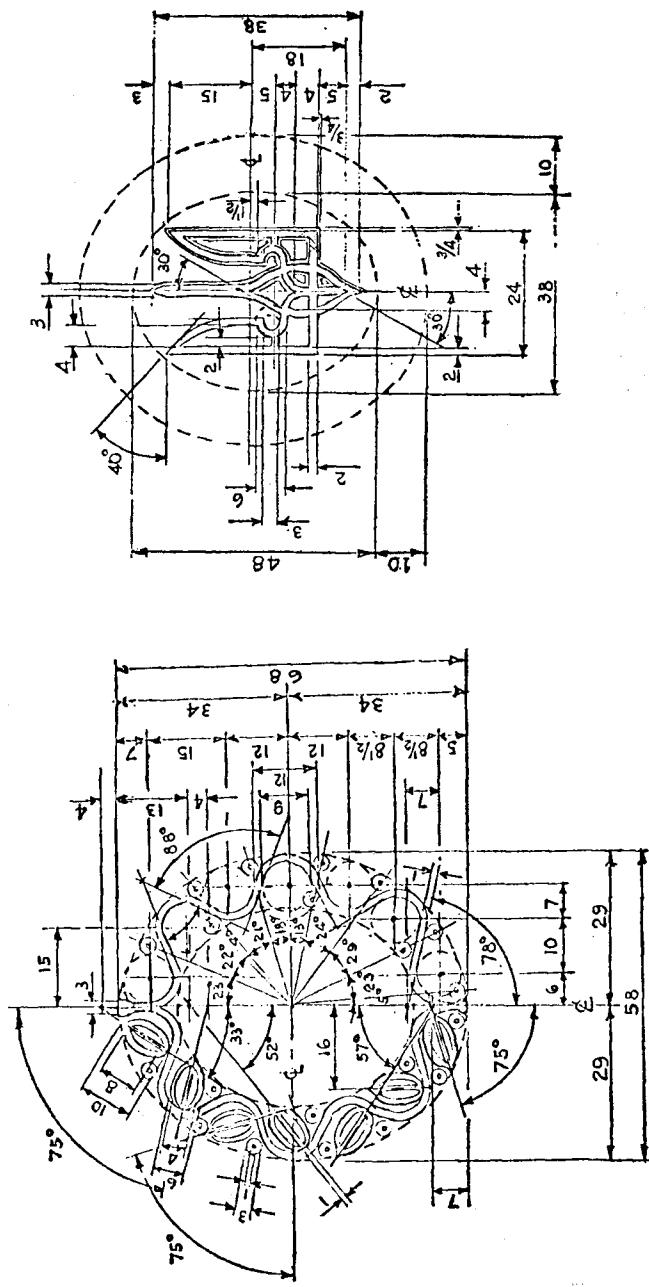
В кожній державній нації герб має дуже точне його зображення і цього законного оформлення всі громадяни держави мусять строго придергуватися. Неточне оформлення державного герба карається гривною або навіть і тюromoю, як за зневаження герба.

Автор цієї праці виготовив на основі прийнятого в березні 1918 р. точний рисунок українського державного герба із його символічним вінком. Це — т. зв. „малий герб УНР”, найбільше вживаний в роках 1918-21, на поштових марках, державних паспортах, державних печатах та деяких банкнотах, хоч на останніх мистці допускалися певних відмін. Так оформлені банкноти мали законну апробату українських державних чинників.

Все ж таки основний вигляд державного знаку тризуба є незмінним, поки новим державним законом його не змінять. Тому, нині рисуючи чи оформлюючи наш державний герб, ми повинні давати йому повний законний вигляд, розуміючи його технічне представлення в пропорції висоти до ширини, грубости рамен, каблуків, та інших деталів, подаючи їх точне кутове нахилення.

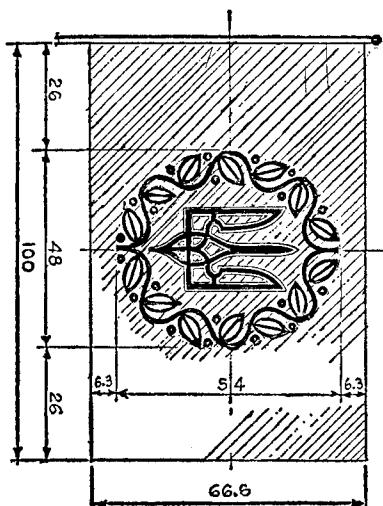
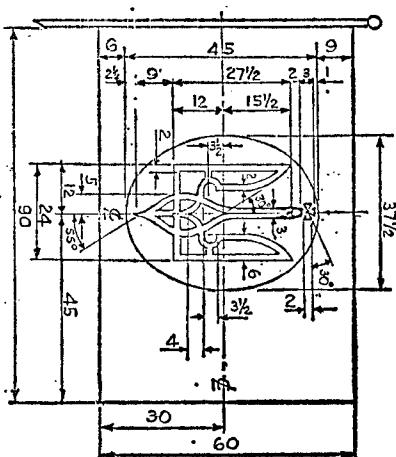
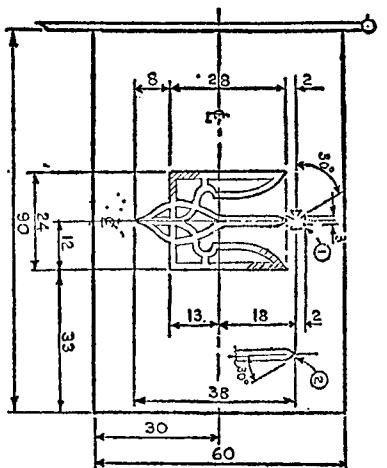
Для точного з'ясування цих вимірів тут залучено рисунки усього герба, тобто тризуба із вінком, при чому подано окремо виміри для тризуба та виміри для всіх деталів вінка та його частини. Придергуючися поданих на рисунках вимірів, можна намалювати чи вирізьбити в дереві, камені, металі точний вигляд державного герба України таким, яким він був затверджений пам'ятного дня 22 березня 1918 року.

ТЕХНІЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ГЕРБУ

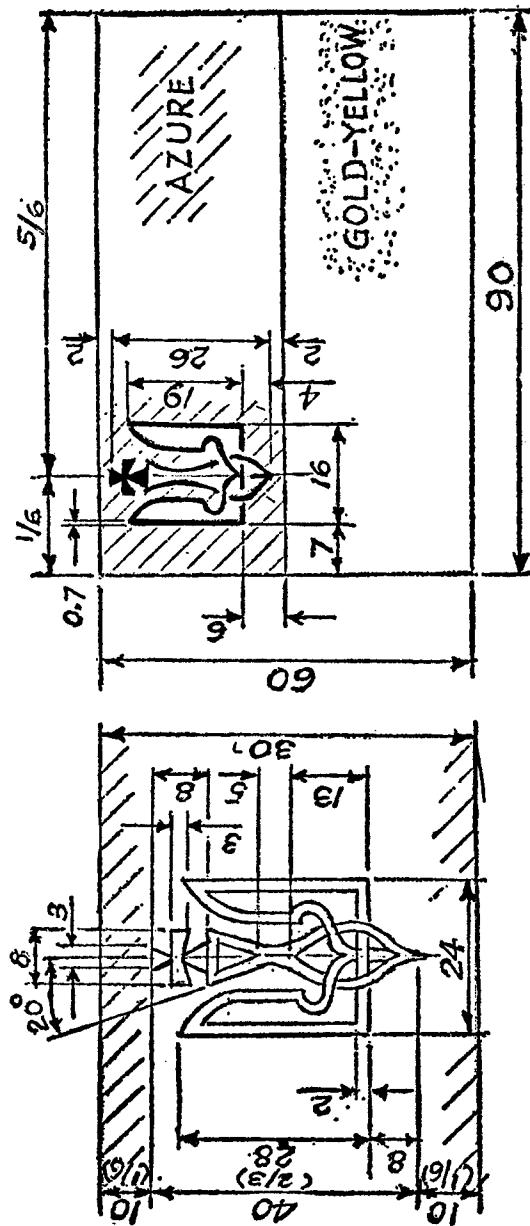
Виміри в рисунках подані в міліметрах, можна в пропорційному відношенні збільшувати або
перемінити на американську вимірну систему

**ТЕХНІЧНЕ РОЗМІЩЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ГЕРБУ
НА СЛУЖБОВИХ ПРАПОРАХ**

**ПРАПОР ПРЕЗИДЕНТА
УКРАЇНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ
з еркавським зором та акантою**

**ТЕХНІЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ ВОЕННО-МОРЕСЬКОГО
ПРАПОРА УКРАЇНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ 1918/1940.**

ЛІТЕРАТУРА:

- 1) КУЩИНСЬКИЙ А. — Історія та символичне значення тризуба „Молода Україна”, ч. IV-V, ст. 10, Мюнхен, 1964.
- 2) там же ст. 10.
- 3) СІЧИНСЬКИЙ В. — Український тризуб і прапор, ст. 32-42-51. Вінниця, 1952; ОНАЦЬКИЙ И. — Наше національне ім'я — наш національний герб, т. 33-34, Буенос Айрес, 1949.
- 4) ТОЛСТОЙ И. И. — Древнейшие русские монеты Великого Княжества Киевского, ст. 166. С-Петербург, 1882.
- 5) СІЧИНСЬКИЙ — згад. твір, ст. 36; СКОТИНСЬКИЙ М. — Український герб та прапор, ст. 15, Львів, 1935.
- 6) КУЩИНСЬКИЙ А. згад. твір, ст 14; АНДРУСЯК М. — „Тризуб”, ст. 15, 1945; 7) АНДРУСЯК М. — згад. твір, ст. 15.
- 8) КУЩИНСЬКИЙ А. згад. твір, ст. 12-13.
- 9) ОРЕШНИКОВ А. В. — Новые материалы по вопросу о загадочных фигурах на древнейших русских монетах, ст. 305-308, Москва, 1894.
- 10) АННИЛОГОВ Г. И. — „Бортные знамена как исторический источник, СА, 4, ст. 154-156 і інші, 1964.
- 11) ТОЛСТОЙ И. И. — згад. твір, ст. 165-183; ОРЕШНИКОВ А. В. згад. твір, ст. 301-311.
- 12) ТОЛСТОЙ И. И. — згад. твір, ст. 165-166.
- 13) БОЛСУНОВСКИЙ К. — Родовий знак Рюриковичей, великих князей Киевских, ст. 4-6, Київ, 1908.
- 14) КУЩИНСЬКИЙ А. — згад. твір, ст. 11-12.
- 15) ОРЕШНИКОВ А. В. — згад. твір, ст. 304.
- 16) ТОЛСТОЙ И. И. — згад. твір, ст. 166.
- 17) там же,
- 18) ТОЛСТОЙ И. И. — Знамя первых наших христианских великих князей, тр. VI, АС, Одесса, 1886, ст. 269.
- 19) КАМЕНЦЕВА Е. И. та УСТЮГОВ Н. В. — Русская сфратистика и геральдика, ст. 40-41. Москва, 1963.
- 20) там же, ст. 42-43; 21) там же, ст. 62-63; 22) там же, ст. 39.
- 23) СІЧИНСЬКИЙ В. — ст. 16-26; КАМЕНЦЕВА Е. П. та УСТЮГОВ В. В — згад. твір, ст. 20; ЯНИН В. Л. — Древнейшая русская печать Х. в. КСИМПАК ст. 57, 1955 та його ж: Княжеские знаки суздалских Рюриковичей КСИМПАК, ст. 62, 1956.
- 24) СІЧИНСЬКИЙ В. — згад. твір, ст. 11-17; АНДРУСЯК М. — згад. твір, ст. 9, 14, 16-17 СКОТИНСЬКИЙ Т. — згад. твір, ст. 22, 24, 27;

- ОРЕШНИКОВ А. В. — Денежные янаки домонгольской Руси ст. 35. Москва, 1936.
- 25) ИЛЬИН А. А. — Топографія кладов древнерусских монет X-XI вв. и монеты удельного периода, гарб. I, ст. 5, 9, Москва, 1924; ШИРИЦКИЙ С. С. Ременные бляшки со знаками Рюриковичей из Бирки и Гнездова, „Словяне и Русь.” (А. Н. СССР), ст. 219, Москва, 1968.
- 26) РЫБАКОВ А. В. — Знаки собственности в Княжеском хозяйстве Киевской Руси, С. А. Т. IV, ст. 230-231, 233, Москва, 1940; ОРЕШНИКОВ А. В. — Денежные знаки, ст. 35; ЯНИН В. Л. — Древнейшая русская печать X века, ст. 39-43, Москва, 1915.
- 27) ТОЛСТОЙ И. И. — Древнейшие русские монеты, ст. 62-65, 166.
- 28) Там же, ст. 183.
- 29) ТИННИСОН Е. — ГРАУДОНИС Я. — Рукописи ливских курганов 1960, в Кримулде, „Известия А. Н. Латвийской ССР”, ст. 48-49, Риге. 7-8, Рига, 1960. ШИРИЦКИЙ С. С. Згад. твір, ст. 219.
- 30) КУНИК А. — О русско-византийских монетах Ярослава Владимира с изображением Георгия Победоносца, ст. 52-63, С-Петербург, 1860.
- 31) АРНЕ Т. И. — О русско-византийских монетах Ярослава Владимира с изображением Георгия Победоносца, ст. 52-63, С-Петербург, 1860.
- 32) ГЕДЕОНОВ Г. Варяги и Русь, ст. XXXIV, Петербург, 1876.
- 33) ТОЛСТОЙ И. И. — Древнейшие русские монеты, ст. 62-69.
- 34) його ж, ст. 72-74.
- 35) ЛИХАЧЕВ Н. П. — Материалы для истории русской и византийской сфрагистики, вип. 2, ст. 46-57, Ленинград, 1930; ШИРИЦКИЙ С. С. — Згад. твір. ст. 219.
- 36) ARNE T. I. — Vorrannen Meddellanden Frank Vittehets Historie Antiquites Akademien, 1911-1912, st. 47.
- 37) РАПОВ О. М. — Знаки Рюриковичей и символ сокола, „Советская Археология” ч. 3, (АН СССР), ст. 67. Москва, 1968.
- 37) РАПОВ О. М — згад. твір, ст. 67; 38) там же, ст. 68-69.
- 39) ГИЛЬФЕРДИНГ А. Ф. — Собрание сочинений, I. ст. 247-248. С-Петербург, 1884.
- 40) РЫБАКОВ б, а, — Древняя Русь (сказания былины, летописи, ст. 54-55, Москва, 1963.
- 41) ТИННИСОН Э. и ГРАУДОНИС Я. — згад. твір, ст. 48-49; РЫБАКОВ Б. А. — „Древности Чернигова”, М. И. А. № 11, ст. 48-51, Москва, 1949; РУСАНОВА И. П. — Курганы Полян X-XII вв. таб. 18, Москва, 1966; ШИРИЦКИЙ С. С. — згад. твір, ст. 219-220; ОРЕШНИКОВ А. В. — Древнейшие знаки, ст. ст. 35; РЫБАКОВ Б. А. — Поляне и Северяне, С. Э. VI-VII, ст. 91-92, 95, Москва, 1945.
- 42) Український переклад тексту із „Слова о полку Ігореві, сина Святославя внука Ольгова”, ст. 4, Москва, 1954; Рапов О. М. — згад. твір, ст. 69.

- 43) „Слово о полку”, ст. 6, 18; 44) Там же, ст. 32, 34.
- 45) Українська Мала Енциклопедія, ст. 1796-97, Буенос Айрес, 1957.
- 46) КУЩИНСЬКИЙ А. — згаданий твір, ст. 4-5. АНДРУСЯК М. — згад. твір, ст. 16-18; 47) АНДРУСЯК М — ст. 17, 21, та його статті про емблеми, герб та подібні гасла з цього питання, вміщені в „Енциклопедії Українознавства” т. 1, ст. 30-33, Париж, 1949.
- 48) КУЩИНСЬКИЙ А. — згаданий твір, ст. 10-11.
- 49) СКОТИНСЬКИЙ Т. — згаданий твір, стр. 17-19. БИТИНСЬКИЙ М. — згаданий твір, стр. 46-47 та „Народная Воля”, XI, 1917.
- 50) Згідно з точними інформаціями від Л. Лепкого, члена Комісії по виготовленні емблем, одностроїв та прапорів при Булаві УСС 1914-18 р. Лист з осені 1953 р.
- 51) Kardakov N. — Ukraine und WestUkraine, Katalog der Geldscheine von Russland und der Baltischen Staaten (1769-1950) ss. 59-61, Berlin, 1953. Перший грошевий знак УНР одержав тризуб із хрестом на середньому зубі. Це документує, що тризуб як державна емблема був, з хрестиком та щойно при остаточному оформленні всього гербу в першій половині березня 1918 р. хрестик із середнього рамени тризуба знято. Тризуб покладено в вінок без хрестика, як видно на рисунку.
- 52) ДОРОШЕНКО Д. — „Історія України” 1917-1923, т. 1, ст. 384, Ужгород, 1932. НАГАЙ Г. — Ще про український герб та прапор, „Український Літопис” ч. 2, ст. 21-24, Авгсбург, 1937 р.
- Neubecker, O. — Fahnen und Flaggen, (Tafel I), Leipzig, 1943.
- 53) АНДРУСЯК М. — Згаданий твір, стр. 21. ДОРОШЕНКО Д. — Згад. твір, ст. 331, Нью Йорк, 1954. „Енциклопедія Українознавства”, ст. 374, т. 1, Париж-Нью Йорк, 1955. СКОТИНСЬКИЙ Т. — згад. твір, ст. 20-20.
- 54) АНДРУСЯК А. — Згаданий твір, стр. 21. ТРЕМБІЦЬКИЙ В. — Державна Творчість В. Кричевського, „Крила” — журнал молодих, ч. IX, 1953, Нью Йорк, ст. 12.
- 55) АНДРУСЯК М. — Згаданий твір, стр. 21. СКОТИНСЬКИЙ Т. — Згаданий твір, стр. 17-18.
- 56) ЧИГРИНЕЦЬ А. — „Поштові марки України” — історія, опис, класифікація, Брюссель, 1948 р., стр. 26-27 та таблиця I.
- 57) ШРАМЧЕНКО С. „Український Визвольний прапор” — „Свобода”, ч. 331, 12.12.1952. Джерзі Ситі. ШРАМЧЕНКО С. — „За державність”, збірник ч. 2, ст. 97, Каліш, 1930. ШРАМЧЕНКО С. „За державність”, збірник ч. 5, Каліш, 1935, сс. 128-129. Такі прапори знаходяться нині в музеях Кубані та в Ермітажі, в Ленінграді.
- 58) Про хрест на Морському Прапорі України 1918-20 рр. докладно поінформував автора праці лейтенант Української Державної Флоту Е. Шрамченко; та гляди — „За державність”, зб. ч. 2, ст. 124.
- 59) ШРАМЧЕНКО С. згад. стаття, „Свобода”, ч. 331; 60) там же жавний герб України”, „Молода Україна”, лютий, ч. 115, Торонто, 1964.
- 61) там же та КУЩИНСЬКИЙ А. — „Історія першого закону про дер-

- 62) ЯРОСЛАВИН Н. — „Визвольна Боротьба на Західно-Українських Землях” в 1918-1923 рр., Філадельфія, 1956, ст. 90. МАКСИМЧУК Ю. — „Каталог Українських Почтових Марок” 1950, II частина, недержавні випуски, ст. 10, Ульм-Донау, 1952; МАКСИМЧУК Ю. — „Каталог Українських Недержавних марок” — Доповнення ч. 1, ст. 8-9, Шикаго, 1957. МАКСИМЧУК Ю. — „Каталог Українських Недержавних марок” — доповнення ч. 2, ст. 10-11, Шикаго, 1960.
- Seichter, R. Teuber W. — Sonder Katalog — Ukraine, ss. 54-56, Bremerhaven, 1947 ;Seichter R. — Katalog Ukraine (1918-1920), Soltau, 1966, Tafeln I-XI.
- 63) АНДРУСЯК М. — Згад. твір, ст. 6. БАРАН С. — І. ЛИПА: „Устрій Української Держави” — Проект Конституції УНР, Львів, 1920.
- 64) АИЕЛЬМАН О. — „Устрій Української Держави” — Проект Конституції основних державних законів Української Народної Республіки, Київ — Тарнів, 1921.
- 65) АНДРУСЯК М. — Згад. твір, стр. 21. БИТИНСЬКИЙ М. — згад. твір, стр. 53-54, та після тексту закону з архіву д-р. П. Стерча.
- 66) ВОРЖАВА Г. — „Від Угорської Руси до Карпатської України”, Філадельфія, 1959, ст. 51. РОСОХА СТ. — „Сойм Карпатської України”, ст. 79-81, Вінниця, 1949. Та згідно з копією оригінального тексту закону.

БІБЛІОГРАФІЯ

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА:

- ГРУШЕВСЬКИЙ М. — „Історія України-Руси, т. 1-2, Київ, 1905-07, та друге вид. Нью Йорк, 1954.
- НЕГЕРАЛЬДИК — В справі наших національних емблемів, „Діло”, ч. 8195, Львів, 1912.
- ТОМАШІВСЬКИЙ С. — Український Національний Герб, „Неділя”, ч. 35, 1912.
- КРИПЯКЕВИЧ І. — Герб України (Ілюстрований Календар Т-ва Пресвіти) на 1914 рік, Львів, 1913.
- КРИПЯКЕВИЧ І. Герб України, „Пресвітні листки”, ч. 36, Львів, 1913.
- ВЕРНИВОЛЯ В. — Наш національний колір. „Розвага” — ілюстрований Календар на рр. 1916 і 1917. (памятна книжка полонених українців), Фрейштадт, 1916.
- ГОЛУБЕЦЬ М. — Герб України. Видання артистичної горстки і Пресвітої Квартири УСС в полі. Львів, 1917, 32 сторінок та 14 ілюстрацій.
- ДЗІКОВСЬКИЙ В. — Герб України, Київ, 1917.
- ГРУШЕВСЬКИЙ М. — Український герб. „Народна Воля”, ч. 101-153, Київ, 1917.

- ПАЧОВСЬКИЙ В. — Герб Українського народу. „Український Скита-лець”, ч. 7, Віденсь, 1917.
- ЛЕОНІД К. — В справі герба України, „Шлях”, ч. 2, Київ, 1918.
- МОДЗАЛЕВСЬКИЙ В. і НАРБУТ Г. — До питання про державний герб України, „Наше минуле”, ч. 3, Київ, 1918.
- НАЗАРУК О. — Формальні емблеми української державності. Герб, монета одиниця, Військовий однострій і стяг. Київ, 1918 ст. 32.
- РІЗНИЧЕНКО В. — Герб України, „Шлях”, ч. 3, Київ, 1918 р., і окремо Звенигород, 1918.
- ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ Л. — До питання українського державного герба, „Українське Слово”, чч. 11-12, 14-16, Львів, 1918.
- К. Л. — В справі герба України, „Шлях”, ч. 2, 1918.
- РІЗНИЧЕНКО В. — Герб України, „Шлях”, ч. 3. 1918.
- ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ В. До питання Українського державного герба, „Українське Слово”, ч. 11-16, Львів, 1918.
- МОДЗАЛЕВСЬКИЙ В. — НАРБУТ Г.: До питання про Державний Герб України, „Наше Минуле”, ч. I, Київ, 1918.
- ЛИННИЧЕНКО Н. А. — Загадочний знак, „Малая Русь”, изд. З, Київ, 1918; „Вісник Державних законів України”, Київ, Львів, Віденсь, 1918.
- ГРУШЕВСЬКИЙ М. — „Ілюстрована Історія України, Прага, 1919.
- ГРУШЕВСКИЙ М. — „Ілюстрована Історія України, Київ, Віденсь, 1921 р.
- Щ. К. — „Наш Пропор” — Календар „Просвіти” на р. 1922, Львів, 1921.
- СКОТИНСЬКИЙ Т. — Український прапор, „Календар Т-ва „Просвіта” на 1923 рік, Львів, 1922.
- ПАЧОВСЬКИЙ В. — Герб Українського народу „Український скита-лець” річн. 4, ч. 7, 1923.
- ВИРОВИЙ Е. — Тризуб, „Український Філіателіст”, Віденсь, 1926, ч. 2
- СІЧИНСЬКИЙ В. — Походження тризуба, „Український Вісник”, ч. 11/93, Берлін, 1932.
- ДОДОШЕНКО Д. — „Історія України”, 1918-23, т. I, II, Ужгород, 1932, друге вид. Нью Йорк, 1954.
- ПАСТЕРНАК О. Пояснення тризуба, герба Великого Київського Князя Володимира Святого, (Національні емблеми, кольори, тризуб та інші подібні гасла) Ужгород, 1934.
- „Українська Загальна Енциклопедія” — т. 1, 2, 3, Львів-Станиславів, Коломия, 1933-35 рр.
- СІЧИНСЬКИЙ В. — Український національний знак і прапор, Календар Червоної Калини, на 1938 р. Львів, 1937.
- СКОТИНСЬКИЙ Т. — Український герб та прапор, Львів, 1935.
- ПАСТЕРНАК О. — Пояснення тризуба, Ужгород 1934 (I-ше видання), Прага, 1941, (2-ге видання).

- СІЧИНСЬКИЙ В. — Український національний знак і прапор. Календар Нового Шляху на 1946 р. Вінніпег, 1945.
- СІЧИНСЬКИЙ В. — Походження тризуба, „Український Вісник”, ч. 10, 1942.
- РУДИЧ Ю. — Державне Знамено України „Неділя”, Ашаффенбург, ч. 45, 27, 10, 1946.
- МІЛЛЕР М. — Нотатки до питання про тризуб „Український Суходильний Інститут”, Женева, 1946.
- МІЛЛЕР М. — Нові знахідки тризуба „Чорноморський Збірник”, кн. 7, Одеса, 1946.
- МІЛЛЕР М. — Нотатки до питання про тризуб, Женева, 1946.
- Н. С. — Який є наш державний герб, „Новий Шлях”, ч. 5, Вінніпег, 1946.
- Н. Н. — Який є наш державний герб, „Український Літопис”, ч. 4, 1946.
- АНДРУСЯК М. — Тризуб, друк. в Німеччині, 1947.
- МІЛЛЕР М. — Матеріали до питання про тризуб, „Рід і Знамено”, ч. 1-4, Франкфурт/М., 1947.
- ПОВСТЕНКО О. — Тризубоподобні Композиції на образах св. Софії Київської, „Рід і Знамено”, ч. I, Франкфурт/М., 1947.
- ВИТИНСЬКИЙ М. — Українські Державні Національні Відзнаки, Німеччина, 1949.
- ОГЛЮВЛІН О. — Праця Юрія Нарбути над утворенням українського державного герба і державної печаті (З архіву Н. Нарбути). „Державна Думка”, ч. 3, Філадельфія, 1951, стр. 47-50.
- СІРИЙ Ю. — Український національний знак (герб), Україна Земля моїх батьків, Нью Йорк, 1952,
- СІЧИНСЬКИЙ В. — Український тризуб і прапор. Вінніпег, 1953.
- ЧИРГІНЕЦЬ А. — „Поштові Марки України” — Історія, опис, класифікація. Брюссель, 1948 р
- МАКСИМЧУК Ю. — Українські Поштові Марки, Мюнхен, 1919.
- АНДРУСЯК М. — Емблеми, герб та подібні гасла по цьому питанні, „Енциклопедія Українознавства”, т. 1, Париж, 1949.
- ВАСИЛЕНКО-ПОЛОНСЬКА Н. — Княжа Доба, „Енциклопедія Українознавства”, т. 1, Мюнхен-Нью Йорк, 1949.
- ОНАЦЬКИЙ Е. — Наше національне ім'я. Наш національний герб. Буенос Айрес, 1949.
- МАКСИМЧУК Ю. — Каталог українських поштових марок, 1950, II частина, недержавні випуски, Ульм, Донау, 1950 р.
- ЩРАМЧЕНКО С. — Український Визвольний Прапор, „Свобода”, Український щоденник, ч. 301, 12. 12. 1952, Джерзі Сіті, Н. Дж.
- СІЧИНСЬКИЙ С. — „Український Тризуб і прапор”, Вінніпег, 1953.
- МІЛЛЕР М. — Емблеми герби та подібні гасла „Енциклопедія Українознавства”, том I, стр. 373-74, Париж, 1955.
- КУЩИНСЬКИЙ А. — Історія та символічне значення тризуба „Молода Україна”, ч. 113, 4-5, Торонто, 1964.
- КУЩИНСЬКИЙ А. — Історія Першого Закону про Державний Герб

- України, „Молода Україна”, ч. 115-7, Торонто, 1964.
- КУЩИНСЬКИЙ А. — Тризуб з хрестом і без хреста, Торонто, 1964.
- АННА ЯРОСЛАВНА, король Генрік I, „Українська Радянська Енциклопедія” т. 1, ст. 237, Київ, 1959. т. 5, Київ, 1960.
- ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ст. 237, т. I, Київ, 1959.ст. 187-188, т. 5, Київ, 1960.
- КУЩИНСЬКИЙ А. — Вживання державного герба України Директорією УНР. „Батьківщина”, ч. 19, Торонто, 1967.
- ОЛІНИЦЬКИЙ П. — В справі нашого національного гимну і гербу тризуба, „Батьківщина”, ч. 5, 1967.
- ГЕЛА СТ. — Тисячоліття тризуба, „Новий Шлях”, різдвяне число, Вінніпег, 1970; його ж ця сама стаття, друкована була в „Голосі Лемківщини”, лютий, 1970, Іонкерс, Н. И.

ІНШОМОВНА ЛІТЕРАТУРА:

- АРНЕ Т. І. — О русско-византийских монетах Ярослава Владимиrowича с изображением Георгия Победоносца, С-Петербург, 1860.
- КУНИК А. О. — О русско-византийских монетах Ярослава Владимиrowича с изображением Георгия Победоносца, С-Петербург, 1860.
- ТОЛСТОЙ И. И. — Древнейшие русские монеты Великого Княжества Киевского, С-Петербург, 1882, його ж — Знамя первых христианских великих князей, тр. VI. А. С., Одеса, 1886.
- ОРЕШНИКОВ А. В. — Новые материалы по вопросу о загадочных фигурах на древнейших русских монетах, Москва, 1894.
- БОЛСУНОВСКИЙ К. — Родовой знак Рюриковичей, Великих Князей Киевских, Киев, 1908.
- БОЛСУНОВСКИЙ К. — Родовой знак Рюриковичей Великих Князей Киевских. Годическое исследование, предназначенное к чтению на XIV Археологическом съезде в Чернигове, Киев 1908, Свод военно-морских постановлений, кн. X, Петербург, 1914.
- РЫБАКОВ Б. А. — Древности Чернигова, МИА, ч. II, Москва, 1949.
- ИЛЬИН А. А. — Топография кладов древние русских монет X-XI вв. и монет удельного периода, Ленинград, 1926, т. I, II.
- ЛИХАЧЕВ Н. П. — Материалы для истории русской и византийской сграффитики, В, 2, Ленинград, 1928.
- БАУЕР П. И. — Древнерусский чекан конца X начала XI в., Москва, 1927.
- ТАУБЕ М. А. — Загадочный родовой знак семьи Володимира Святого, Сборник статей, посвященных П. Н. Милюкову, 1859-1928. Прага, 1929.
- ИЛЬИН А. А. — Классификация русских удельных монет, Ленинград, 1940.
- РЫБАКОВ Б. А. — Знаки собственности в княжеском хозяйстве Киевской Руси. С. А. VI, 1940.
- ОРЕШНИКОВ А. В. — Денежные знаки домонгольской Руси, Москва, 1936.

- РЫБАКОВ Б. А. — Поляне и северяне, СЕ, VI-VII, Москва, 1947.
- ЯНИН В. Л. — Древнейшая русская печать, Москва, 1955.
- СЛАСКИЙ И. Г. — Русская оментная система, Москва, 1960.
- ТАТИЩЕВ В. Н. — История российская, т. 2, Москва-Ленинград, 1963.
- КУНЦЕВА Е. П. та УСТЮГОВ Н. В. — Русская сфрагистика и геральдика, Москва, 1963.
- ГЕДЕОНОВ С. — Варяги и Русь, II, С-Петербург, 1876, стр. XXXIV.
- РУСАНОВА И. П. — Курганы Полян X-XII вв. Москва, 1966.
- ШИРИЦКИЙ С. С. — Ременные бляшки со знаками Рюриковичей из Бирки и Гнездова, „Словяне и Русь”, Москва, 1968.
- ТЫИННИСОН Е. — ГРАИДОНИС Я. — Раскопки ливских Курганов в Кримулде, Известия А. Н. Латвийской ССР, Рига, 1960.
- РАПОВ Ю. М. — Знаки Рюриковичей и символ сокола. „Советская Ариология”, ч. 3, (АН СССР), Москва, 1968, ст. 67.
- КРУПИНОВ Е. И. — Словяне и Русь (Сборник), Москва, 1969.
- Seichter, R., Teuber, W. — Sonder Katalog — Ukraine, Bremerhaven, 1947.
- Neubecker, O. — Fahnen und Flaggen, Leipzig, 1943.
- Kardakoff N. — Katalog der Geldscheine von Russland und der Baltischen Staaten (1767-1950), Berlin, 1953.
- Paulsen P. — Schwertortbänder der Wikingerzeit, Stuttgart, 1953.
- Wertyho Durowsky, R. O. — Znaki pieszente ruskie, Pariz, 1960.
- Klimkevish, R. O. — National Emblems (Coat of Arms, Flag, Seal), Ukraine — A Concise Encyclopedia, pp. 31-32, Toronto, 1964.
- Arne, T. I. — Forvaennen Meddellanden Fram Vittehets Historie och Antiquitets Akademien, 1911-12.

HISTORY AND LEGALITY OF THE COAT-OF-ARMS OF UKRAINE

by Prof. Walter Trembicky

The contemporary Ukrainian national coat-of-arms is azure with a gold trident which possesses a very old historical tradition and is the most striking of all Ukrainian insignia.

It is extremely difficult to establish precisely when and why the trident came into use in Ukraine. Archeological findings indicate that the trident in Ukraine has a history going back to the ancient historical times.

A British museum, for instance, treasures a trident that at one time represented the emblem of the ancient Central Asian Empire of Ugor. According to scholars, the coat-of-arms represented three territorial units of the Ugor Grand State, hence the trident.

In the ancient Hellenic Empire, as in the Roman Empire, the trident was known as a mythological symbol — a symbol of these nations' sea power. For this reason, their respective sea gods, Poseidon in Greece and Neptune in the Roman Empire, held the trident in their hands as a staff.

Between the 5th centuries B.C. and the 4th A.D., the trident was represented as the emblem of the Pontic Kingdom (122-261) that was located in the basin between the Black and Azov Seas and from this nation came into Ukraine (Ruthenia). In the Pontic Kingdom again, the trident was the symbol of a maritime and commercial nation. Between the 12th and 3th centuries A.D., the trimal "state" of the Scythians also had a trident as their emblem. The Scythians inhabited the area stretching along the Black Sea Coast (between the Dnipro and Dnister rivers, in what is presently the southern Ukraine) and were known for their trade and agricultural skills.

Quite interesting is also the fact that the trident, created in the form of the Cyrillic letter "Shch" which represented a simplification of the trident — was a symbol of unity of the Northern Caucasian tribes inhabiting the basin of the three; the Terek, Kuban, and Kuma Rivers in North Caucasia. To this day, the North Caucasians, Ossets, the Chechens, and several other peoples inhabit the basins of these rivers. Between the 4th century B. C. and the 6th A. D. the trident was known also in the Trans-Caspian ancient state of Khorezm, which existed in the area surrounding the Aral Sea.

The trident is well-known even in many Western European countries: in Italy, Scotland, Sweden, and Denmark. (In Sweden, on the tombplate of King St. Eric 150-160).

The Kievan trident, as a dynastic and national emblem of the Great Ruthenian (Kievan) Principality, was under-

stood by the Scandinavian scholars to have denoted a raven swooping down upon its prey. However, according to Scandinavian scientists, the Ruthenian trident should be interpreted as a falcon. Interestingly enough, the falcon has been the emblem of the Slavic (Czech, Slovak, Polish, Ukrainian, and Bulgarian) youth associations called "Sokol" and the symbol of an honest, healthy, powerful, smart and clever man.

Many Russian and Ukrainian scholars-historians, archeologists, and heraldists such as: Rybakov, Tretiakov, Miller, Hrushevsky, Andrusiak, Sichynsky, have searched for the trident as an emblem. The Russian historian Sorokin has established that the trident in the form of a two-sided axe-handle, similar to that in the French emblem, was a sign of the Votiak tribe ((Udmurt people-present) in the 10th and 11th centuries. J. Voloshinsky assumed that the trident as a Ruthenian coat-of-arms was composed of the letters of the Hellenic word "Basileus" the name of the Hellenic ruler. In English translation, "Basileus" was interpreted as emperor, tsar or king.

Many Eastern European historians and linguists interpreted the trident as representing a compound Old Slavonic word "Vladimirstov" of "Volodymyrstov" consisting of „Volodymyr" and "stov" meaning Volodymyr" on "stoli", i. e. on the throne. Still other Ukrainian and Russian scholars see in the design of the trident a combination of letters "Y", "V", and "O" which supposedly stood for the first letters of the names of prominent Ruthenian (Ukrainian) Kievan rulers: Grand Prince Volodymyr, Queen Olha and emperor Yaroslav the Wise and b) a combination of cyrilic letters "V", "O", "L", and "Ya", which together create the word "Volya", it means Freedom in the Ukrainian translation.

In Ukrainian mythology the trident symbolized a beneficial power, bravery, or sign of protection from evil.

In Ukraine of the ninth century, the trident represented, at first, the ruling Rurik dynasty; later it became the official state emblem of the Ruthenian Empire.

The earliest information about the trident in Ukraine is contained in the Bulgarian Chronicle of Manasia of the 14th

century. This historical work carries an illustration of a Ruthenian (Ukrainian) military unit of Grand Prince Sviatoslav the Conqueror (957-972) marching on Constantinople through Bulgarian territory. The Ukrainian knights hold long staves or lances topped with tridents.

From the 10th to the 13th centuries, the trident was already used not only as a dynastic but as a state coat-of-arms as well.

Tridents were engraved on the First Ruthenian (Kievan) gold and silver coins, called hryvni under the Grand Prince of Kiev — Volodymyr (930-1014), the Emperor Yaroslav the Wise (1019-1054), Sviatoslav II (1093-1113), Grand Prince Volodymyr Monomakh (1113-1125), and others.

The trident was imprinted or engraved on many objects of that period, such as the King's official seals, official jewels, signets, on armors, on many portals of old Ukrainian cathedrals, churches, palaces, in many old religious and historical manuscripts and even on tombs, for example, that of Queen Anna (1051-1062), daughter of Kievan Emperor Yaroslav the Wise and wife of the French King Henry I (1008-1061). The tomb can still be seen in Paris.

The trident symbolized, in those days of ancient history, a glorious and powerful strength of the Ruthenian (Kievan) Empire in which all old Ukrainian ethnic and tribal lands were united into one state.

The strength and greatness of Ruthenia was, at the time, equal to that of the existing Germanic Empire, Denmark, the Varangian State, and even the Byzantine Empire.

Therefore, when in modern times the Ukrainians created their own statehood (November 20, 1917), the Government (Heraldic an Vexillological) Commissions for the adaptation of the state insignia, accepted as the official state coat-of-arms precisely the old Ruthenian-Ukrainian imperial emblem of the ninth to the thirteenth centuries — the *trident*. By this choice the Ukrainian Government wanted to emphasize the natural connection between the contemporary Ukraine and the his-

torical and ethnic background of the Ruthanian Empire of medieval times.

In December of 1917, then, the trident as the new official coat-of-arms was imprinted on the first Ukrainian paper money of 100 karbovanets (issued on January 6, 1918).

On January 18, 1918, the trident appeared on the first Ukrainian navy Flag. The crosslet was perched on the central part of the trident. By government law, the trident was accepted on March 2, 1918, and exactly described and again accepted by law as the official State Coat-of-Arms on March 22 of the same year.

The trident taken from the classic coins of the 10th centuries was located in an oval golden olive ornamental wreath, symbolizing the peaceful and friendly feeling of the Ukrainian Nation toward the neighboring nations and the family of European Nations.

The trident by itself, as an ancient *Empiral Seal* of the Great Prince Volodymyr I was located not directly on the sky-blue schield only on the white narrow field separated from sky-blue escutcheon by the golden thin streak located around the all arms and between the interlacings of the trident outside and inside of the emblem. The golden trident of the white field symbolized the ancient Empirian Ruthenian *seal* placed on the white parchment of national documents, more than 900 years ago.

The national emblem was introduced (after its legal proclamation) into all state paraphernalia, such as uniforms, and into all government offices of Ukraine and abroad. It was introduced into all official seals and documents; it decorated all newly created service flags of navy, army, governmental institutions, and diplomacy, and all personal service flags, badges and pennants of His Majesty Hetman Paul Skoropadsky, His Family, and the flags of the president of the Ukrainian Republic.

The trident was superimposed on all existing Russian postage stamps and imprinted on newly printed Ukrainian stamps: shahy and hryvni and finally on newly issued ban-

knotes, karbovantsy later hryvni, and on the small exchange stamps, used as coins *shahy*.

Incidentally, the new Ukrainian currency units, *hryvnia* == 100 *shahy*, were accepted in the new Ukrainian State of 1918-1920 in the same day as was the trident: they were derived from the old Ukrainian historical period of the Ruthenian Statehood of the 9th to 13th centuries, when these currency denominations were used as official monetary units in the Ruthenian State.

The Ukrainian coat-of- arms was accepted by the Preliminary Constitution of the Ukrainian Democratic Republic in May, 1920) (Article 5) and by the second proposed Constitutional Fundamental Law for the Ukrainian State (on June 21, 1921).

In the year 1939 the trident came into use in a newly established but shortlived Carpatho-Ukrainian State by its constitutional law of March 15, 1939, Article 6. The trident with a crosslet was placed on the official coat-of-arms of this state on the left side of the upper sky-blue stripe.

The trident as the Ukrainian national symbol with an almost 1000 year tradition was and is in the time of the Ukrainian enslavement a symbol of the struggle for Ukrainian statehood. Its use was and is still forbidden in Ukraine as a "nationalistic" symbol. The trident is replaced now by the Ukrainian Soviet Socialist International Proletarian — Communist coat-of- arms (with no national tradition or historical background), created and accepted less than fifty years ago by the Soviet government in Moscow. This state emblem is very similar to all other Soviet Republic emblems of the Soviet Union, and the national coat-of-arms of the USSR.

Therefore, the trident represents today the Ukrainian national movement for fully independent statehood such as all Western European nations or newly emerged states in Africa or Asia enjoy.

Проф. Василь Гришко

400 — РІЧЧЯ ЛИТОВСЬКОГО СТАТУТУ II. РЕДАКЦІЇ

(1566 — 1966)

Литовський Статут другої Редакції 1566 р. в історії розвитку русько-української політично-правної думки своєю питомою вагою і значенням має для нас першорядне місце. 400-річчя появи Литовського Статуту згаданої Редакції мало б змобілізувати нашу увагу, бодай тут, у вільному світі, прикувати заінтересованість до себе українського політичного світу й представників науки, передусім з ділянки державознавства, права й історії, а для громадянського загалу стати ювілейним, підсиливши тим мотивацію проголошення 1966 року ювілейним та підвівши під ювілейність того року грунтовнішу і соліднішу базу державно-правної натури.

Попри свою назву Литовський Статут є незаперечною пам'яткою діяння норм русько-українського права, генеза яких сягає джерел національного звичаєвого права за „Руською Правдою” і правосильність яких переживає існування як самого Великого Князівства Литовського, так і Польщі, Гетьмансько-Козацької Держави, триває ще в офіційнім Кодексі (Зводі) Російської Імперії на теренах знесеної Гетьманщини до революційної доби та в правній свідомості старшого хліборобського населення Чернігівщини й Полтавщини лишила слід понині.

Цікавою є дорога, якою норми старо-русського права загніздилися у Великому Князівстві Литовському. Сталося це задовго до доби Литовського Статуту, ще в часі преддання русько-українських земель до Литовської Держави. Через добровільну згоду чи завоювання, а у випадку Волинської Землі — шляхом спадку, коли з ініціативи засновника династії Гедиминовичів-Гедиміна (1316-1341) через одруження його сина Любарта з Волинською княжною, здобуто для

Любарта спадкові права на Волинь у другій половині XIV століття. Ще раніше, в першій половині того ж сторіччя, Гедимін прилучив до Литви Мінщину, а далі Турово-Пинську Землю, українське Підляшшя, Берестейщину. Терени ці прилучено без будь-яких застережень стародавніх окремих земських прав. Син Гедиміна — Ольгерд (1341-1377) ступнево інкорпорував Чернігівсько-Сіверську Землю, настановляючи в головних її містах своїх синів і небожів, як васальних князів, а у менш важливих лишаючи на князівстві „удільних” князів — Рюриковичів.

Так прийшла черга і на Київську Землю, що від 1362 року увійшла в склад Литви, а після грунтовного погрому Литовцями татар в 1363 р. на Синіх Водах була за Литвою закріплена. Одночасно приєднано і Переяславську Землю. В 1370-х роках уже й Поділля ділило свою долю разом з означеними вище стародавніми землями Руси-України під владою великого князя Литви.

За твердженням істориків приєднання руських земель до Литви часто не розходилося з бажанням населення тих земель, що через приєднання звільнялось від головного тягарю татарської залежності. Саме Велике Князівство Литовське в силу обставин культурної переваги русинів над литовцями ще за життя Гедиміна фактично перетворилося на Литовсько-Руську Державу, в якій руський елемент не понижувався політично супроти литовського. Литва не відважувалась на безоглядну інкорпорацію руських земель, що жили власною державною традицією і пильнували власного стародавнього суспільного устрою. У більшості випадків Литва змушенена була укладати обопільні умови співжиття, в дорозі яких виробила була політично-стратегічний принцип: „ми старини не рухасм, а новини не вводимо”. З уваги на недостатню кількість вироблених кадрів власної еліти, Литва радо послуговувалась готовою державною адміністрацією прилучених руських земель, лишаючи недоторкненим місцевий традиційний устрій, місцеве управління, місцеве право, мову, побут, хібащо за винятком „удільних” князів, але далеко не як правило. А з причини переваги руської культури

над литовською Литва переймала досвід державного будівництва, військової й цивільної організації, судоустрою, господарки й адміністрації від русинів і навіть „руська” мова стала мовою державного й велиокняжного двору.

Через те, що корінні литовські землі становили яку десь частину державної території Великого Князівства Литовського, останнє властиво становило Литовсько-Руську Державу, що правно можна сказати являла собою варягіт федерації Литви і земель колишньої Русі, може й не зовсім відповідний сьогоднішній дефініції федеративного зв’язку.

Співжиття руських земель з Литвою мимоволі викликало у наших пізніших істориків асоціативні аналогії й паралелі, коли то упали давні державні центри старої Русі у Києві й Галичі й коли Русь у процесі свого історичного життя, здавалося, знайшла собі новий спільній осередок з Литвою. „Можна було сподіватись, що литовська династія, а саме литовський етнічний елемент відіграють ролю подібну до ролі варягів Х-ХІ століть, скріпивши собою ослаблений руський елемент і засимілювавши з руською стихією”, — пише один із наших найповажніших істориків. (Д. Дорошенко: „Нарис історії України” т. I., Варшава, 1932, ст. 105).

Тут впадає в очі, що і варязький приклад завойовника Русі і литовський однаково мали характер договорення, пактування. Обидва не нищили старого укладу і місцевої управи завойованого, навпаки — самі включалися в місцеву стихію і асимілювались з нею, підсилюючи ослабленого завойованого і даючи йому свіжу кров для розвою. За твердженням В. Липинського, так поступає завойовник лише з лицарсько-клясократичним методом організації національних аристократій. Завойовник з демократичним і охлократичним методом управління, як правило, завжди нівечить старий лад і місцеву управу завойованого, винищуючи еліту останнього, та замінюючи її на свою власну, що знаходить не менш блискуче підтвердження науки Липинського у появі нового завойовника Руси-Польщі, що по Люблінській Унії запровадила цілком контрастну литовській політику супроти Русі, як в ділянці національної культури, так і в царині суспільно-громадського та релігійного життя.

Правною основою співжиття Великого Князівства Литовського і приєднаних поодиноко русько-українських земель стали Уставні Земські Грамоти, що їх видавав Великий Князь з метою підтвердження й охорони старовинних прав Землі, звичаїв, віри і її суспільного устрою. Ці грамоти, або інакше Земські Устави, заступали теперішні конституційні акти, що ними визначалося політичні взаємини й права держави у стосунку до Земель.

Так, наприклад, давня Волинська Земля існувала як окрема адміністраційно-територіальна одиниця в складі Великого Князівства Литовського під назвою Волинського Князівства до 1452 року, а Київська Земля зберігала притаманні їй політичні права під назвою Київського Князівства до 1470 року, коли це князівство було формально інкорпороване в склад Литовської Держави. Однак, фактична відмінність культурно-правного стану руського населення в Литві ще змушувала Великого Князя Литви удержувати колишні Руські Землі не в стані звичайної провінції, а на упревілейованому статусі. Про це свідчать хоч би так звані уставні грамоти Волинської Землі з 1501-1509 рр. та грамоти Київської Землі з 1507-1529 рр., в яких, крім забезпечення прав шляхетського стану, знаходимо джерело пізнання особових і маєткових прав населення та взалі норми права адміністраційного, цивільного й карного, як матеріальної, так процесової природи, тотожніх з нормами ще „Руської Правди”. До кінця свого урядування удільні князі Руських Земель користали з права укладати й політичні договори в імені своїх земель, але в порозумінні з Великим Князем та родиною Радою князів Гедиминовичів, яку в XV столітті вже заступала Рада, що звалася Пани-Рада і разом з Великим Князем вершила справи цілої Держави. При удільних князях руських земель існували дорадчі ради, що пізніше розширювали свою правну компетенцію і нею в'язали свого „удільного князя”. З тих „удільних” князівських рад, до складу яких входили найвищі урядовці князівства, пізніше витворились земські соймики.

„Удільній” князівській раді відповідала державна Рада

Великого Князівства Литовського під назвою Пани-Рада, що комплектувалася з удільних князів, намісників Великого Князя, вищого духовенства і найвпливовіших магнатів-землеволодільців. Пани-Рада користали з судових екземпл з під підсудності загальним правилам судового права і були наділені різними маєтковими та особистими привілеями. В певній опозиції до Панів-Ради стояла велика числом, середня й нижча, шляхта Литовської Держави. Особливо контрастового значення набирали правні диференції поміж магнатами й пересічною шляхтою Волинської Землі, бо тут пропорційно перебувала найбільша кількість княжих і великопанських родин. Саме на Волині сиділи чисельні нащадки удільних князів: Острожські, Чарторийські, Сангушки, Вишневецькі, Збаражські, Четвертинські, Рожинські, Курцевичі, Сокольські та інші, а з великопанських фамілій: Семашки, Чаплинські, Загоровські, Козинські, Гулевичі, що становили собою ту аристократію Литви, яка переважно займала центральні військові й адміністративні уряди та найвизначніші провінційні.

Упривілейовано-правний стан великопанських, в тому числі й руських родів випливав з привіліїв князівства Литви і тягlosti колишніх традицій Руси. Значні сліди диференцій у правному стані великомагнатських родів і рядової шляхти ще доволі яскраво виступають і в правних нормах першого Литовського Статуту 1529 року, хоч у них магнатам довелося вже поступитися певним обсягом прав у користь рядової шляхти, яка досить активно намагалась позбутися своєї феудальної залежності. То був час, коли поволі відживала формаленного, залежного землеволодіння і в Литві, уступаючи місце отчинному; коли землеволодіння ленне, зв'язане зі службовими обов'язками, було приречене на заміну його вільним у вигляді алодів, базованих на праві приватної власності. То був час, для якого характеристичним було і в Литві утвердження принципів римського права, рецептованого та засвоюваного західноєвропейськими народами. В тім періоді землеволодіння в Польщі вже втрачало феудальні ознаки і для Польщі властивими вже були не лени, а алоди, що дотривали приватному праву власності на землю. З тих при-

чин і всі західноукраїнські терени, що віддавна входили до складу польської держави, перейшли також на землеволодіння на праві власності. Щодо рецепції римського права, належить не спускати з ока, що його приватноправні норми виявилися більш живучими, як публічно-правні. Ці останні улягали модифікаціям, змінам, а то й цілковитому знененню. Приватно-правні ж норми римського права лягли в основу переважної частини суспільно-економічного устрою народів і до сьогодні становлять фундамент цивілізації й культури заходу. Мусимо визнати, що цивілізація заходу все ще продовжує свій нескінчений тріумфальний похід на схід. Рецепція римського права — в частині інституту приватної власності на землю — віками змагає утвердитися на сході. В цьому, безперечно, полягала цивілізаційна місія Заходу вже від багатьох віків, цивілізаційна місія плуга, неминуче наступала на нерозорені степи кочових і напів кочових народів Сходу, підпорядковуючи їх собі, часто й дорогою великих суспільних струсів і крівавих змагів.

Отже, перебудова форми землеволодіння у Великому Князівстві Литовському з феодального, ленного й помісного на вільне від службових обов'язків посідання землі-отчину й алод — в основному припала на першу половину XVI стол., коли процес збільшення шляхетських привілеїв і прав за рахунок магнатського землеволодіння характеризував ту добу. Цьому процесові в житті Литви підлягала і „руська”, шляхта, що в галузі конфесійній, загальнокультурній і судово-правній завжди становила відмінну від литовської, національно-відрібну шляхту. Свідомість окремішності, самобутності й особливого значення „руської” шляхти у Великому Князівстві Литовському все присвічувала їй і нераз стелила шлях до приманливого образу „самостійного” існування. Силою долі ця провідна національна „руська” шляхта Великого Князівства Литовського в першій половині XVI ст. опинилася на грані впливів двох тоді великих потуг — Польщі й Москви — Заходу й Сходу. Національно свідома „руська” шляхта, як гегемон і рішальна сила руських земель з честю виконала свій обов'язок в ту грізну переломову добу, коли

вона переживала небезпеку збоку агресивної Москви, а особливо після відірвання від Литви Чернігово-Сіверської Землі. Цій шляхті в інтересах протиставлення Москві просвічувала ідея сильнішої консолідації і державного зв'язку „руських” земель з корінною Литвою.

Сама „руська” шляхта гостро зареагувала, коли довідалась, що в новій Пасхалії в 1492 році московський князь, Іван III, затитулував себе Господарем Всех Руси. Року 1493, по смерті Казимира Ягайловича, Іван III наважився піднести свої претенсії до всіх земель Київської Руси і відповідно до того формально прибрав титул: „Божію милостію Государь всея Руси”. Титул цей було просто-напросто скопійовано з титулу Великого Князя Литовського. Це свідчило про упляновану агресію збоку Москви. На протест литовського князя Олександра, який був зятем Івана III, Москва відповіла: „Государь наш ничего высокого не писал и никакой новости не вставил, он от начала — правый уроженец — Государь всея Руси, чем его Бог подаровал от дѣдов и продѣдов... все отнятое у Литвы наша вотчина... да и не то одно-наша вотчина, что ныни за нами и вся русская земля Божію волей, из старины от нашей прародителей; наша вотчина” (Милюков, Очерки истории русской культуры ч. III, т. I. ст. 37).

В результаті такої явно агресивної позиції Москви війна за руські землі здавалась неминучою. В 1504 році, по закінченні війни, що скінчилася одірванням від Литви чернігово-сіверських земель, Москва продовжувала настоювати, що „вся русская земля — Киев и Смоленск и инче города — от наших природителей — наша вотчина и он бо (король) нам русской земли всей — Киева и Смоленска и иных городов... поступился”. За часів наступника Івана III — Василія III, в 1517 році подибуємо ту ж московську агресивну формулу: „Киев, Полоцк и Витебск и инче города — все русская земля — наша вотчина” (цитована праця Милюкова, стр. 37-39).

Руська шляхта Литви з повною ясністю відчула небезпеку агресивних плянів Москви, коли Великий Князь Литовський у 1507 році вінчався перед руською шляхтою, що са-

ме переходила процес перетворення ленного, умовного й залежного від сюзерена землеволодіння на вільне від службового обов'язку, засноване на принципі отчинному. Перед нею стояла небезпека втратити ці здобутки й обернутися на залежних від ласки московського царя землеволодільців. Отже, поминаючи політичні міркування, також економічні перспективи міцніше в'язали руську шляхту з Литовською Великодержавою й диктували їй потребу перетворити себе в міцний сконсолідований правно — з'єднаний шляхетський стан, на який могла б опертися вся Велико-Литовська Держава. В її інтересі лежало наділення політичними й особовими правами членів численного шляхетського стану в порівнянні його з дотогодачним вузьким великопанським — магнатським.

Ця спільність інтересів держави й шляхетського стану обумовила і забезпечила успіх праці над створенням другої Редакції Литовського Статуту. А що Волинська шляхта перебувала в найбільш контрастовому стані супроти великомагнатських, князівських родів Волині, то на волинську шляхту і припала ініціатива створення в 1551 році спеціальної комісії, що виготовила другу редакцію Литовського Статуту. Ця редакція перебрала назву Волинської і сам статут називають Волинським, бо ця друга редакція Статуту в великий мірі відзеркалювала правну свідомість волинської шляхти. Навіть, опоненти цього нового статуту називали його Волинським, щоб довести невідповідність його для цілої держави. Однак Другий Литовський Статут був затверджений Соймом і набув законної сили з 1566 року. Він, як згадано, розширив права дрібної шляхти і виніс її на становище якщо не децидующего ще чинника в державі, то бодай конкуруючого з ослабленою магнатською верствою.

Шляхта, як окремий стан, в тому числі „русська” на своїх теренах, могла на підставі її прав, розширених у Литовському Статуті 1566 року, закріпляти й утверджувати в житті Великого Князівства Литовського рецеповану з римського права норму про приватновласницьке землеволодіння. Користування цією нормою в часі агресивних претенсій Москви на

„руські вотчини” творило від 1566 року той імунітет прав, ту духовоправну фортецю, об яку розбивалися довгими десятиріччями приготувані агресивні пляни Москви. В цьому й лежить велика вага, значення і сила другої редакції Литовського Статуту 1566 року в історії розвитку русько-української політично-правної думки і це в 400-річний ювілей другої Редакції Литовського Статуту зі спеціальним підкресленням слід пам’ятати.

До цього хиба можна додати, що, як згаданий Статут, так і привілей короля Жигмонта Августа з 7 червня 1563 року, виданий для Київської Землі, що з наказу короля ліг в основу статутового розділу про шляхетські права, становили на „вечныя и потомственния времена” фундаментально-правні підстави русько-українського шляхетства. До студіювання цих підстав вдавався адепт ідеї вищості українського шляхетства над російським дворянством Методій Васильович Калинський.*) Автор „Історії Русів” також віддав належне згаданим фундаментально-правним підставам, фіксуючи: „Король Сигизмунт Август... изданого 1563 года ионю 7 дня привилею... узаконенил: „Дозволяем рыцарству Литовскому и Русскому привилею прав и вольностей земских внести и вписать в новосочинеемый статут...” (Там же ст. 46).

До ідеї вищості українського шляхетства над російським нераз поверталися українська і російська історіографія. Згідно з Литовським Статутом право посідання землі виростає із шляхетського права. Посідання землі становить основну прерогативу шляхти та істоту шляхетських вольностей, прав. Хто є шляхтич, той має право на землю. Той, хто володіє землею, з самого факту володіння не набуває шляхетських прав, які виводяться від здобутого мечем лицарського, родового права. Приналежність до того лицарського роду є вирішальним моментом, і з неї виростають шляхетські права на посідання землі, а з тих шляхетських успадкованих

*) О. Оглоблин: Люди старої України, вид. „Дніпрова Хвиля”, 1959, ст. 44.

прав на землю виникає моральний обов'язок служби чи оборони своєї землі, держави; отже, шляхетські права продовжують обоз'язки, що виникають в силу моральних приписів, а не навпаки, коли з обов'язків випливає право, конкретно, коли з обов'язків служби державі виростає право на землю й саме шляхетське право (російське дворянство). Саме цю різницю В. Липинський підносять на принципову височінню, вбачаючи в ній зasadничу протилежність між лицарем західного типу (шляхтою польською та русько-українською) і дворянином східного типу (московським). У останнього обов'язок боронити землю батьківщини постав не з моральних приписів, не з лицарського родового права, а лише з посідання землі, зі служби. Саме з цих засад В. Липинський звертає увагу на твердження П. Мілюкова, що „російського дворянства ніколи не вдавалося привчити до європейського почуття військової чести, що виплекало становий дух європейського шляхетства”.

В. Липинський, солідаризуючись з Мілюковим, високо підносять, як характеристичну особливість, європейський аристократичний дух, „спертий на традиції родових прав, родових обов'язків, для Московщини зовсім чужий”.

Момент родового шляхетського права „через меч” цілком засвоїло українське шляхетство зперед Хмельниччини, а момент родового шляхетського права „через козацьку шаблю” повністю засвоїло українсько-козацьке шляхетство з часів Хмельниччини. Істота шляхетсько-лицарського права на маєтності зперед Хмельниччини і з часу Хмельниччини була прекрасно сформульована у 26-му артикулі 3-го розділу Литовського Статуту 3. Редакції у чіткій і прецизно схопленій нормі, що не через посідання маєтків і грунтів набувається шляхетські „вольності і привілеї”, лиш „за явними значними і рицарськими послугами, мужеством, оказаним против неприятелем”. Ця засада щодо лицарських прав не землю, висловлена і в 21 артикулі того ж розділу Литовського Статуту. Ця норма передбачає випадки набуття шляхетських маєтків через купівлю чужеземцями — не шляхтичами і регулює ці випадки в такий спосіб: „Тогда первые иміт показать... ежели есть шляхтич правдивий,

и где бы того не показал, то хотя имініе купил одного з вольностей шляхетских веселится и о-них употребляет не иміть под корогвою в равенстви з шляхтою стать не иміть и близшие иміют... скупити и службу земскую с оною служить. (Цитуємо з акту Єлецького монастиря ч. 813 з монастирської збірки документів КЦАДА).

Що москалі не знали шляхетських родових прав у сенсі європейському про це найкраще свідчить факт існування у них категорії „лічних” (особових) дворян. Що москалям чуже поняття лицарського змісту шляхетства, яким так писалася козацька старшина, на це вказує можливість набувати спадкове дворянство всякому, хто одержав чин за „табелом о рангах” не нижче за 8 клясу, а „лічне” дворянство могли набувати чиновники розрядів нижчих за 8 клясу (ПСЗ ч: 3890). Набувалося дворянство також після одержання ордену.

Є більше ілюстративного матеріалу для цієї зasadничої різниці в самій істоті західного лицарства і східного (московського) дворянства. На цю різницю вказував також Владимирський-Буданов, підкреслюючи, що підставу для окремого буття цієї верстви російського населення дають не її права, а обов'язки у відношенні до держави. В цьому аспекті він розглядає голосне російське „местничество”, істота якого полягала в залежності родової чести від службової: посадання нижчої посади принижувало значення одного боярського (шляхетського) роду перед другими, чого не було з українською шляхтою, права якої від служби чи посади не залежали. Владимирський-Буданов навіть скасування „местничества” (1682 р.) пояснює сильнішим впливом на московське царство системи організації шляхетського стану Литовсько-Польської Держави. На залежність московського дворянства від служби указував і Котопихін, пишучи: „а те их дети от малыя чести дослужатся повиших і за службу

достануть себе намесьте и вотчины, — и от того пойдет дво-
рянскій род”*).

В добу 2-ої редакції Литовського Статуту українська шляхта намагається справуватися саме власними привілеями. Свідома своєї відрубності, консолідується в напрямі створення окремого шляхетського стану і виступає на форум суспільного життя як осібна впливова сила, що вважала за можливе для себе в час Люблінської Унії (1569) піддержувати проект утворення Руської Держави, як третьої складової частини Польсько-Литовської Федерації. Нема сумніву, що вістря цього проекту було в основному обернене супроти Москви, як претендентки на „все русские вотчины”.

*) Василь Гришко, . . . „До суспільної структури Хмельниччини, Збірник в „300-ліття Хмельниччини“ Записки НТШ 1948 Мін-хен, ст. 9-11).

Проф. Юрій Старосольський

ЧИ "NULLUM CRIMEN SINE LEGE"?

З датою 25 грудня 1958 р. Верховний Совет СССР затвердив „Основи Кримінального Законодавства Союзу РСР і Союзних Республік”, спираючись на ст. 14 Союзної Конституції зміненої версії. Згідно з цією статею, буква „х”, за союзним законодавцем забезпечено право видавати основи карного (і інших) законодавства, з тим, що ці основи мусять бути прийняті союзними республіками, які інкорпорують їх у свої відповідні закони. Консеквентно, новий „Кримінальний Кодекс Української РСР” затверджено постановою Верховного Совету 28 грудня 1960 і введено в дію з 1 квітня 1961 р.

Правничий світ поза межами СССР зустрів нову кодифікацію з великим зацікавленням. Була ж вона перша від часу Сталінської Конституції 1936 і мала бути завершеннем кодифікаційної праці, яка почалася ще тоді, майже чверть століття тому. Хоч була прийнята вже після смерті Сталіна, мала вона віддзеркалювати наголос на „соціалістичну законість” і клич Сталіна, що „певності права треба нам тепер більше, як будь-коли”¹⁾). В цьому аспекті одна конкретна постанова „Основ” викликала живу реакцію юристів-криміналістів: це стаття 1-ша і 3-тя (у звучанні таких же статей Українського Кодексу). Ст. 1: „... Кримінальний Кодекс визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинними, і встановлює покарання, що підлягають застосуванню до осіб, які вчинили злочин”; Ст. 3: „Кримінальний відповідальності і покаранню підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину, тобто така, що умисно або з необережності вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння. Кримінальне покарання застосовується тільки за вироком суду”. Отже, карне законодавство СССР прийняло зasadу „не-

1) Сталін при реферуванні проекту конституції на Верховному Советі, 1936.

має злочину ні кари без закону” і тим самим відкинуло принцип „аналогії”, який діяв майже півстоліття і вважався до кінця одним з основних принципів советського юридичного думання і практичним засобом „охорони советської держави і встановленого в ній правопорядку”²). Тож відкинення аналогії мусіло бути несподіванкою. Автор теж твердив ще в 1954 році³), що, спираючись на панівній думці советської юриспруденції, можна вважати, що принцип аналогії є неминучий, хоч доводив, що він зовсім не необхідний у практиці правосуддя.

Більшість західних юристів, головно ті, які звикли вірити текстові закону „на слово” і тому були схильні спиратися на слові советського закону в оцінці практики тамошнього правосуддя поквалено хвалили зміну, як доказ поступу і звороту до справжньої правовости. Деякі твердили, що тепер советське законодавство „вийшло з ембріонального стану”⁴), хоч ледве чи можна назвати ембріональним станом півстоліття законодавства розвитку модерної країни. Одним словом, новий принцип „немає злочину без кари” мав увести советське законодавство в родину поступових, ліберальних і гуманних систем західнього світу. Для декого могло це мати ще особливе значення. Напр., проф. Газард з Університету Колюмбія, стверджуючи, що в змаганні з Китаєм советська правна система поширюється в інші країни, наперед комуністичні, а то й далі, думав, що „право стало ключовою зброєю в советському арсеналі, яким комуністи СССР сподіваються вплинути на будучність світу”⁵).

Немає сумніву, що формально відкинення принципу ана-

-
- 2). Напр.: Чхиквадзе і ін., Советское уголовное право, Москва, 1952, ст. 120.
 - 3) Jurij Starosolskyj, The Principle of Analogy in Criminal Law, An Aspect of Soviet Legal Thinking, New York, 1954, Research Program on the U. S. S. R.
 - 4) René Dekkers: Principes nouveaux de droit Sovietique, Bruxelles, 1961. p. 19.
 - 5) John H. Hazard in Wayne R. La Fave, Law in the Soviet Society, Urbana, 1965, p. 297.

логії і прийняття засади „немає злочину без кари” зламало чи не головну теоретичну лінію розділу між заходом і Співдружнім Союзом та його кругом. Бо „немає злочину без закону” значить, що людину можна засудити тільки за такий учинок, який точно передбачений в законі, що є чинний під час доконання вчинку. Навпаки — принцип аналогії дозволяє засудити людину за вчинок, який прямо не передбачений у карному законі, і дати кару теж не визначену законом. У цій різниці проявляються два світогляди: один, що спирає каральну силу суду на законі, і другий, що спирає її на політичній доцільноті.

Чи справді змінилося це з реформою карного законодавства Співдружніго Союзу? Чи справді західнє і советське карне правосуддя йдуть тепер одним шляхом до справедливості в ділянці стосування законом визначеної кари за вчинок, визнаний законом за злочин? Чи змінився нагло той правовий світогляд, який необхідний для живого стосування мертвової букви закону?

„Кожне тлумачення карного закона є передусім політичним тлумаченням”, — говорив ще в 1952 р. професор карного права в підручнику для советських студентів і при тому покликався на авторитети Вишнівського і інших⁶). Чи стало це тлумачення тепер перш усього юридичним? Чи справді не карають тепер у Співдружнім Союзі за вчинок, не передбачений в законі як злочин? Наскільки діє володіння права в союзному карному правосудді?

Можна сказати, що власне догма „володіння права” лежить в основі правового світогляду Заходу, який включає в собі зasadу „немає злочину без закону”. І хоч ми скильні вважати за „закон” писану і законодавцем установлену норму, принцип легальності прийшов з країни неписаного права, Англії, ще з Великою Хартією 1215 р., що її вважають за „великий символ соціо-політичних сил, які встановили суверенацію володіння права в Англії”⁷). З розвитком парля-

6) Чхиквадзе, цит. твір, ст. 115.

7) Jerome Hall, *General Principles of Criminal Law*, Indianapolis-New York, p. 31.

ментаризму засада, що тільки право може встановити, який учинок є злочином, знайшла свій вираз теж в юриспруденції науці права⁸) і стала ніколи незаперечуваною традицією в усіх країнах системи неписаного права (“Common Law”), значить також в Америці. Принцип „немає злочину ні кари без закону” був теж виразно прийнятий у „Взірцевий Карний Закон”, виготовлений після довгих літ праці Американським Інститутом Права 1962 р. у Секції 1.05 уст. (1) в таких словах: „Ніяка поведінка не становитиме провини, якщо вона не є злочином або порушенням права за цим кодексом або за іншим законом цього Стейту”⁹).

Західня Європа, країна писаного права і кодифікації, увійшла на шлях легалізму в ділянці карного права пізніше. Ще в XVIII столітті кодекси знали карання за вчинки, не передбачені законом “ex aequo et bono”, напр. Пруський Кодекс 1721 р., або “ex aequitate et analogia juris”, напр. Баварський Кодекс 1751 р. або подібно й Австрійський з р. 1769. Але коли прийшла пора прийняти принцип „немає злочину без закону” в писаний закон, то зроблено це виразно, ясною статутовою постановою.

Наперед, як вислів нової, ліберальної ідеї справедливості, засада ця увійшла у французьку Декларацію Прав Людини з 1789 р., встановлюючи, що „нікого не вільно карати інакше як тільки на підставі закону, встановленого й проголошеного перед часом вчинення злочину...” Прийняла її Французька Конституція, а потім і карний закон з 1810 р., який справді став взірцем європейських кодифікацій. Фоєрбах дав класичну формулу „немає злочину без закону...”¹⁰). Засада ця стала не тільки правним приписом, але й основою прикметою карно-правового і суспільно-політичного світогляду наступних поколінь юристів Західної Європи XIX

8) Hall, op. cit. p. 32.

9) Model Penal Code, Proposed official draft, 1962, American Law Institute. “Section 1.05, (1) No conduct constitutes an offense unless it is a crime or violation under this Code or another statute of this State”.

10) Feuerbach, Lehrbuch des peinlichen Rechts, 1801. “nulla poena sine Lege, nulla poena sine crimine, nullum crimin sine poena legali.”

і ХХ століття. Ще наприкінці минулого століття вчили професори, що „тільки диктатор був би здібний зламати цю задачу”¹¹⁾.

І сталося так, що два десятки років пізніше появився в Європі перший із трьох диктаторів, у трьох великих державах. Один був російський, і про нього мова буде згодом, другий був провідник фашистської Італії, а третій націонал-соціалістичної Німеччини. Всі вони мусіли зайнятися становищем до такого ліберального легалізму і його карно-правного вислову в засаді „немає злочину без кари”. Приклад Німеччини й Італії дуже повчальний. В обох цих країнах була диктатура; в обох законодавець практично був залежний від диктатора. Німеччина прийняла законом з 28 червня 1935 засаду аналогії замість засади „немає злочину без закону”¹²⁾ у зміненій другій статті Карного Кодексу, а Італія твердо стояла на легалістичній засаді „немає злочину без закону”. Різні міркування юриспрудентів були між мотивами обох становищ. Але в основі — і скорочуючи — можна сказати, що рішальною була різниця суспільно-політичного розуміння держави і законодавця в Німеччині й Італії. Німеччина Гітлера кинула кліч: „нарід — це все, держава — ніщо”, „право — це те, що добре для народу”. Отже, держава — це тільки необхідна організаційна форма тієї істотної субстанції, якою був нарід: тому законодавець, як функціонер держави і закон як твір цього функціонара були підкорені інтересам народу, і, навпаки — інтерес народу не міг бути в'язаний наказами чи творами держави. Отже закон діє тільки обмежено: якщо інтерес народу вимагає, наприклад, покарати людину за вчинок, не передбачений законом, то треба покарати її навіть без закону, тобто за аналогією. Слідкуючи за літературою того часу в Німеччині, класичній країні почуття законності, можна бачити примусове положення вчених професорів, які мусіли вчити у школі і в підручниках про діцільність принципу аналогії. Література ця сповнена юридичних міркувань, філософувань і дискусій неначе на окраїнах ана-

11) Berner Albert, Lehrbuch des Deutschen Strafrechts, Leipzig, 1898.

12) Reichsgesetzblatt, I. 839.

логії. Тільки Керр, пруський міністер юстиції, Фрайслер, кривавої слави президент Народного Суду, губернатор Франк і ще нечисленні інші пропонували й оправдували аналогію на основі націонал-соціалістичної ідеології¹³).

Навпаки було в Італії: там не народ, а держава, як окремий організм, стояла в осередку розважань ще може з часів великого Риму. Там закон — це твір того найвищого організму, якому підкорений народ; тому тільки те, що каже закон, може бути злочином, отже „немає злочину без закону”. Хотяй де трохи спрошене мотивування, але воно дає основу ідею і повинно вистачити для нашої цілі.

Прийшов кінець війни і кінець середньоєвропейським диктатурам. Переможці законом Контрольної Ради для Європи, ч. 11, 30 січня 1946 р. — відкликали постанову ст. 2 і привернули принцип „немає злочину без закону”. Опісля, завершуючи кодифікаційну працю, яка почалася ще задовго перед Гітлером, німецький законодавець проголосив новий текст Карного Закону з дня 1 вересня 1969 р. (з чинністю від 1 квітня 1970 р.), в якому ст. 2 уст. 1 постановляє, що людину вільно покарати тільки за такий вчинок, якого каральність була встановлена законом перед виконанням даного вчинку¹⁴). Вкінці, як завершення західнього думання про справедливість, цю саму зasadу вміщено теж в Універсальну Декларацію Прав Людини, правда, покищо тільки як ідею, що ще не діє практично в світі.

Це той репрезентативний західній світогляд, з яким приходиться порівняти советську дійсність карного правосудя.

Яким же шляхом ішов розвиток ідеї легалізму в карному праві і в правосвідомості советського юриста і законо-

13) "Nationalsozialistisches Strafdecht" Denkschrift des Preussischen Justizministers, Berlin, 1933. i Roland Freisler, "Das neue Strafrecht als nationalsozialistisches Bekenntnis" in "Gürtner-Freisler: Das neue Strafrecht", Berlin, 1936.

14) Bundesgesetzblatt, Teil I. Par. 2 (1) "Eine Tat kann nur bestraft werden, wenn die Strafbarkeit gesetzlich bestimmt war, bevor die Tat begangen wurde". (Neufassung des Strafgesetzbuches vom 1 September 1969.)

давця, що довів до кодифікації 1958 року і теперішнього стану?

Очевидно, була російська, царська, традиція; зовсім природно, що її впливу не можна заперечити, хоч советська юриспруденція і законодавець стараються доводити, що нове, пореволюційне право постало із зовсім нових ідей, без прецеденсів в буржуазному праві. Отже, в часі, коли законодавство Західної Європи стояло вже твердо на позиціях засади „немає злочину без закону”, карний кодекс царської Росії з 1845 р. і нізніше¹⁵⁾ заключав постанову у ст. 151, що „коли закон не передбачає кари за кримінальний вчинок, розгляданий судом, то суд засуджує винного на одну з кар, призначених за переступство найбільш подібне щодо важливості і роду свого”. Її варто запам'ятати для порівнання з пізнішою фразеологією советських кодексів. Ідея легалізму як заборона лібералізму і справедливості, дійшла до свідомості російського міжновладця і його законодавців аж на початку ХХ століття. Тільки з ваганням і під очевидною пресією подій новий карний закон царської Росії з 1903 року (том 10 Зводу Законів), який, зрештою, тільки в малій частині увійшов у життя перед першою світовою війною, прийняв модерну зasadу „немає злочину без закону”.

„Тимчасовий Уряд” старався ще зберегти правопорядок у карному правосудді і навіть спирається на Загальні Частини Кодексу з 1903. Він керувався потребою „безпереривності правового порядку”¹⁶⁾. Але більшевицький переворот у жовтні 1917 р. змінив ситуацію повністю. Може найкраще висловив це старий правничий російський тижневик „Право” у редакційній статті останнього випуску в грудні 1917 р. „Большевицький переворот підривав усі основи правопорядку... зніс усі закони, суди і заступив правосуддя не тільки фак-

-
- 15) Диви „Уложение о наказаниях уголовных и исправительных, 1885. Коментар Таганцева, вид. 16, ще тоді стверджує, (ст. 193), що суд може застосувати закон за аналогією, коли нема прямого закона, який забороняє дану дію під загрозою кари.
- 16) Кистяковский Б. А. — Непрерывность правового порядка. Юридический Вестник, 1917, XVII, ст. 27.

тично, але й формально уведеною самоволею... за таких умовин „Право” примушене замовкнути¹⁷). Пізніше, „Руководящие Начала” — закон з грудня 1919 р., офіційно потвердили, що були це часи, коли „озброєний народ, сам, без ніяких правил, без кодексів, розправлявся зі своїми гнобителями” (Уведення). Не можна дивуватися такому станові в часи революції. Але важливое те, що „досвід цієї боротьби” став підставою творення нового права і правового світогляду. Начала „стверджують це і признаютъ, що вони власне є „підсумком” нових проявів пролетарського права. На цих підсумках був спертий також проект першого Карного Кодексу, виготовленого Наркомюстом у 1920 р., який, за його словами, „висловлював ідеологію і практику творення законів революційного періоду”¹⁸).

Справді, з цих „безправних розправ” революційних мас виросли, або може правильніше — в них уже проявилися ті основні ідеї і погляди, які новий режим прийняв і поклав в основу нових законів і нового правничого думання. А це нове правове думання виховало досі вже цілі покоління юристів і протривало в основі до наших днів. Його елементи стали теж мотивами для відкинення засади „немає злочину без закону” і прийняття принципу „аналогії”. Можемо сказати, що цей новий принцип — це тільки юридичний вислів нового світогляду і його істоти не можна розглядати відірвано. Ми відважуємося твердити, що не сама юридична формула в карному кодексі — стара чи нова, — а власне панівний світогляд, наказаний згори або й справді вкорінений у свідомість юристів — рішає в практиці карного правосуддя про те, чи і поскільки панує там легалізм, отже, відповідаючи на наше питання, чи в практиці карного правосуддя СССР є або немає злочину без закону.

Між цими елементами, які разом створили новий світогляд советських юристів, були і марксистсько-ленінські погляди, постанови партії, теоретичні міркування, що стали

17) Право, еженедельная юридическая газета, 22 грудня 1917, редакційна стаття.

18) Матеріали Наркомюсту, том 7, 1920, ст. 42.

догмами, і практика режимових органів, судових і не-судових.

Хочемо коротко згадати дві інституції, які, хоч не входять формально в обсяг законодавчих, юриспруденційних чи судових розважань, сприйняті в правосвідомості советських юристів як натуральні і безспірні. Це практика адміністраційного переслідування ЧЕКА (пізніше ГПУ, МВД, НКВД) і засада терору в істоті карної санкції. Обидві вони — не тільки витвори революційного періоду, а й перманентні установи вже півстолітньої тривалості. Зокрема Ленін був виразним прихильником терору, і з цим не крився. В своєму листі до комісара юстиції Курського з нагоди дискусії над проектом першого карного кодексу він писав: „... Маю надію, що моя основна ідея Вам ясна, не зважаючи на недосконалість начерку: показати відкрито основне і політично правдиве (а не юридично вузьке) становище, яке встановлює істоту і виправдання терору, його потребу і межі. Правосуддя не повинно відхиляти терору; обіцяти це було б самообманом або обманом; терор треба встановити, легалізувати як принцип, без жадної прикраси або гіпокризії ...¹⁹⁾).

Це твердження Леніна ніколи не було підважене в ССР: навпаки, до останніх часів, вже й після закону з 25 грудня 1958 р., підкresлювано, що ленінські засади діють і надалі діятимуть в советськім праві. „На всіх етапах розвитку нашої держави радянське правосуддя здійснювалося на основі ленінських демократичних принципів”, — каже В. Зайчук, голова Верховного Суду УССР²⁰). І додає: „Декрет про Суд ч. I (з 24 листопада 1917 р., — Ю. Ст.) не лише історичний документ, але й наш сьогоднішній орієнтир, ленінський компас, по якому ми перевіряємо правильність нашого курсу”²¹).

А проте, в істоті терору лежить не справедливість, не карання за злочин, передбачений у законі, а, навпаки, ширення страху, що корениться в непевності, у відчуванні безправ'я; терор — це в істоті карання без закону.

19) Збір Законів, ч. 65, 1918.

20) В. Зайчук — Перший декрет про суд, Радянське Право, ч. 1. 1968, ст. 7.

21) там же, ст. 9.

Сприйняття цих двох інститутій, як існуючих і незмінних фактів, акцептування як натурального феномену можливості переслідування людини без суду, без оборони, без формального ствердження вини на підставі доказів, і стосування до неї засобів терору, а не справедливої карти, мусить допустити в правосвідомості юриста, теоретика чи практика хоч би пасивний погляд, що карання без закону допускальне. А тоді вже психологічно є місце в цій правосвідомості для законної постанови, що дозволяє карати за аналогією.

Інші догми, що постали тоді ж, мають пряміше відношення до проблеми стосування аналогії. Мабуть, на чолі треба поставити основну догму про те, що право, а зокрема карне право — це політика. Ленін висловив це ще в 1916 році. Це значить, що право має служити не якісь абстрактній справедливості, а доцільноті з погляду кожночасної політики і директиви партії. Ранні намагання погодити вимогу справедливості з ціллю советського права скоро знівечено²²⁾. Самозбереження советського режиму мало бути єдиною ціллю права. „Наша карна політика не має і не може мати іншої цілі”, — твердив Криленко²³⁾). А Козловський іменем Наркомюста звертався до діячів юстиції 1920 р.: „Вам слід зафіксувати, що суд це ні менш ні більш як орган влади, орган диктатури. Забудьте про незалежність судів: це буржуазна нісенітниця”²⁴⁾.

Політична, а радше політично-партийна доцільність як критерій оцінки теоретичних міркувань, законодавчої діяльності чи практики карного права, критерій часто неясний, часто змінливий, але завжди керівний, каже оцінювати ідею легалізму, володіння права й ідею „нема злочину без закону”. В 1920 р. Пашуканіс тоді на вершку своєї сили і значення,

-
- 22) Напр. Райнер М. А. — Суд и советская власть, матеріали Наркомюсту, том 1. 1918., і Старосельский Ю. В. — Принципы построения уголовной репрессии в proletарском государстве, Революция Права, ч. 2, ст. 364... Обидва були пізніше осуждені, один як буржуазний юрист, а другий як троцькіст.
- 23) Криленко, Н. — Реформа уголовного кодекса, Москва, 1929, різні місця.
- 24) Козловский, Доклад на II Всероссийском Съезде деятелей советской юстиции 1920, Матеріали Наркомюсту, XI-XII, 1921, ст. 80.

твердив, що революційна законність „для нас на дев'ятдесят дев'ят відсотків політична”, а Вишинський повторив ще в 1953 р.: „самий кодекс — це форма політики, кодекс, як усе право, є інструментом політики”²⁵).

В бурхливих часах революції увійшла в правосвідомість юристів ранньої доби ще одна характеристична ідея: сягання у практиці карного судочинства до джерела, що лежить поза становленням правом. Місцеві революційні суди, що діяли під різними назвами, встановлювали самі для себе правила судочинства і спирали іх на „сумлінні”, що мало застути писане право. Три „Декрети про суд” ленінської Ради Народних Комісарів РСФСР з 24 листопада 1917, 7 березня 1918 р. і 20 липня 1918 р. прийняли й розвинули це джерело, назвавши його то „революційною совістю”, то „революційною свідомістю”, то „соціялістичною правосвідомістю і соціялістичною совістю”, якими мали керуватися місцеві суди чи революційні трибунали. Декрет Всеросійського Центрально-го Виконавчого Комітету з 30 листопада 1918 р. встановив для судів два джерела права: нові декрети і „соціялістичну правосвідомість”. Від початку хвалено „соціялістичну правосвідомість”, як „велику силу в творенні і стосуванні советського права”²⁶), як „прогресивний твір комунізму...”²⁷), і сам Ленін рекомендував „до громадських відносин стосувати не корпус юріс — а революційну правосвідомість”²⁸). Очевидно, таке релативне, неясне, суб'єктивне і змінне джерело не могло бути в згоді з засадою легальності. Проф. Трайнін признав, що „революційна правосвідомість” усунула самий принцип легальності²⁹). Треба тут пригадати, що німецька новелія про аналогію з 1935 р. також заключала подібний критерій, а саме „здраве відчуття народу” — „das

-
- 25) Вишинский А. — „Некоторые вопросы науки советского права, стр. 24.
- 26) Немировский, Е. Я. — Советское уголовное право, Одеса, 1924, ст. 20.
- 27) Курский Д. И. — Новое уголовное право, Пролетарская Революция и Право, 1919, ч. 2-4, ст. 47, 55.
- 28) Сочинения, 1935, т. XXIX, ст. 419.
- 29) Трайнин А. Н. — Уголовное право, общая часть, Москва, 1929, ст. 84.

gesunde Volksempfinden". Але воно не було самостійним джерелом, а тільки помічним, стосованим разом з основною думкою закону.

Разом з тим, як росли числом декрети й закони, роля „соціалістичної правосвідомості” обмежувалась, але вона залишилась надалі дороговказом для судді в ширшому розумінні, зокрема дороговказом для стосування аналогії³⁰). Ще й тепер, за Українською Радянською Енциклопедією, вона „сприяє застосуванню діючих норм відповідно до їх змісту й суті”³¹).

Найбільш безпосередньо вплинула на прийняття принципу аналогії вsovєтському карному праві нова концепція істоти карного права взагалі, а природи злочину зокрема. Вперше вона була висловлена в першому карно-правному законодавчому акті советської влади, у т. зв. „Руководящих Началах по уголовному праву РСФСР” з 12 грудня 1919 р. Це — клясова природа карного права як засобу охорони суспільних відносин, що відповідають інтересам працюючих мас, матеріальна природа злочину як порушення порядку суспільних відносин хоронених карним правом, і суспільна небезпека вчинку і вчинника, як критерій оцінки вчинку. Пізніше критиковано „Начала” за те, що вони подали занадто абстрактну дефініцію клясового характеру карного права та клясової природи злочину і за позірні намагання знайти компроміс між матеріальною і формальною природою злочину (натяк на карне право) і т.д.³²). І справді, згодом уточнювало ці поняття в різний спосіб. Але для нас важливe, поперше, те, що логічним висновком цих нових концептів карного права і природи злочину мусіла бути думка, що кожний вчинок, на думку судді, суспільно небезпечний, а не тільки такий, що передбачений в законі як злочин і вимагає покарання: це власне принцип аналогії. А подруге те, що в зasadі ідея клясової природи карного права і матеріальної природи злочину як суспільно небезпечної дії або бездіяльності і досі

30) Курский Д. И. — Избранные статьи и речи, Москва, 1948, ст. 86.

31) УРЕ, том 11 (1963), ст. 454.

32) Герценсон и др. — История советского уголовного права, Москва, 1948, ст. 165.

панує непорушно в советській доктрині, і що вона й досі (теж після відхилення аналогії) інкорпорована в новий карний закон.

Правильно, на нашу думку, стверджував проф. Волков³³⁾, що принцип аналогії є необхідним наслідком матеріяльної природи злочину, прийнятої советським законом. А напередодні другої світової війни проф. Ошерович учив, що „найважливішим завданням соціалістичного карного права є безпощадна боротьба з усіма ворогами... Ці основні завдання... є головними принципами всього соціалістичного карного права. Вони вирішують, ги ті або інші вгинки треба визнати злогинними і яку кару стосувати (підкресл. наше — Ю. С.)³⁴⁾.

Прийнявши догму про матеріяльну природу злочину і зробивши її — у формі суспільної небезпечності — однією з признак (або і єдиною признакою) злочинності вчинку, советський законодавець хотів відсунути в тінь формальну або юридичну природу злочину, як характеристичну рису буржуазного права. Коли формальна природа злочину віддзеркалює його юридичний опис в карному законі, матеріяльна природа відає його суспільною ролею, його небезпечністю для суспільності (чи, в даному випадку, для панівної кляси). Цей розділ теж признається в західній юриспруденції. Шлях по формальній природі справді вів у вузькі рамці позитивізму, власне нормативізму в праві³⁵⁾, що бачив у злочині тільки порушення норми. Наука (напр., антропологічна школа, соціологічна школа) скоро вказала на дійсну природу злочину в його функції як суспільне явище. Але це в дійсності дві сторінки однієї медалі: злочин має свою соціяльну і свою юридичну природу. Його соціальна роль, суспільне зло чи небезпечність — це мотиви для законодавця, який має встановити, чи даний учинок є злочином, які його признаки і на яку кару заслуговує виконавець. Коли ж ці

33) Волков Г. И. — Классовая природа преступления и советское уголовное право, 1935, ст. 177.

34) Ошерович Б. С. — Предмет и система науки советского уголовного права, у збірній праці „Уголовное Право”, Москва, 1939.

35) Binding: “die Normen und Ihre Übertretung”.

признаки встановлені в законі, вони творять юридичну природу злочину, і ця природа повинна бути рямцями і основою розважань судді. Але советський законодавець увів матеріальну природу злочину в закон, як основну юридичну признаку даного злочину, і так передає судді завдання не тільки стосувати букву закону, але й оцінювати її критеріями, які не лежать у його домені.

Отож, на таких ідеях і догмах виросли перший карний кодекс Російської СФСР і його точна відбитка, карний кодекс Української ОСР, перший у травні, а другий у серпні 1922 року. Кодекс повторив догму про матеріальну природу злочину і встановив (стаття 10): „Признаючи заходи соціальної оборони (тобто карної санкції — Ю. С.), суд, керуючись соціалістичною правосвідомістю, діє на точній підставі окремих статей загальної та особливої частини цього кодексу. Якщо тісі чи іншої суспільно-небезпечної дії безпосередньо не передбачено в цьому кодексі, то підстави і межі відповідальності за неї, а також заходи соціальної оборони, визначаються за аналогією з тими статтями кодексу, в яких передбачено злочини найбільш подібні важливістю та характером”.

У цій статті, як бачимо, і соціалістична правосвідомість як дорожоказ для судді, і матеріальна природа злочину як суспільно небезпечної дії, і наказ для судді судити за аналогією. Проект, який прийнято, був твором Наркомюста, але в ньому відкинено пропозицію самого комісара Курського, що кодекс не повинен вичисляти в особливій частині різних злочинів і їх дефініцій, що краще дати тільки загальну згадку про кілька дій, які становлять злочини, і дати судді „виповнити їх змістом”. „Ми не даватимемо точних дефініцій, як це дають буржуазні кодекси, а лише кілька загальних характеристик, які повинні бути вказівками” — твердив він³⁶). Це все таки йшло задалеко навіть для законодавця ранніх пореволюційних літ. Натомість програли зовсім, хоч не без боротьби, два проекти, які хотіли зберегти зasadу „немає злочину без закону”, а саме проекти т.зв. „Малого Совнаркому” і Інституту Радянського Права.

³⁶⁾ Матеріали Наркомюсту, том XI-XII, 1921.

Спочатку уважали принцип аналогії за необхідний тому, що нібіто не можна було передбачити всіх видів злочинів, якими буржуазія і її агенти могли підривати нову державну систему. Але згодом, коли цей принцип прийнято повністю в нові „Основные Начала Уголовного Законодательства СССР” з 1924 р. і в усі республіканські кодекси, в тому числі й „Кримінальний Кодекс УРСР” з 8 червня 1927 р., ст. 7, цей принцип сильно вкоренився не тільки в законі, але й в правосвідомості советських юристів, для яких він став „одною з найважливіших признак, що відрізняють советське кримінальне право від буржуазного права”³⁷).

Правда, дуже скоро після введення цього кодексу вчилися найбільш нігілістичний замах на законні підстави карного права. Криленко, головний прокурор СССР, відомий своєю жорстокістю, почав приготовляти свій проект карного закону. Сягаючи ще думок Пашуканіса, він твердив, що останній кодекс незгідний з ідеями марксизму-ленінізму, що кара ув'язнення і перелік кар, які загрожують за злочини, (отже згори визначають злочинців ціну за його вчинок), не відповідають потребам боротьби з суспільно небезпечними людьми, що для таких тюремне ув'язнення повинно призначатись на такий час, який в кожному випадку дасть гарантію, що даний злочинець уже не є небезпечний; у своїй обороні суспільність повинна нищити всіх, навіть потенціяльно небезпечних осіб, навіть якщо вони не вчинили ще ніякого злочину; що карний закон не повинен мати особливої частини з вичисленими злочинами і карами, а повинен мати тільки дві групи злочинів відповідно до ступення її небезпечності: особливо небезпечні (для існування держави, для „здобутків революції” і т. д.) і всі інші злочини. Судя повинен мати вільну руку, щоб, керуючись соціалістичною правосвідомістю, оцінювати злочини щодо їх важливості і відповідно карати. Це було б стосування аналогії без обмежень³⁸). Мог

37) Шионтковский А. А. — Советское уголовное право, т. 1, Москва, 1929, ст. 337.

38) Крыленко — Реформа уголовного кодекса, ст. 8.; він же — Три проекта реформы уголовного кодекса, Москва-Ленинград, 1931, і інші.

жна дискутувати, чи це взагалі було б стосування аналогії, яка власне вимагає вичислення в законі злочинів і тільки заповнює неповноті. Але Криленків проект не став законом: як це буває в ССР, Криленко, як і його ментор, Пашуканіс, пропав як ворог народу і з ним пропав його нігілістичний проект.

Прийшла „ера Вишинського”, теж прокурора, теоретика права, академіка, свого роду диктатора догм. Близько десяти років після другого карного кодексу принцип аналогії непорушно панував як „одна з основних догм радянського карного права”. Але потім прийшла нова Союзна (Сталінська) Конституція 1936 р. В курсі дискусії над нею Сталін виголосив свою тезу про „певність права, якої тепер особливо потрібно”. Здається, що твердження це інтерпретувалось незгідно з інтенцією автора, інаколи справді жонглюючи словом. Все, що Сталін тоді сказав, що слід покінчити зі ситуацією, в якій не одна, а кілька влад (напр., Верховний Совет, Президія Верховного Совету, Рада Міністрів, Верховний Суд, декрети яких мали силу закону, не згадуючи про таке „дже-рело права” як розпорядження партії — Ю. С.) творять закони. Це противиться принципові певності права. „А певності права потрібно нам тепер більше, як будь-коли”. Він напевно не мав на увазі „певності”, що могло б бути близьким до справедливості, в карному провосуді. Але теза звучала ревеляційно і, разом з новим поняттям „соціялістичної законності”, дуже годилася на дискусійний аргумент.

І так, Сталінська Конституція 1936 р. з тими додатковими словами, стала теж зворотною точкою в історії розвитку принципу аналогії. Він постійно втрачає своє значення як „основний принцип” советського права. Треба сказати, що і практика стосування його показала, що значення аналогії порівнюючи невелике. Але Вишинський боронив її, хоч призначав, що це тільки „потреба” змушує законодавця зберігати принцип аналогії і що вважати цей принцип „основним” значило б підважувати саму основу легальності³⁹). Література

39) Вишинский А. Я. — К положению на фронте правовой теории, Москва, 1935.

тих років показує, що лінія Вишинського була прийнята майже без спротиву⁴⁰).

Напередодні другої світової війни вилонились уже виразно дві групи юристів з різними поглядами на аналогію. Академік Вишинський і група з Всесоюзної Академії Наук (Маньковський, Шаргородський, Чхіквадзе) боронили інститут аналогії як необхідний і згідний з ідеями Леніна-Сталіна; друга група юристів Всесоюзного Інституту Юридичних Наук Наркомюсту з головою Верховного Суду СССР Голяковом на чолі виступала виразно проти аналогії. Голяков навіть доводив, що засада „немає злочину без закону” була створена буржуазією ще в той час, коли вона була прогресивною клясою на Заході⁴¹).

Інститут опрацював навіть свій проект нового кодексу, в якому відкинув принцип аналогії. Очевидно, війна перервала дальшу працю, а коли піднято їх знову, йшла вона поволі. Партия відкинула проект ВІЮН-у. Проблема аналогії неначе втрачала інтерес. Ще в 1951 р. проф. Трайнін⁴²), як потім і Вишинський⁴³), боронили інститут аналогії і вважали, що вона має обґрунтування. А тим часом „Начала” з 1924 року і Карний Кодекс з 1927 діяли далі, тільки стосування аналогії було в практиці обмежене, м. ін. рішенням Верховного Суду.

Померли Вишинський і Сталін. Під Хрущовим відновились кодифікаційні роботи, і доволі скоро вироблено новий проект „Основ Кримінального Законодавства СССР і Союзних Республік”, який прийнято на Сесії Верховного Совета СССР 25 грудня 1958 р. Між республіканськими законами, прийнятими на підставі цих „Основ”, „Кримінальний Кодекс Української РСР” увійшов життя 1 квітня 1961 р.

40) Неначе виїмковий тоді голос проф. Маньковського, що „аналогія є дуже важливим твором у системі радянського карного права”, диви його — Принципы системы уголовного права, Советское Государство, 1938, ч. 6.

41) Голяков І. Т. — Основные проблемы науки советского уголовного права. Труды Первой Научной Сессии ВИЮН, Москва, 1940, ст. 20.

42) Трайнин А. Н. — Состав преступления по советскому уголовному праву, Москва, 1951, ст. 277.

43) Вишинский А. Я. — Некоторые вопросы... ст. 24.

Я вказав уже на те, що цей новий кодекс пішов далеко в напрямі легалізму. Його перша і третя статті (цитовані тут на початку) виразно прийняли зasadу, що немає злочину ні кари без постанови закону і що покарання може стосуватись тільки за вироком суду. Нові підручники вчать, що легальність — це перший принцип советського карного права, і підкреслюють, що для визнання підсудного винним необхідно встановити, що в заподіяному вчинку містяться ознаки сукупності злочину, передбачені у відповідній статті закону⁴⁴). Це становище піддержує теж рішення Верховного Суду СОСР в постанові пленуму з 18 березня 1963р. „про сувере додержування законів при розгляді судами кримінальних справ”⁴⁵). Деякі юриспруденти йдуть далеко — неначе висловлюючи притаєну тугу (може це тільки наше враження), що це пригадує ідеї нормативізму, і навіть не вагаються бачити елемент моралі в карному правосудді. Н. І. Загородніков, доктор юридичних наук, професор, пише, що „відповідальність за свої вчинки є одною з характеристичних черт людської спільноти” і що воно сперте „на нормах моралі і права”⁴⁶). Подібно твердить Недбайло: „правом є тільки те, що міститься в нормативних актах”⁴⁷).

Однаке, на нашу думку, ефективність легалістичних постанов не залежить тільки від їх формулювання в окремах статтях закону.

Це особливо ясно видно в советській системі, де немає розподілу влади і де так часто сплітаються чинності виконні (адміністраційної влади) з законодавчими та судейськими. Тож таку проблему як легальність трудно розглядати відірвано, власне звужено до одного закону.

Очевидно, великою гарантією правовости в карному су-

44) Советское Угол. Право, Часть особенная, под ред. проф. Н. И. Загородникова и др., Москва, 1965, ст. 10.

45) Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР, 1924-1963, Москва, 1964, ст. 171.

46) Загородников Н. И. — О пределах уголовной ответственности, Советское Государство и Право, ч. 7, 1967, ст. 39.

47) Недбайло П. Е. — Применение советских правовых норм, Москва, 1960, ст. 331.

дочинстві було б точне додержування наказу, висловленого в новому законі, що „кrimінальне покарання застосовується тільки за вироком суду” (ст. 3). Але проте, карання, хоч під іншою назвою, або інші, по собі не карні заходи, з усіма притаманностями карних санкцій, надалі можливі і практично виконуються в ССР. Не тільки адміністративне переслідування за традицією ЧК, НКВД і інших органів, до МВД чи КГБ, включно, все ще не здефінійоване точно і не обмежене законом, хоч може хвиливо більш приховане, все ще наявне. Практика різних товариських і подібних судів з участю не суддів, може тільки сусідів, що осуджують за „паразитичний спосіб життя”, теж стосує заходи, в яких є всі признаки кари. Їх мета не інша, а заходи інколи точно такі, які передбачає кrimінальний кодекс. Ось ст. 22 кодексу говорить: „Покарання не тільки є карою за вчинений злочин, але й має на меті виправлення і перевиховання засуджених у дусі чесного ставлення до праці, точного виконання законів, поважання правил соціалістичного співжиття, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами”. Чи не видно тієї мети у цих не-судових заходах? А коли вони ламають постанову уступу другого цієї ж статті кодексу, що „покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принижувати людську гідність”, то це зовсім не відбирає ім прикмет кари, а радше навпаки.

З огляду на актуальність нам хочеться вказати на один приклад інституції, яка, як орган держави, а радше партії, переслідує людей за вчинки, не передбачені законом як злочини, але „небезпечні” для держави, на думку партії, і за них стосує заходи, що є по суті карними санкціями. Це професійні спілки. Голосні тепер виключення письменників з союзної чи республіканської Спілки Письменників за їх письменницьку діяльність критичну до режиму. А прецінь виключення — це практично для письменника позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю”, що є одним із видів покарання за ст. 23,5 і ст. 31 кодексу. Тільки виключення зі спілки постільки гірше, що воно не обмежене часово, коли кодекс передбачає за це покарання терміном до п'яти років (ст. 31). І ще до того така моральна кара

примусової мовчанки це для письменника означає позбавлення волі, хоч не у фізичному виді.

Чи не є це карання за вчинок, не передбачений в законі як злочин? Чи не є це “*crimen, poena sine lege*”?

Так ось бачимо, як припис 2-го уступу 3-ої статті Кримінального Кодексу, що кримінальне покарання застосовується тільки за вироком суду, має позитивне значення в межах карного закону, але тільки релятивне в советській системі.

Але вернімося до карного правосуддя і до судді, який переведитиме те правосуддя, стосуючи новий закон.

Певне те, що він не може засудити людини по аналогії за вчинок, прямо не передбачений у законі як злочин. Його свобода рішень обмежена в двох видах: признаючи кару, він порушається в межах визначених законом для кожного злочину (напр. позбавлення волі від... до...). Поза тим, наприклад, кваліфікації вчинку, він повинен тільки інтерпретувати закон. Ми згадували вже, що в цій його діяльності він — вихований на певному світогляді і з виробленою „соціалістичною правосвідомістю” — не матиме зовсім свободної волі. Вона мусить бути — щоб ужити філософічного терміну — здетермінованою. Наперед він, хоч теоретично „незалежний і підкоряється тільки законові”, практично і догматично є тільки агентом державної влади, який бореться шляхом карного судочинства з тим, хто „посягає на радянський суспільний або державний лад, соціалістичну систему господарства...” і т. д. (ст. 7). Зрештою, і сам закон дає підстави для „детермінації” його волі.

Починаючи від „Руководящих Начал” ще з грудня 1919 р. (див. вище), советський законодавець у кожному новому карному законі проголошує ціль закону і судочинства. Міняються окремі слова, але зміст той же самий. Перша стаття „Основ” з 25 грудня 1958 р. і вслід за нею перша стаття українського кодексу постановляє, що цей кодекс має завдання „охорону радянського суспільного і політичного ладу ... від злочинних посягань”. Це завдання, повторюване на різні лади в різних місцях, мусить стояти як провідна ціль судочинства перед суддею. Це та догма політичної доцільноти, що півстоліття панувала над советським правосуддям;

вона стоїть незмінно і сильно в советськім праві і тепер, коли формально діє засада „немає злочину без закону”, і служить як підстава її інтерпретації. Коли доцільність хвилевої ситуації чи партійної лінії вимагала б покарати людину за вчинок, не передбачений у законі як злочин, суддя матиме нелегке завдання інтерпретувати закон за його буквою. Його вкорінене переконання, що політична доцільність стоїть понад правом, напевно заважить на його рішенні. Очевидно, наявність у законі припису, що немає злочину без закону, мусить керувати розважання судді в рамки закону. Але від нього вимагають „розкривати правдивий соціально-політичний зміст норм”⁴⁸⁾. Меншагін говорить про це майже десять років після введення засади „немає злочину без закону”, але при тому відкликається до тверджень Піонтковського, який писав у 1946 р.: „Процес стосування норм соціалістичного права вимагає постійного уявлювання їх соціального змісту, тобто тих цілей, які здійснюються правним регулюванням у кожному випадку в згоді з загальними завданнями політики соціалістичної держави”⁴⁹⁾. Немає сумніву, що цей політичний аспект правосуддя і суддівської ролі ще й досі практично наявний. Суддя не є самостійний в тлумаченні цієї доцільності і, відповідно до неї, законних постанов: нас, а головно студентів, учать, що це тлумачення карного закону „здійснюється так органами державної влади, як науковими інститутами, вченими юристами, практичними робітниками і навіть іншими громадянами”⁵⁰⁾. В тому ж підручнику відкидається рішуче тезу (С. Г. Келініної), що стосування карного закону обмежується встановленням згідності вчинку з признаками злочину, вказаними в законі...⁵¹⁾ Меншагін⁵²⁾ теж сильно підкреслює, що правильне тлумачення вимагає

48) Меншагін В. Д. — Развитие советской демократии и укрепление правопорядка на современном этапе, вид. Московского Університету, 1967, ст. 26.

49) Цит. там же, Піонтковский — К методологии изучения действующего права, Уч. Зап. ВИЮН, Москва, 1946, ст. 35.

50) Дурманов, цит. у Курс сов. уголовного права (Часть общая) Н. А. Белаев і М. Д. Шаргородский, редактори, Ленинград, 1968, ст. 86.

51) там же, ст. 86.

52) Развитие сов. демократии (диви вище) ст. 26.

розкриття соціально політичного змісту норми. Це „Комуніс докторум опініо”. Різняться тільки в тому, що одні вимагають, щоб суддя віднаходив волю законодавця з часу видання закону (значить той суспільно-політичний зміст, що його законодавець хотів висловити в законі тоді)⁵³⁾. Інші — і вони в більшості — вимагають, щоб суддя відкривав волю законодавця з часу стосування закону⁵⁴⁾. Отже і тепер суддя не може обмежитись буквою закону і навіть історичним тлумаченням, але мусить слідкувати за біжучим розумінням соціально-політичного змісту норм, отже і їх політичної доцільнності, яка панує в даному часі у політичній верхівці. Це все творить (його „Соціалістичну правосвідомість”), з якою він підходитиме до свого діла стосування карного закону.

Ми вказали теж на те, що принцип аналогії був логічним висновком матеріальної природи злочину за советським розумінням. Тепер відпав цей логічний висновок, але в повній силі осталась засада, яка його породила, тобто матеріальна природа злочину, висловлена в новому законі, і небезпечність вчинку, як критерію оцінки. Ця матеріальна природа — в словах закону „суспільно-небезпечне діяння, яка посягає на радянський суспільний або державний лад”... і т. д. є основною признакою злочину, і суддя мусить оцінити, чи така небезпека існує і який її ступінь. „Концепт суспільної небезпеки є одним з центральних концептів (советського) кримінального права”. — запевняє Наташев⁵⁵⁾. Це є рішальний критерій для класифікації акту як кримінального; він теж рішав, чи в даному акті присутні складові частини злочину,каже він⁵⁶⁾). Отже, суддя бере на увагу суспільну небезпечність вчинку і виконавця не тільки при визначенні кари (ст. 39 к. к.), але також при кваліфікації вчинку. Два приклади з справи Чорновола можуть дати живий образ.

Слідчий до Чорновола: „Мене факти зовсім не цікавлять,

53) Напр., Шляпошников А. С. — Толкование уголовного закона, Москва, 1960, ст. 106.

54) Напр., Шаргородский, Кудрявцев, цит. у Курс советского уголовного права, під ред. Беляева і др. (диви вище), ст. 85.

55) Наташев А. — Суспільна небезпека злочину її особовість злочиння, Советская Юстиция, ч. 4. (1969), ст. 11.

56) там же.

навіть якщо вони всі правдиві, але ось що ви (Чорновіл) думали, даючи таку назву своїй заяві...” Чорновіл у заключному слові твердить, що оце карається за думки. Здається, він не зовсім правий в цьому. Суддя не міг би сказати у присуді: ця думка становить злочин згідно з такою-то статтею кодексу і, згідно з цією статтею, призначається за неї таку-то кару”. Але думка напевно доказує ступінь „суспільної небезпечності” людини. І цього потрібно було судді (слідчому), щоб оцінити ступінь небезпечності Чорновола.

Як далеко це може йти з погляду засади „немає злочину ні кари без закону”, хай послужить прикладом інша ситуація із справи Чорновола. Чорновіл відмовився зізнавати як свідок (при закритих дверях) проти братів Горинів. Кодекс передбачає такий вчинок у ст. 179 к. к. „... відмова свідка від дачі показань... карається виправними роботами на строк до трьох місяців або штрафом або громадською доганою...” Але в очах прокурора і судді ця мала кара не відповідала „суспільній небезпечності” Чорновола. Тож прокурор змінив кваліфікацію обвинувачення за ст. 62 к. к. (за якою теж були обвинувчені і брати Горині і багато інших) і яка говорить про „агітацію або пропаганду, ведену з метою підтриму чи ослаблення радянської влади або вчинення окремих, особливо небезпечних державних злочинів, поширювання з тією ж метою наклепницьких вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад...”, — і за це загрожує позбавленням волі на час від шести місяців до семи років із засланням на час до п'яти років чи без такого або засланням на час від двох до п'яти років⁵⁷).

Суд затвердив постанову про таку кваліфікацію, але Верховний Суд УССР скасував постанову Львівського суду, як правно не обґрунтовану (очевидно, міг не затвердити). Поминаючи питання доказу дійсного стану вчинку, встановленого судом, можемо сказати, що такий учинок (злісне ухиляння свідка, відмова зізнань) передбачене в законі як злочин (ст. 179 к. к.), Отже, є підстава судити і покарати виконавця. Кваліфікуючи вчинок за ст. 62 к. к., яка описує ін-

57) Д-р Зенон Нижанківський — В'ячеслав Чорновіл і політичні процеси на Рад. Україні. „Правничий Вісник”, Ки. 3, Нью Йорк, 1970.

ший склад злочину (агітація або пропаганда і т. д.), суд за- судив підсудного за злочин, не передбачений в законі для того вчинку і призначив йому кару, не передбачену за цей вчинок. Цей йде ще далі як аналогія: це не виповнення про- пуску закону, для якого мала служити аналогія. Тут не бу- ло пропуску, бо закон передбачав учинок підсудного в ст. 179, але суд засудив його за статтею, яка не передбачала його вчинку. Але так диктувала прокуророві і судді політична доцільність і оцінка суспільної небезпечності. Таку можли- вість відкриває, а радше такої можливості не виключає новий закон, хоч ставить легальність у своє начало. Це тому, що, у відрізненні від західних карних законів, які спирають наявність злочину тільки на забороні закону, советський кар- ний закон спирає наявність злочину на суспільній небезпеч-ності вчинку. Це показано виразно теж у відворотній поста- нові ст. 7, уст. 2, що „не є злочином дія або бездіяльність, що хоч формально містить ознаки будь-якого діяння, передба- ченого кримінальним законом, але через малозначність не являє суспільної небезпеки”.

На нашу думку, від поступової і похвальної юридичної реформи з 25 грудня 1958 р. ще дуже далека дорога до ле- галізму в правосудді і в правосвідомості юристів і до „воло- діння права” в Советському Союзі. Мається враження, що деякі нові советські юристи, навіть на найвищому рівні, поволі визволяються від традиційного советського правового світогляду й думання. В цьому, якщо воно так, можна покла- дати надію на похід советського правосуддя в напрямі виклю-чення в практиці карання без закону, тобто до дійсної ефек-тивності заяви карного кодексу, що „немає злочину без закону”.

Тоді тільки, коли суд стане справді єдиною владою ка- рання, коли зникне з практики (і з правосвідомости юрис-тів) переслідування й карання адміністраційними органами, коли ідея політичної доцільноти як найвищої мети правосуд-дя уступить першенство юридичній оцінці вчинку, коли ма-теріальна природа злочину його „небезпечність” не братимуть-ся до уваги, а суддя керуватиметься передусім юридичною інтерпретацією закону, — тільки тоді можна буде прийняти за дійсну в ССР ідею, що „немає злочину й кари без закону”.

Д-р Зенон Нижанковський

ПРОЦЕС ВЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА; СПРОБА ЮРИДИЧНОЇ АНАЛІЗИ

1. Небуденне зацікавлення В. Чорноволом закордоном

Ім'я Вячеслава Чорновола, автора книжки „Лихо з Розуму” — портрети двадцяти „злочинців” (Париж, Перша Укр. Друкарня у Франції 1967) загальновідоме серед української спільноти по обох боках залізної завіси. Зацікавились ним і чужинці, поінформовані чужомовною періодичною пресою та чужомовними монографіями, з яких слід згадати:

- 1) *Répression et Procés Arbitraires en Ukraine* (1965-1967) Paris, Editions de l'Est Europeen, B. P. 351-09, 1968;
- 2) *Voices of Human Courage; Appeals from Two Soviet-Ukrainian Intellectuals to Soviet Authorities*. New York, Ass'n for Free Ukraine, 1968;
- 3) *The Chornovil Papers*. New York, McGraw-Hill, 1968 (with a foreword and an introduction by Professor Zbigniew Brzezinski & F. C. Barghoorn).

Вячеслав Чорновіл, людина ще відносно молода, з університетською освітою, колишній активний комсомолець, що відважився виступити проти частих, грубих порушень радянської¹⁾ конституції та інших прав, забезпечених радянськими законами. Він бореться як словом, так і пером, — а навіть чином. За це знято його з праці, зруйновано його професійну (журналістично-наукову) кар'єру, а вкінці позбавлено волі.

1) У статті вживався, загально, слово „советський” — за винятком назв урядів, титулів кодексів чи цитованих з них статей в офіційному українському тексті, де затримано оригінальний термін „радянський”.

Одним із перших зударів з соціалістичною законністю була відмова Чорновола свідчити в судовій розправі в квітні 1966 р. у Львові проти братів Горинів і тов. Їх обвинувачено в антирадянській агітації і пропаганді з метою підриву чи послаблення радянської влади — за статтею 62 кримінального кодексу Укр. РСР з 1961 року (який будемо подавати далі в скороченні як „к. к.”). Чорновіл мотивував свою відмову тим, що ведення закритої для публіки судової розправи суперечить приписам карної процедури, і тому є незаконним. Чорновола з місця притягнено до карної відповідальнosti за злочин по статті 179 к.к., яка „карає вилучними роботами до 3-ох місяців, штрафом (тобто грошовою карою) або громадською доганою — відмову свідка від „дачі показань” перед слідчими органами або судом. Та прокурор незабаром змінив правну кваліфікацію злочину Чорновола зі статті 179 к. к. на статтю 62 к. к., за якою якраз брати Гарині були обвинуваченні (і засуджені).

Цю останню статтю (62 к. к.) варто дослівно зачитувати не тільки тому, що із-за неї карається маса підсоветських громадян по в'язницях і т. зв. вилучно-трудових таборах, але й тому, що вона є в тісному зв'язку з дальшим перебіgom справи В. Чорновола.

Стаття 62. Антирадянська агітація і пропаганда.

„Агітація або пропаганда, проваджена з метою підриву чи послаблення радянської влади або вчинення окремих особливо небезпечних державних злочинів, поширювання з тією метою наклепницьких вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад, а так само розповсюдження або виготовлення чи зберігання з тією ж метою літератури такого ж змісту — карається позбавленням волі на строк від 6-ти місяців до семи років або засланням на строк від двох до пяти років.

Ті самі дії, вчинені особою раніше засудженою за особливо небезпечні державні злочини, а так само вчинені у воєнний час — караються позбавленням волі на строк від трьох до десяти років.”

Отака кара, передбачена статтею 62 к. к., не тільки без

порівнання суворіша, як кара за ст. 179 к. к. (від семи до десяти років — замість трьох місяців), але стаття 62 к. к. належить до категорії так званих особливо небезпечних протидержавних злочинів, які раніше (перед 1959 р.) звано контрреволюційними, а які спричиняють цілий ряд болючих наслідків — навіть після відbutтя кари, про що ще буде мова.

Тому, мабуть, прокурор змінив кваліфікацію злочину Чорновола на статтю 62 к. к., а суд постановою з 19 квітня 1966 р. затвердив правильність цієї зміни.

Тут потрібне мале вияснення правно-формальної природи: советське судочинство передбачає „віддання до суду” (російське: предание суду), яке зводиться до того, що суд перевіряє слідчі акти та акт обвинувачення, щоб ствердити наявність достатніх підстав для майбутньої судової розправи, — не вирішуючи наперед питання, чи обвинувачений винен, чи ні. І так суд повинен рішити, чи дана справа загалом підсудна судові, чи є достатні докази, чи правильно скваліфіковано дії обвинуваченого — за статтями кримінального кодексу (статті 237 і 242 крим.-проц. кодексу Укр. РСР) — тощо. Суд, залежно від стану актів, може закрити справу, може повернути її на додаткове розслідування, або — як це було у випадку Чорновола, — може визнати слідство і акт обвинувачення за обосновані, а тим самим передати справу до судового розгляду. На щастя, ця постанова (а не вирок!) Львівського суду була скасована вже 17 травня 1966 р. Верховним Судом УРСР — як необґрутована.²⁾

2). Стаття ця була виготовлена на основі доступних тоді авторові статті матеріалів. Вміжчасі (коли стаття вже була складена до друку) з'явилися нові матеріали, зокрема в книжці „Українська інтеліг'єнція під судом КГБ” вид. „Сучасність 1970” де — на стор. 6, 40-46 і 56-60 подано інший фактичний і правний стан відносно відмови В. Чорновола бути свідком на закритому процесі проти М. Гориня і тов. в квітні 1966 р Згідно з цими новими матеріалами Чорновола суджено і засуджено за прост., ст. 179 К. К. УРСР у львівському Народному Суді в дні 8 липня 1966 на три місяці вилучних (себто примусових) робіт. Проти цього присуду В. Чорновіл вініс 14 липня апеляцію (звану касаційною скаргою), але Львівський Обласний Суд затвердив вирок 1-ої інстанції вже в дні 9 серпня 1966 р. В. Чорновіл відкликався про-

Дня 3 серпня 1967 р. В. Черновола знова арештують у Львові, а 15 листопада того ж року засуджують згідно з новим актом обвинувачення за злочин по статті 187, уступ 1 к. к. до трьох років ув'язнення. Проте, на основі указу Президії Верховного Совіту СССР з 31 жовтня 1967 р. про амнестію, цю 3-річну кару скорочено на половину, до 18-ти місяців, а тому, що Чорновіл був в ув'язненні від 3 серпня 1967 р. — його звільнено 3 лютого 1969 року.

II. За що В. Чорновіл був засуджений?

Сам Чорновіл слушно наводить у своєму останньому слові перед судом 15 листопада 1967 р., що його мабуть чи не першого судять за цю „свіжоспечену” статтю 187 уст. 1 к. к. (диви „Сучасність” ч. 9 з 1968 року, стор. 80 і ч. 11 з 1968 р. стор. 110).

Генеза, зміст та спосіб опублікування цієї статті 187 (уст. 1, — як також уст. 2 і 3 к. к.) заслуговують на окрему згадку. Її не можна знайти в кримінальних кодексах УРСР, виданих перед роками 1966, згл. 1967. Ця стаття, введена Указом Президії Верховної Ради УРСР з 9 листопада 1966 р. і затверджена Верховною Радою УРСР 24 грудня 1966 р. як закон — не була відома широкому загалові, бо, наприк-

ти цього вироку до Верховного Суду УРСР в Києві, який рішив 30 серпня, як слідує

„Повідомляю, що Ваша скарга на вирок народного суду ленінського району м. Львова від 8 липня 1966 р., розглянута у Верховному Суді УРСР і залишена без задоволення за відсутністю підстав до витребування справи для провірки її порядком нагляду. Додаток на 15 аркушах. Заступник Голови Верх. суду УРСР — О. Кузовкін.”

Проте згідно з новою версією, ця справа Чорновола не обмежилася до „arraignment” (віддання судові) ухиленого — згідно з англомовними матеріалами (The Chornovil Papers, p. 75) — Верховним Судом УРСР. Наоборот, В. Чорновола суджено і засуджено на судовій розправі, як подано вище, а вирок був затверджений обома вищими інстанціями (областним і Верховним Судом УРСР). Слід додати, що ця перша розправа з 1966 г. була лише „прологом” до важкої справи, себто засудження Ч-ла в дні 15 листопада 1967 р. за злочин зі ст. 187 уст 1 К. К. УРСР (наклеп на радянський лад) про що мова в нашій статті.

лад, в „Радянській Україні” згаданого указу не оголошено, хоч закон цього вимагає, — а в затверджені Верховною Радою з 24 грудня 1966 не подано ані числа нової статті к. к., ані її змісту, ані навіть титулу, обмежившись загальною фразою про затвердження „деяких доповнень до к. к.”

Щойно під час писання цієї статті попало мені в руки найновіше видання кримінального кодексу Української РСР, а саме „Уголовний Кодекс Укр. ССР: научно-практический комментарий под общей редакцией председателя Верховного Суда Укр. ССР В. И. Зайчука, Киев, 1969.” З цього джерела я цитую згадану статтю, на підставі якої В. Чорновіл був засуджений, — у власному перекладі з російської мови, намагаючись по змозі вживати юридичну термінологію, прийняту на Советській Україні:

*Злогини проти порядку управління —
стаття 187, уст. 1 (к. к.)*

„Систематичне поширювання в усній формі завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад, а так само виготовлення або розповсюдження в письмовій, друкованій або іншій формі творів такого ж змісту — карається позбавленням волі на строк до трьох років, або виправними роботами (в ізольованих таборах, яких рос. назву „лагер” замінено на „исправительно-трудовую колонию” — прим. автора) на строк до одного року, або штрафом до ста карбованців.” (Ведомости Верх. Совета УССР” 1966, номер 44, ст. 273)

— Обвинувачення В. Чорновола за ст. 187, уст. 1 к. к. базоване було на двох фактах, а саме, що він:

1. розіслав чотирьом адресатам (П. Ю. Шелестові В. Ф. Нікітченкові і товаришам) матеріали оформлені під заголовком „Лихо з розуму”, про незаконне засудження цілого ряду українських інтелектуалів в рр. 1965-66 за їх мнимі „злочини” за статтею 62 к. к. — і

2. що він переслав на прохання засудженого і відбуваючого кару В. Я. Мороза його „Репортаж із заповідника ім. Берії” з 15 квітня 1967 р. чотирьом чільним адресатам —

депутатам Верховного Совету УССР (Д. С. Коротченкові і тов.).

Оборона В. Чорновола була логічна і право обоснована:

Перше: Не було поширювання, а тим менше систематичного поширювання, — а було тільки звернення до чільних представників радянської влади про масові грубі порушення законності, — що є не тільки правом, але й обов'язком радянського громадянина.

Подруге: Нічим не доказано, що матеріял, пересланий Чорноволом згаданим вище „шишкам”, був неправдивий, а тим більше наклепницький, і то — як закон вимагає — свідомо наклепницький. Прокурор, доказує обвинувачений, навіть не намагався доказати неправдивість тверджень Чорновола про грубі і часті порушення законності в карних справах проти українських інтелектуалів під час слідства чи судових розправ. Також суд не дозволив обвинуваченому Чорноволові доказати правдивість його тверджень, оформленіх у згаданій заявлі „Лихо з розуму”. Суд, очевидно, не хотів дозволити Чорноволові наводити докази про те, що засуджені інтелектуали, які тільки обмірковували між собою легальні шляхи спротиву насильній русифікації України, домагаючись здійснення конституційних прав, — читали книжки і брошюри на цю тему або висловлювали свій глибокий неспокій з природою алярмуючої ситуації своєї батьківщини — аж ніяк не вчинили жадних каригідних дій, передбачених у статті 62 к.к.

Таку саму тактику застосував суд відносно другої точки обвинувачення („Репортаж із заповідника ім. Берії В. Я. Мороза”) — подавання до загального відома жахливих умов в т. зв. трудово-вирівнявчих таборах Мордовії, де відбувають кару політичні в'язні.

У зв'язку з тим, який характеристичний вислів слідчого Крикливця під час одного з допитів Чорновола:

„Мене факти (тобто: докази правдивості) зовсім не цікавлять, навіть якщо вони правдиві, — а ось що ви (тобто Чорновіл) думали, даючи таку назву (Лихо з розуму — прим. автора) своїй заявлі!”

На цей вислів слідчого покликався Чорновіл на судовій розправі 15 листопада 1967, стверджуючи, що його судять не за незаконні дії, а за його переконання. (В дореволюційній Росії називали таких людей „неблагонадежные” — прим. автора.)

А коли прокурор висловив побоювання, що Чорновіл „своїми наклепницькими заявами хотів вплинути і впливав на деякі нестійкі групи населення”, то В. Чорновіл відповів з притаманною йому логікою та делікатною іронією таким невинним запитом: „Невже ж перший секретар ЦК КПУ П. Ю. Шелест, голова Комітету Державної Безпеки при Раді Міністрів УРСР, Нікітченко, та інші керівники республіканського рангу (тобто адресати заяви, що була предметом обвинувачення) — „nestійкі групи населення”?

Слід підкреслити, що на самому початку судової розправи Чорновіл поставив внесок „дати відвід”, тобто виключити прокурора Садовського і голову суду Назарука, як осіб заінтересованих у висліді розправи, бо якраз їх Чорновіл гостро критикував в інкримінованих матеріалах, які є предметом розправи, за грубі порушення закононості (диви звернення Івана Дзюби і тов. до П. Ю. Шелеста — „Сучасність” ч. 11 з 1968, стор. 109). І хоч внесок Чорновола був обоснований (фактично і правно) „відвід” (себто вилучення) не мав місця, а особисто заінтересований у справі суддя, який не міг бути безстороннім, присудив Чорноволові 3 роки за статтею 187 уст. 1 к. к.

Хтось може запитати: яка різниця між статтею 62 к. к., яку часто вживають, а радше надуживають в процесах проти інтелектуалів-критиків советської незаконності, — та новою статтею 187 уст. 1 к. к. і яка була ціль цієї інновації? Обидві ж стосуються поширювання наклепницьких вигадок, які „порочать радянський державний і суспільний лад” і т. п. Але стаття 62 к. к. вимагає агітації, чи пропаганди з метою підтримки чи послаблення радянської влади, — чого немає в статті 187 уст. 1 к. к. — стаття 62 к. к. передбачає значно суворішу кару, ніж стаття 187 уст. 1 к. к.; стаття 62 к. к. належить до категорії т. зв. особливо небезпечних антидер-

жавних злочинів (званих перед 1959 „контрреволюційними”), слідство яких застережене виключно „кагебістам” з усіма негативними наслідками навіть після відbutтя кари (проблема приписання на побут, влаштування на працю тощо.) Як класичний приклад прикрих наслідків може послужити факт, що коли з нагоди 50-ліття „жовтневої революції” Презідія Верховного Совету ССР видала в 1967 р. указ про амнестію (диви „Ведомості ССР.” 1967, ч. 44 стор. 595), яка між іншим вкоротила на половину кари повище двох років, то в уст. 6 виразно виключено від амнестії засуджених за „особливо небезпечні антидержавні злочини”. Тому не могла скористати з амнестії маса засуджених за ст. 62 к. к., а скористав з неї засуджений тільки за ст. 187 уступ 1 к. к. Вячеслав Чорновіл, — очевидно, не на його особисте (чи інших) прохання, а тільки на основі закону про амнестію.

Слід додати, що нова стаття 187, к. к. має ще одну небезпечну постанову, а саме її уст. 3, який грозить ідентично карою за:

„організування, — а так само активну участі в групових діях, що грубо порушують громадський порядок, або зв'язані з явною непокорою законнім вимогам представників влади (в рос. оригіналі: законним требованиям представителей власти — прим. автора), якщо вони спричинили порушення роботи транспорту, державних, громадських установ або підприємств”.

Якраз у жовтні 1968 засудили у Москві Павла Літвінова і Ларису Даніель за статтею 190, уст. 1 і 190 уст. 3 к. к. РСФСР (які є ідентичні з уступами 1 і 3 статті 187 українського к. к.) за те, що через кілька днів після серпневої інвазії Чехо-словаччини вони маніфестували проти тієї інвазії на Пушкінській площі з відповідними транспарентами. Зміст цих транспарентів з вимогою „волі для всіх” і т. п. скваліфіковано, як „поширування свідомо неправдивих вигадок, які „порочать радянський лад”, а саму маніфестацію скваліфіковано як організовану активну участі у групових діях, які порушують публічний порядок.

Ці дві нові статті — ідентичні формою, змістом і карою —

введено майже рівночасно (друга половина 1966 р.) на території цілого СССР, хоч не у формі всесоюзного законодавства (як це мало місце м. інш. при особливо небезпечних антидержавних злочинах), — а шляхом указів Президії Верховного Совету поодиноких советських республік. Існує загроза, що советський режим буде часто користуватись цими новими статтями для поборювання всяких дисидентів, критиків та демонстрантів, — і то не проти т. зв. „буржуазних націоналістів”, „слуг капіталістичного імперіалізму” чи інших „шпіонів” (бо для них є суворіші карі), але якраз проти тих ідеалістів, які народились уже після большевицького перевороту, які виховані і едукувані вже за советської влади і які — як ось В. Чорновіл — борються за „соціалістичну законність”, при чому покликаються на радянські закони, конституції, а головно на вчення самого Леніна, програму якого щодо національних меншин — на думку тих же критиків — порушується або ігнорується шляхом посиленої русифікації, погірдливого ставлення до української мови, історії, літератури, мистецтва і т. п.

Неточності в гужомовних виданнях

Наведений фактичний і правний стан справи В. Чорновола різничається від інформацій, поданих укладачами та перекладачами згадних на вступі чужомовних видань тим, що:

1. немає доказу на те, що В. Чорновіл був засуджений в квітні 1966 р. за відмову зізнавати в характері свідка за статтею 179 к. к. на 3 місяці позбавлення волі, як це твердить французька версія — на стор. 36 згаданої на вступі монографії *Répression et Procès Arbitraires en Ukraine (1965-1967)*. Факт відмови зізнань, її мотиви, трюки прокурора і суду першої інстанції вжиті негайно проти Чорновола з метою обвинувачення і засудження його за статтею 62 к. к. (на щастя, цим разом невдалі) описані точно в уступці 1 цієї статті.³⁾
2. Також не дуже точна версія англійських видань, бо

3) гляди примітка 2.

фактично не було ніякого „verdict-y” в квітні 1966р., ані ухилення засудження (conviction) в травні 1966 р., про що мова на стор. 75 в “The Chornovil Papers”. Поминаю менш важливий для нефахівців права факт, що “verdict” може винести тільки лава присяжних (jury), якої в СССР нема і не було, де вирок суду (рос.: приговор), винесений після закінчення розправи, рішає одночасно і про вину і про кару. Але як це заналізовано в уст. I цієї статті, — в квітні 1966 р. до судової розправи (trial) проти В. Чорновола взагалі не дійшло, а постанову суду про т. зв. віддання Чорновола на суд з квітня 1966 р. київський Верховний Суд у травні 1966 р. скасував (відхилив).⁴⁾

3. Всі чужомовні видання твердять, що Чорновола засуджено в листопаді 1967 р. на закритій (для публіки) розправі (secret, closed trials). Тут знову неточність, а радше непорозуміння. Правдою є, що Чорновіл атакував у своїх зверненнях до „власть імущих” провадження закритих судових розправ проти численних українських інтелектуалів та їх засудження — як незаконні, і саме тому відмовився візнавати як свідок. Але, мабуть, тому розправа проти Чорновола в листопаді 1967 — за злочин за статтею 187, уст. 1 к. к. вже не була закрита. Це видно з того, що сам Чорновіл ніде не згадує, що його листопадова судова розправа була закрита для публіки, — не згадує про це ані в своєму останньому слові на тій розправі, ані в листі з 30 жовтня 1967 р., пересланому вже з місця ув'язнення. Що більше — свідчить про це лист до П. Ю. Шелеста і тов. від Івана Дзюби, Івана і Надії Світличних та Ніни Костенко, де вони самі на початку заявляють: „15-го листопада 1967 року ми були присутні на судовому процесі в справі В. М. Чорновола...” (див. „Сучасність” ч. 11 з 1968, стор. 198). Натомість вони наводять докази неформального провадження самої розправи і необоснованого вироку.

Автор цих рядків, який переглянув тільки коментарі, зглядно редакційні пояснення чужомовних видань (бо на

4). гляди примітка 2.

студіювання самих матеріалів, які до того ж часто повторюються в поодиноких виданнях, на жаль не мав часу) — дозволив собі звернути увагу майбутніх видавців, укладачів, коментаторів на деякі недоліки. Для них, однак, автор має повну пошану і подив за їх важку працю та зрозуміння специфічних труднощів при видаванні такого рода матеріалів. Ці метеріали приходять окружною дорогою, не завжди в хронологічному порядку — і в нескоординованих виданнях. Вони покликаються часто на правні приписи, які тут або невідомі, або недоступні; переклад юридичної термінології, — яка часто має інакше значення тут, в англо-саксонській правній системі, від термінології континентальної (західної) Європи та від советської — спричиняє труднощі навіть перекладачам з юридичною освітою. А саме чужомовні видання вимагають дуже дбайливої і коректної редакції, — особливо в інформаційних зауваженнях чи поясненнях.

Д-р. Володимир Комаринський

ЗВИЧАСВЕ ПРАВО КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

ВІД РЕДАКЦІЇ:

Угорщина, в склад якої входила Карпатська Україна до кінця першої світової війни, не мала кодифікованого цивільного права. Насправді, вступні праці для його кодифікації поступили бути так далеко, що в жовтні 1917 р. був предложені угорському парламентові проект цивільного кодексу для обговорення й евентуального схвалення. Інші ділянки були скодифіковані: торговельний закон зобов'язував від 1875 р., векслевий — від 1876, а конкурсний від 1881 р.

Джерелом права у цивільних справах були:

1) видані урядом розпорядки, важність яких, а зокрема суперечність із законом, суд міг перевіряти;

- 2) рішення найвищого суду у подібних справах, які покликана королем комісія (*Judex — Kuriel-Konferenz*), складена зі суддів, професорів, політиків та інших фахівців, опрацювала на своїх 18-ох засіданнях в гасі від 23 січня до 4 березня 1861 р. і склала, як орієнтаційні, напрямні у вирішуванні правних питань цивільного права;
- 3) привілеї і статути;
- 4) правні звигай; загальне і постійне складання певних актів в той самий спосіб створювало правні звигай, а респектування судами тих правних звигай перетворювало їх у зобов'язуюче звигаєве право.

Ще в 1498 р. другого видатному правникові й судді Стефанові Вербци (Werböczi — 1458-1541) скласти проект кодексу цивільного права. Над цим проектом він працював 10 літ і завершив її успішно. Проект був предложений легіслативним зборам, які схвалили проект, але, внаслідок селянських розрухів (1514 р.), він не отримав королівської санкції, мабуть через спротив шляхти, яка вважала проект занадто ліберальним. Цей проект, в латинській мові, був опублікований перший раз у Відні, в 1517 р., під заголовком: “Decretum tripartitum juris consuetudinarii incliti regni Hungariae”. Це був збірник звигаєвого права, в трьох гастях. Перша гастина стосувалася шляхетського права, друга — процесуального права, а третя — звигаєвого права іншородного населення (хорватів, словаків, румунців, українців тощо), які входили в склад тогогасної Угорщини. Хоч ця праця Вербци не набула сили закону, але нею постійно користувалися перед судами, як єдиним на той час повнішим збірником звигаєвого права. Тій праці можна завдягувати те, що Угорщина вдережала свою повну незалежність утворенні власних правних понять і норм, не підлягла впливам римського права і не дала себе залияти гужими законами, зокрема Австрії, з якою творила, від 1867 р., двоєдину державу.

Звигайнє право, проте, було майже виключним джерелом цивільного права на Карпатській Україні, бо навіть орієнтаційні напрямні, опрацьовані згаданою корівською комісією, були у більшості базовані на звигаєвому праві.

Тому праця д-ра Володимира Комаринського, як може

єдина дотепер спроба зареєстрування зобов'язуючого на Карпатській Україні цивільного права, має важливе значення, хох охоплює тільки деякі ділянки цивільного права й густо перетикана звигаями гисто господарського порядку.

(Antin Almasi: *Ungarisches Privatrecht*, Berlin-Leipzig: Vereinigung Wissenschaftlicher Verleger, 1922, Band I-III. Stefan Gr. Berechet: *Istoria vechiului drept românesc*. Izvoare. Iași, 1933).

**
*

Вступне слово

Національно відроджена Карпатська Україна мріяла і стреміла до того, щоб разом з іншими вітками українського народу зажити спільно в соборній, вільній Україні. Судилося так, що Карпатська Україна з усіма іншими українськими землями тепер об'єднана в спільному, тяжкому ярмі.

Твердий, безпощадний большевицький режим нищить, життя, побут, звичаї, правне почуття українського народу. Є небезпека, що заки прийде воля, мабуть те, чим жив український народ, щезне без сліду. Це спонукало мене, далеко на чужині, списати те, що осталося ще в моїй пам'яті з правних звичаїв Карпатської України. На жаль, єдиним джелелом, яким послуговувався я при писанні цеї скромної праці, була тільки моя пам'ять. Тому не виключене, що внаслідок значного часового відступу може не все вповні вірне, хоч того, в чому я не був цілковито певний, не включено в цю працю.

При писанні не обмежувався я стисло правничу темою, але описував також інституції, які мали більше господарський, як правничий характер.

З поданими мною звичаями познайомився я під час мосії адвокатської практики на терені Волівщини, Хустщини, Мукачівщини, Нижньо-Беречанщини, частинно і Рахівщини.

Я свідомий того, що деякі з поданих інституцій, зокрема в ділянці спадщинного права, є інституціями звичаєвого права на терені цілої Угорщини. Не зважаючи на це, я включив їх до своєї праці, бо вони були теж звичаєвим правом на Кар-

патській Україні, отже відповідали правному переконанню того краю. Крім того годі вже сьогодні усталити, де була колиска тих звичаїв і хто від кого їх перебрав.

Не мав я наміру подавати в своїй праці повної системи звичаєвого права Карпатської України, а навів тільки ті характеристичні інституції, з якими не зустрічаємося на інших українських землях. Якщо подібні правні звичаї були прийняті на карпатських теренах Галичини чи Буковини, то це є тільки доказом, що їх витворили однаково правнодумуючі члени тогож народу, і що границі, покладені окупантами, не могли розбити духової єдності народу.

Буду вдячний за критику та доповнення, що причиняється до зафіксування правних звичаїв Карпатської України, які — на жаль — належать уже до безповоротного минулого.

Право речеве

Обмеження способу посідання.

Головно на Верховині власник землі волею села, репрезентованого сільською радою, часто бував обмежений у способі уживання своєї землі. Відповідало це характерові сільського господарства, бо з огляду на досить низьку родючість землі, прибуток зі скотарства мав таке саме, а деколи й більше господарське значення, як прибуток з хліборобства у вужчому розумінні цього слова, і тому загал, дбаючи про можливість випасу худоби, змушував поодиноких власників землі погоджуватися з тим, щоб їхні землі були уживані як пасовисько для худоби цілої громади.

У давніших часах Верховина трималися засади перемінного господарства. Одна половина земель усіх власників, наприклад на долішньому кінці села, була одного року вживана виключно для випасу худоби, друга, наприклад на горішньому кінці, — для стисло рільничих цілей. Наступного року вживано такі половини навпаки. Поодинокі хлібороби не були тим пошкодовані, бо майже без виїмку їхні посіlostі не творили одної цілості, а складалися з меншої чи більшої кількості парцель, розкинених довкола села.

Простір, призначений на випас худоби, називався т о л о к о ю, на якій усі селяни даного села могли пасти свою худобу без огляду на власність даних парцель і без обов'язку заплати відшкодування. Такий спосіб перемінного господарства належав у 30-х роках нашого століття, за малими виїмками, вже до минулого. Але з тим не відпала ще вповні інституція толоки та царини. А саме в часі хліборобського сезону — від весни до осені — не було взагалі толоки, за виїмком громадського пасовиська, яке завжди вважалося толокою. В той час власник землі вживав її так, як йому хотілось: орав, сіяв, косив чи пас худобу і мав право на відшкодування проти кожного, хто спричинив йому шкоду. Щойно по закінченні хліборобського сезону вся земля довкола села, за виїмком городів і садів, ставала толокою. Тут усі могли пасти свою худобу на всіх — своїх чи чужих — землях. А толока знова переходила в царину з початком весняного хліборобського сезону.

Границями датами для царини й толоки були два свята: св. Юрія (7 травня) і св. Покрови (14 жовтня). Передано це було провною фразою: „Що Покрова відчиняє, те Юра запирає”. Треба додати, ще саме на св. Юрія звичайно виганяно худобу на полонини, звідки вона верталася звичайно на Покрову.

Але і з тієї засади були виїмки. Кожний господар міг свою землю залишити цариною і по св. Покрові, але в тому випадку мусів подбати про те, щоб не могли вживати тієї землі як толоки, отже обгородити свою землю плотом. Якщо цього він не зробив, то не мав права на винагороду заподіяної йому шкоди.

З другого боку толока означала право випасу худоби без особливої шкоди. Це виключало випас свиней, які рили землю і головно на луках спричинювали великі шкоди, наслідки яких залишалися і в часі, коли земля переходила знова на царину. З тих самих причин шкодою вважано і їздження взамін по толоці, зокрема в сліпотну пору. Спосіб оцінювання такої шкоди був точно усталений звичаями. Пошкодований зголосував шкоду сільському старості (війтovі). Його обов'язком було при тому подати прізвище того, хто шкоду за-

подіяв, якщо було воно йому відоме. Сільський староста призначав оціночну комісію, яка складалася звичайно з самого старости або підстарости і двох „божеників“ (присяжних, членів сільської ради). Комісія повідомляла про час оглядин місця шкоди та оцінки пошкодованого, як також здогадного винуватця, та на місці оцінювала шкоду. Кошти оцінки вчислювали до загальної суми шкоди. Винуватець мав право домагатися у старости другої оціночної комісії, в іншому складі, якщо на його думку оцінка була переведена неправильно. Те саме право прислуговувало і пошкодованому, не-вдоволеному з висліду оцінки. Бували випадки, що учасники, при розбіжності рішень двох оціночних комісій, годилися на призначення третьої комісії з сусіднього села.

Оціночні комісії дуже часто не обмежувалися самого лише оцінкою висоти шкоди, але застосовували також і засади звичаєвого права і рішали про завинення шкоди, наприклад встановляли, що царина серед толоки не була належно загороджена і тому власник землі не має права на відшкодування. Коли справа переходила до державного суду, той — хоч і не був зв'язаний постановою оціночної комісії, — звичайно респектував її як інтерпретацію звичаєвого права.

Знесення співласності.

Внаслідок спадкування чи в інших випадках часто буvalо, що дві або й більше осіб ставали співласниками нерозділеної нерухомості або фізично неподільної рухомої речі. В Карпатській Україні ділено її цікавим, простим, а при тому дуже практичним способом між двома співласниками, в таких випадках, де не йшлося про хату чи інші будівлі. Розділення співласності переводилося так: один із співласників ділив нерухомість на дві рівновартісні часті. Не були це завжди поверхне рівні половини, бо земля не завжди була однаково вартісна з огляду на терен, приступність тощо. І тому один із співласників ділив нерухомість на частини, а другий вибирав собі одну з тих розділених частин, а друга ж припадала тому, що запропонував проект. Цей спосіб розділення давав повну запоруку справедливості, або коли б пер-

ший співвласник — який ділив — поділив несправедливо, він наражав сам себе на небезпеку, що другий співвласник, самозрозуміло, вибере собі вартіснішу частину.

Коли треба було ділити нерухомість між більше як двома співвласниками, загально був принятий такий спосіб: Співвласники добровільно підкорялися рішенню сільської комісії. Призначена сільським старостою комісія, в склад якої входив староста або підстароста і два члени сільської ради, розділювала нерухомість на відповідну кількість пайок, які — як уже згадано в попередньому уступі — не завжди були однакові з огляду на різну вартість чи якість землі в різних частинах нерухомості. Ось так витворені пайки відзначувалися кілками, позначувано числами, а заінтересовані сторони витягали жереби. Кожний співвласник цілої нерухомості ставав виключним власником пайки, число якої витягнув. Далі спільним коштом дотеперішніх співвласників спроваджувано землеміра, який виготовляв пляни відповідно до переведено-го розділу, після чого власники підписували договір про знесення співвласності, що втягано в земельні книги.

Знесення співвласності неподільної рухомості переводилося часто в *н у т р і ш н і м п е р е т о р г о м* між співвласниками. Співвласники подавали взаємно оферти купна цілої спільної рухомої речі, і той, оферта якого була вкінці найвищою, ставав її виключним власником. Після того зложену ним купну ціну ділено між дотеперішніми власниками у відношенні до їхніх дотеперішніх пайок.

Таким способом, хоч уже рідше, переводилось деколи і знесення співвласності на нерухомість, коли на ній знаходилися будівлі або коли фізичний розділ не був можливий з огляду на малий розмір, положення, недоступність, малу вартість тощо.

Співпосідання.

Про комасацію ґрунту в Карпатській Україні тільки говорилося і робилось пляни, але в житті вона не була переведена. Головно внаслідок спадкування власність на поодинокі парцелі належала часто чималому числу власників, навіть у дуже дрібних частинах. Знесення співвласності фізичним

розділом бувало звичайно коштовне і зв'язані з тим видатки часто не стояли в ніякому відношенні до малої вартості нерухомості. Деколи співласність зношено в такий спосіб, що співласники двох приблизно рівновортісних частин нерухомостей, відступали взаємно свою ідеальну частину одної парцелі, а набували рівновартісну ідеальну частину другої.

Там, де таке знення співласності з різних причин не можна було перевести, виконувано співпосідання різними способами. Способи ті були різні, залежно від господарсько-го призначення нерухомості та кількості співласників.

Коли на нерухомості знаходилися будинки і не давало-ся виконувати співпосідання фізично (уживанням поодино-ких кімнат, половини стодоли тощо), співпосідання викону-вано віддаванням нерухомості в наєм, а наємним ділилися співласники у відношенні до своїх ідеальних пайок спів-ласності. Цього способу уживано деколи і при орній землі та луках, коли пайки були надто малі, щоб можна було фі-зично виконувати співпосідання.

При орній землі виконувано співпосідання „на годи”. Співласники розділювали нерухомість на кількість пайок, що відповідала кількості ідеальних уділів. В цьому випадку пайки були рівні поверхнею без огляду на те, чи прибуток одної пайки з огляду на якість землі, терен тощо не рівнявся прибуткові з іншої пайки. Ту нерівність вирівнювало „хісну-вання на годи”, бо кожний співласник уживав по черзі що-року іншої пайки, раз крацьої, раз гіршої. Чергу їх уживан-ня усталювано умовою або жеребом.

Там, де такий спосіб посідання був недоцільний (напри-клад, з огляду на віддалення від села, господаровання малими пайками було б задороге або не до переведення, пооди-нокі пайки замалі), кожний співласник вживав цілу неру-хомість цілий рік, інший другий рік і т. д. Наприклад, не-рухомість мала трьох співласників: А. в 1/4, Б. в 2/4 і В. 1/4 частинах. Тому А вживав цілу нерухомість перший рік, Б. два роки, В. - один рік. На п'ятий рік уживав знову А, і. т. д.

В такий спосіб виконувано також співпосідання лук. Бувало часто, що співласники косили луку спільними си-

лами, а сіном чи травою ділилися у відношенні до участі у співвласності. Подібно виконувано співпосідання лісових площ. Тут співвласники продавали ліс на пні, а ділилися продажною ціною або рубали його спільними силами і ділилися деревом або продавали вирубане дерево гуртом і ділилися грішми. При вирубі опалового дерева, галуззя тощо кожний забирає собі пайку, яка відповідала його ідеальній частині у спільній власності.

При менших пасовиських співпосідання виконувано звичайно так, що кожний співвласник пас на спільному пасовиську свою худобу.

При більших пасовиськах і полонинах виконування співпосідання ускладнювалось звичайно великою кількістю співвласників. Співвласники старалися в таких випадках обчи-слити, скільки штук худоби має право кожний з них виганяти на пашу у відношенні до свого уділу нерухомості. Наведу приклад, як дотепто і влучно розв'язували верховинці та-кі складні питання.

Недалеко Волового була досить велика полонина, яку свіввласники уживали „на лаби”. Та полонина була первісно власністю трьох родин, але шляхом спадкування протягом декількох поколінь вона стала співвласністю декількох сот осіб у різних ідеальних частинах. „Загальний збір” співвласників вирішив, що на полонині можна випасати щорічно 500 штук рогатого скоту, а тому, що худобина має 1 лаби — 2000 лаб. Вибрана тим збором управа полонини мала щорічно перед „мішанням маржини” усталити а) вартість випасу одної штуки худоби — наприклад 50 корон і б) скільки „лаб” має право кожний співвласник (у відношенні до своєї невиділеної частини в полонині) вигнати на полонину. І так А. мав право на 6 лаб, а виганяв дві корові і мусів за дві лаби доплатити 25 корон. Б, який мав право на 10 лаб, а виганяв дві корови, діставав від управи пасовиська за дві лаби 25 корон.

„Держання маржини на спіл”.

В гірських околицях Карпатської України „держання маржини на спіл” було частим явищем. Та інституція була

предметом широкої дискусії. Її вважалось визиском найбідніших верств населення, при якій багатий заробляв протягом 2-3 років 600-800% вложеного капіталу при відносно дуже малому ризику. Менш заможні зного боку добачували в ній бажане джерело заробку.

Ось в чому полягало це „держання маржини на спіл”:

Багатий господар купував телицю чи пару бичків. З біднішим укладав усний договір, згідно з яким віддавав ту телицю чи пару бичків „на держання”, залишаючи собі право власності. Бідніший зобов'язувався теличку чи бичків власним коштом годувати, доглядати, виганяти на пасовисько чи полонину і платити зв'язані з тим оплати. Коли теличка ставала коровою й отелювалася, отже приблизно за три роки, він був зобов'язаний, на вимогу свого партнера і власника корови, вигнати її на торг і продати. З продажної ціни відчислювалося суму, яку заплачено за теличку, і яку діставав власник, а рештою ділилися обидва по половині. У випадку, коли б держана „на спіл” маржина здохла перед продажем, спілка кінчилася, і ніхто з контрагентів не мав проти другого ніяких домагань.

Щоб виказати нерівність такої спілки, приймімо тепер, що теличка коштувала 50 корон, а трирічну корову з телям продано за 1000 корон. Отже той, що „держав на спіл” за трирічну працю біля маржини, за пашу, за оплати за пасовисько чи полонину, за вживання його стайні, за стеливо, діставав половину з 1000 корон, по відчисленню накупної ціни телички, отже 475 корон, і гній, який на Верховині був побажаним господарським продуктом, а деколи й трохи молока, якщо корову не продано безпосередньо по отеленні. Він ризикував усією своєю винагородою за вложену працю і зужитим кором у випадку, коли корова здохла б перед продажем. Той, що „давав на спіл”, за свій капіталовий вклад у висоті 50 корон, діставав по трьох роках 475 корон. Коли „держана на спіл” худобина здохла б, втрачав тільки свій вклад 50 корон.

Часто такий грошово сильніший купував восени тяглою працею виснажених волів за дешеву ціну і давав їх „держати на спіл” незаможнішому. Коли воли протягом зими

відпочивали, прибирави на вазі та відзискували свою працездатність, продавано їх навесні, а різницею між накупною і продажною цінами, обидва „спільники” ділилися.

Коли зважити, що деякі багатші особи мали у бідних газдів по 20-50 штук худоби „на спіл”, можна собі узвити, як вони скоро багатіли коштом справді найбіднішої верстви хліборобського населення. Про цю болячку чимало говорилося й писалося вже від початку ХХ століття, при чому погоджувалися про конечність акції збоку держави, але нічого в тій справі не робилось. Нездійсненим залишився плян закупна 1000 телиць шляхетної породи, які мали бути безоплатно роздані незаможним із зобов'язанням протягом 5-ти років звернути рівновартісну теличку.

Полонинське господарство.

Село — не в розумінні політичної громади, тобто правої особи, але як загал власників худоби, завжди дбало про те, щоб мати куди виганяти худобу на випас. Там, де власником полонини була держава, громада як правна особа, чи т. зв. урбаріальна громада, справа була відносно проста, бо власник полонини завздалегідь, ще взимі визначав оплату від випасу худобини чи вівці. Кожний власник худоби мусів ще перед вигнанням худоби чи овець заплатити власникові полонини приписану оплату. Посвідкою був спеціальний кульчик (ковток), який худобина носила на вусі під час побуту на полонині.

Деколи власники худоби наймали полонину як цілість, звичайно на три або шість років, а заплачену оренду „розмітували” на поодиноких власників худоби. Власники худоби вибирали щорічно управу, яка підписувала договір оренди, збирала оплати від поодиноких власників худоби і з тих прибутків платила оренду та інші видатки.

Щорічно власники худоби (чи полонини) усталювали на своєму зборі поємність поланини, тобто найбільшу кількість худоби, яку можна було вигнати на полонину. Власники худоби зобов'язувалися випасати певну кількість худоби, що було потрібне для калькуляції оплати, і тим брали

на себе зобов'язання покрити оплати від декларованої кількості худоби без огляду на те, чи пізніше її вигнали чи не вигнали на полонину. З того зобов'язання звільнялися тільки тоді, коли знаходили когось іншого, що зобов'язався вигнати декларовану кількість худоби чи овець.

Власник худоби з дотичної громади мав завжди першество перед власником худоби з іншого села, зголосення якого узгляднуто тільки тоді, коли поємність полонини не була вповні вичерпана худобою односільчан.

Про спосіб господарювання на полонині, яка була співвласністю власників худоби, вже сказано в уступі про способи виконування співпосідання полонини.

Оплата за уживання полонини була виключно винагородою за побут худоби чи овець в сезоні випасу, який звичайно починався на св. Юрія (7 травня), а кінчився на св. Покрову (14 жовтня), і за вживання колиб, кошар та огорож на полонині.

Справа догляду, доення і розподілу молока була регульована окремо.

Власники худоби вибирали на загальному зборі, що відбувався звичайно в січні або лютому, *полонинського газду*. Він зобов'язувався наймати своїм коштом потрібну кількість пастухів і доярок. Відповідав також за те, що кожний власник корови чи вівці дістане кількість молока, яка на нього припадає. Відповідав також за безпеку переданої йому худоби. Від відповідальності за втрату його звільняли тільки тоді, коли доказав, що худобина впала жертвою хвороби або дикого звіра (ведмедя чи вовка). В разі захворіння маржини чи вівці мусів доказати, що зробив усе, що було в його силах, щоб своєчасно повідомити власника про захворіння.

За шкоду, що була спричинена пораненням худобини другою худобиною, упадком її зі скелі тощо, відповідав вповні. За молоко відповідав тільки тоді, коли не визначив власникові корови чи вівці реченця для перебрання молока на полонині.

Винагорода полонинського газди складалася з оплат, які платили йому власники худоби чи овець, частинно гріш-

ми, а частинно натурою. Наприклад, винагорода за одну корову становила на Волівщині в 1932-му році приблизно 12-16 корон готівкою, а до того коло 50 фунтів кукурудзяної муки, кусень сала (около 2 фунти) і шкіри на постоли.

Худобу та вівці перебирає полонинський газда від власників коло св. Юрія (7-го травня). Було це т. зв. *мішання маржини* (чи овець), бо худобу чи вівці поодиноких власників „мішано” в одноцільне стадо. Відбувалося воно щорічно поблизу села, на одному й тому самому місці. Власники худоби приганяли туди свою худобу. Кожна худобина чи вівця мали на шиї мідяний дзвінок, а на лівому вусі звичайно ковток, віданий власником полонини, як доказ про покриття оплати за полонину. На правому вусі маржина чи вівця мала звичайно другий мідяний ковток із знаком свого власника. Були це різні геометричні фігури, як трикутник, квадрат, прямокутник, ромб, колесо, а в ньому різна кількість точок, рисок, хрестиків тощо. Ті знаки були наче гербами поодиноких родів, які вживали з діда — прадіда. При розгалуженні родин такі знаки доповнювали, але основа залишалась незмінена. Наприклад, таким родовим знаком родини Шунинців було колесо. Старий Шунинець — батько — значив свою худобу тільки колесом, його син Іван — колесом з точкою по середині, син Василь — колесом з рискою, Дмитро — колесом з хрестиком. Такі знаки вважалось чимсь подібним до охоронних значків виробничих підприємств, так що присвоєння чужого знаку було тяжкою провиною. Знаки вживані в поодиноких громадах, також різнилися один від одного формою. В одній громаді ковток був округлий, в другій чотирикутний, в третій овальний. Це мало велике значення для усталення походження худобини, коли вона кудись заблудила.

Полонинський газда чекав на місці мішання з усім своїм штабом: пастухами, доярками, ну і з собаками. Доярки зараз же на очах власників доїли корови чи вівці і кількість молока, видосного від кожної корови чи вівці, зголосували полонинському газді. Це була дуже важлива цифра, бо вона була ключем для обчислення кількості молока, яке власник корови мав дістати протягом полонинського сезону. Поло-

нинський газда вів про це окреме і точне — як виявлялося не раз на судових процесах — „книговодство”. Він мав потрібну кількість вербових паличок для карбів чи зарізів (по одній паличці для кожного власника), на основі яких був завжди в стані сказати, скільки молока власникові належиться та скільки він уже дістав. Цікаво, що ті карби, були не тільки карбами, вживаними поодинокими особами, а й кодом, спільним для всього стану полонинських газд. Знаю випадки, коли в спорах власника худоба з полонинським газдою, той покликався на свої „книги” — палички, а покликаний судом знавець — полонинський газда з якогось села — читав з тих паличок як ревізор з торговельних книг.

По видоені худобу зганялося в спільне стадо і під командою полонинського газди рушало воно на полонину. Всю кількість належного йому молока діставав власник худоби чи овець звичайно тільки один раз під час сезону, в рідких випадках (під час посухи) два-три рази. Власник худоби мусів явитися по молоко в день визначений полонинським газдою, під загрозою втрати свого права на молоко.

Про термін, призначений на перебрання молока, полонинський газда повідомляв так: у неділю під церквою він чи його заступник вручали власникам худоби короткі палички з вирізбленими рисками. Кількість рисок означала — починаючи понеділком — день, коли власник мав прийти чи послати когось на полонину за молоком. Крім того на паличці був вирізблений ще якийсь спеціальний знак „підпис” полонинського газди. Була це „асигната” на молоко, важлива тільки в день, визначений на паличці.

Управнений господар приходив в означений день на полонину, приносячи з собою повну нагороду, належну полонинському газді, (гроші, кукурудзяну муку, сало і шкіру на постоли) і передавав йому асигнату-паличку. Після того він діставав молоко і варив на половині сир, вживаючи до того ще кляку (телячий шлунок), яку приносив з собою. Як уже сказано, асигната — паличка була важлива тільки в точно означений день, так що коли господар у той день не передав палички, це означало для нього втрату молока.

З кінцем сезону полонинський газда повідомляв під цер-

квою і вибубненням в селі про день розділення худоби, яке відбувалося на тому ж місці, що й мішання. Тим кінчилася його функція і відповідальність.

Договір праці.

Головним джерелом заробітку верховинців була праця в лісі, отже зрубування дерев, їх очищування з віток і кори, спускання чистого дерева з гір в долини, головно до рік, звідкіля їх сплавлювано до тартаків або як дараби (сплави) ріками, що вливаються до Тиси, а по ній далі, переважно до Сольонку в Матярщині. Ця праця була зв'язана з приготуванням будівельного дерева, при опаловому чи целюльозовому дереві завданням робітників було також порізати та порубати дерево на 1-2 — метрові поліна та поскладати їх у лісі на місці, звідкіля дерево можна було далі транспортувати возами, вантажними автами або залізницею.

Тільки при накладанні дерева на вантажні авта чи на залізничні платформи робітники були плачені на години. В усіх інших випадках була загальноприйнята акордова плаця. З огляду на характер праці (одиницею для обчислення акордової заробітної платні був звичайно кубічний метр) робітники працювали звичайно групами по 6-8 осіб. Належну їм платню виплачувано їм у спільній, загальній сумі, якою вони ділилися по рівних частинах. Робітники підбирали собі групу самі — це було для них запорукою, що члени групи будуть однаково пильно працювати.

Місцеві робітники не мали ніяких посередників між власником лісу чи підприємцем, що переводив вируб лісу. Траплялися випадки, що власник лісу передавав маніпуляцію за павшальну винагороду (від переданого йому кубічного метра вирубаного дерева) якомусь лісовому підприємцеві, а той передавав поодинокі праці, як наприклад, 1) вируб і очищення дерева 2) спускання в долину 3) рубання на поліна та складання в стоси чи сяжні за павшальні суми поодиноким групам робітників.

Коли в даному районі не вистачало місцевих робітників, власник лісу (який не завжди був ідентичний з власником землі, на якій ліс знаходився, бо часто куповано ліс без землі,

із зобов'язанням очистити землю від лісу протягом часу означеного в договорі) старався спровадити робітників з іншої околиці. Для цього укладав він угоду з т. зв. *кероном*, свого роду посередником праці. Таким кероном був звичайно досвідчений старший лісовий робітник з околиці, в якій робітники мали бути вербовані.

Таким договором керон зобов'язувався доставити відповідну кількість робітників. Підприємець перебирає супроти керона зобов'язання дати працю передбаченій кількості робітників. Його зобов'язання гарантувало приблизну кількість дерева і циферно усталену заробітну платню від одного кубічного метра. Він зобов'язувався також дати базплатно матеріял, потрібний до збудування колиб для робітників. Колиби будували робітники безплатно. Дальше зобов'язувався заплатити керонові винагороду за числом кубів виробленого дерева. Брав на себе також зобов'язання стягати робітникам з їхньої заробітної платні винагороду, яку вони платять керонові.

Керон збирав у своєму селі, часом і в дооколичних селах (деколи за посередництвом підкеронів) робітників і укладав з ними договір. Він гарантував робітникам працю, усталену в його договорі з підприємцем, так щодо кількості кубічних метрів, як і щодо винагороди. Він мав обов'язок утримувати кантину в лісі, близько місця праці і в ній продавати по тій самій ціні, що в найближчому селі: мелайну (кукурудзяну) муку, бриндзю, сало та пиво. Він був заступником і речником робітників супроти підприємця як хлібодавця.

Робітники зобов'язувалися виконувати договірну працю за умовлену винагороду власним вирядом (сокири, пили, торпори, мотузи, гаки тощо). Обов'язком їх було побудувати для себе колиби і кантину з матеріялу, доставленого підприємцем. Вкінці зобов'язувалися вони платити керонові винагороду від кожного виробленого кубічного метра, звичайно в тій самій висоті, яку керон діставав від підприємця. Погоджувалися також, щоб підприємець стягав ту винагороду з їхньої заробітної платні і виплачував її безпосередно керонові.

Підкерони діставали від керона певний процент винаго-

роди від ними зорганізованих робітників. В зорганізованих ними групах вони були заступниками керона.

У червні та липні їздили верховниці на доли на жнива. Винагороду за працю діставали вони в натурі, звичайно щодев'ятирік або щодесятирік сніп. Власник збіжжя вимолочував безплатно і їхнє збіжжя, прямо на полі. І тут працювалося звичайно групами, часто родинами. Більші посіlostі послуговувалися керонами, які діставали від хлібодавця і робітників по 1% загальної кількості вимолоченого зерна, отже робітники платили властиво 10% свого заробітку. При менших посіlostях керон зобов'язувався доставити відповідну кількість робітників. При працях на жнивах підприємець (власник урожаю), на відміну від лісових приємців — був зобов'язаний власним коштом привезти робітників з місця їх за-мешкання, дати їм безплатне приміщення, харчувати їх під час праці і власним коштом візвезти їх і зароблене ними зерно назад додому.

Сплавлювання дерева.

Дерево, призначене для сплавлення Тисою і її притоками, знаходилося звичайно вже напрівні на берегах ріки. Власник дерева платив державі оплату за ужиття ріки, а то певним павшалем від кубічного метра дерева. Опісля укладав з поодинокими особами угоди про сплавлення дерева на призначене міце. В договірній оплаті була включена винагорода за збиття дараби. Такий контрагент добирал собі ще 1-2 робітників, найчастіше своїх синів чи зятів. По збитті дараби діставав від власника дерева асигнату на умовлену суму, платну при перебранні дараби на місці її призначення. Матеріал, потрібний для збиття дараби, доставляв власник дерева, робітники працювали власним знаряддям.

Робітники, які збивали дарабу, звичайно не сплавлювали її аж на місце призначення. Вони знали тільки перший, горішній відтинок водного шляху. На місце, де кінчався перший відтинок, передавали дарабу робітникам, що сплавлювали її другим відтинком. Передаючи дарабу, передавали їм і асигнату, виставлену власником дерева, а перебираючи виплачували їм суму, належну за збиття дараби та сплавлення пер-

шим відтинком. Ті, які сплавлювали дарабу другим відтинком, передавали її знову новим робітникам, які перебирали від них асигнату і виплачували їм винагороду, що припадала за два перші етапи. Передавши сплав на місці призначення, діставали винагороду за збиття дараби та її сплавлення всіми трьома відтинками. Кількість таких відтинків була різна на різних ріках.

У випадку, коли дараба при сплавлюванні розбивалася, робітники повинні були власним коштом повиловлювати дерево і знова збити дарабу.

Інакше виглядала справа, коли при сплавлюванні відривалися тільки поодинокі дерева. Цим робітники не журилися, а залишали колоди там, де вони застригли, а дарабу плавили далі на місце призначення, використовуючи вищий стан води, природний в наслідок дощів або штучний внаслідок випущення води з клавз.

Про доставу тих поодиноких дерев на місце призначення подбали в такий спосіб: Усі власники дерева, сплавлюваних даною рікою укладали окрему угоду з певним підприємцем, якому платили павшальну оплату від кожного кубічного метра сплавлюваного дерева. Пригадую, що висота тої оплати становила в 1933-ому на ріці Тереблі 0.50 корони від кубічного метра. Підприємець зобов'язувався виловлювати поодинокі колоди, що застригли в ріці, збивати їх у дараби, без уваги на те, хто є власником дерев і сплавлювати ті дараби на означене місце, звичайно при гирлі дотичної ріки до Тиси. Звідтіля кожний власник забирав своє дерево. Власність поодиноких дерев можна було легко усталити, бо кожний власник значив своє дерево іншим способом (через випалювання букв або чисел).

Приймігі.

Дрібні хліборобські господарства в Карпатській Україні, головно в горах, де важливу роль відігравала родючість землі, була причиною, що хлібороб не міг дозволити собі на затруднювання наймитів чи наймичок. Тому в хліборобстві мали дуже важливе значення діти, що перебирали на себе

тягар праці в господарстві, в міру того як підростали, а їхні батьки старілися і тим зменшувалася їхня працездатність. Крім того діти були запорукою, що земля, яку селянин діставав у спадщині від своїх батьків чи дідів, не попаде по його смерті в чужі руки. Тому бездітність була в першу чергу господарською проблемою. Щоб бодай частинно усунути наслідки бездітності, забезпечити прибутковість господарства та подбати про вдержання господарства в цілості по смерті власника, бездітне хліборобське подружжя прибирало собі чужих дітей *приймігів* або *приймаків*.

Тому, що прибрання чужої дитини мало завжди на меті господарські цілі, в Карпатській Україні рідко зустрічались з адоптацією в правному значенні. Карпатська хліборобська подружня пара майже ніколи не брала чужу дитину на виховання, роблячи її своєю — прибраною — дитиною, даючи їй своє прізвище, беручи на себе зобов'язання таку дитину утримувати і виховувати, забезпечуючи їй право на спадщину. Коли вони її виховували в себе чужу дитину, звичайно сироту, то робили це майже виключно без ніякого правного зобов'язання, без ніякого правного оформлення; часто такі прибрані батьки вживали спадщину такої сироти, яка властиво їй утримувалася з прибутків тієї спадщини. Коли така дитина — сирота — доростала або виходила заміж, відношення між нею і її прибаними, дочасними батьками кінчилося автоматично: вона вступала в посідання своєї батьківщини і господарювала на своєму. Такі сироти звичайно виховувалися в родинах, що мали власні діти, де не було недостатку робітної сили, де їхню землю вживали ті дочасні прибрані батьки власною робітною силою. Вони мали навіть змогу дочасним збільшенням хліборобської площа краще використати силу своєї власної родини. Вигоди були по обох сторонах: прибрані батьки користувалися маєтком такої дитини, а вона діставала удержання її виховання. Відношення це кінчилося часто судовими процесами, головно, коли прибрана дитина, ставши самостійною, була переконана, що прибутки з її землі були значно вищі, як вартість, яку вона діставала вигляді виховання і удержання.

При інституції приймичів, як уже сказано, йшлося про щось зовсім інше: про забезпечення ходу й існування господарства. Бездітне хліборобське подружжя вибирало собі, як договірного партнера, звичайно мужчину у віці понад 22 роки (який уже виконав військовий обов'язок, або не був асентирований) і по змозі нежонатого, щоб мати вплив на вибір його майбутньої жінки. Першенство давалось чужому, і то вповні незаможному. Це останнє пояснюється зусиллям бездітного хлібороба, щоб його господарство і по його смерті залишилося самостійною одиницею, а не сплинуло з іншим маєтком приймича, яке він уже мав або сподівався дістати в спадщині по своїй родині.

Договір між прибраними батьками і приймичем включав майже завжди переписання цілого маєтку прибраних батьків на приймича. Його зобов'язання полягало завжди в тому, що він мав на тому господарстві працювати як на власному і дбати про прибраних батьків. Це його зобов'язання забезпечувалося двома способами:

а) застереженням для прибраних батьків права досмертного хіснування (користування) цілого маєтку, або

б) зобов'язуванням приймича утримувати до смерти прибраних батьків (харчувати, одягати, давати помешкання), по смерті по-християнськи похоронити і давати щорічно на заупокійну Службу Божу. Деколи в договорі таке зобов'язання специфікувалось вичисленням кількости хліборобських продуктів і грошей, що їх прибрані батьки мали щорічно діставати від свого приймича.

У практичному житті ця інституція доводила часто до запеклих, довготривалих і коштовних спорів. Деколи прибрані батьки вважали, що переводом свого маєтку на приймичів вони забезпечували собі „пенсію” і не мусіли вже нічого робити, а приймич повинен був їх годувати, одягати тощо. Коли такі прибрані батьки були ще працездатні (нерідко бували вони коло 40-річні), це викликувало огірчення у приймича, бо на маловрожайній землі праця була далеко важливішим чинником, як земля, для осягнення хліборобських прибутків.

Дальшою проблемою ставала згодом жінка приймича.

Абстрагуючи від закону природи, господарські міркування вимагали, щоб приймич оженився і дістав таку робітну силу, яка заступила б негайно або поступово в господарстві прибрану матір. Не завжди вибір такої жінки приймичем відповідав прибраним батькам, а зокрема матері. Чимало клопотів бувало в господарстві з невісткою, але непорозумінь незрівняно більше, коли не син, а „чужий” приймич, приводив до хати „чужу”. В тому самому напрямі йшли непорозуміння, коли приймичеві та його жінці родилися діти, які, на думку прибраних батьків, росли й виховувалися з їх землі.

Правне почуття загалу брало в охорону приймичів. Народ був свідомий того, яку ролю та яку варstість має фактор праці в господарстві. Тому до прав і обов'язків приймичів стосував норми відношення між батьками і дітьми. Осуджував прибраних батьків, які скидали тягар праці на приймичів, а з другого боку недодержування зобов'язань збоку приймичів уважав такою самою провиною, як у дітей, що не дбали про своїх батьків. Тягар морального осуду був такий сильний, що майже не було випадку, щоб приймичі не виконали свого зобов'язання відносно достойного похорону прибраних батьків, удержанування їхніх гробів тощо.

На питання, чи інституція приймичів була з господарського боку додатнім явищем, треба дати позитивну відповідь. Щоправда, в деяких випадках мала вона як наслідок знищення господарства та нужду прибраних батьків, коли поставали непорозуміння з ними, прибраних батьків чи приймича, доходило до довгих і коштових судових процесів, які, без огляду на їх вислід, завжди відбивалися на господарстві. Але там, де таких непорозумінь не траплялося — а так було приблизно в 80% — заслугою договору було те, що він вдержуває господарство як цілість, давав приймичеві змогу стати господарем, а прибраним батькам забезпечував відносно без журну старість. Коли не було б приймичів, не один газда мусів би вмерти як жебрак, випродуючи поступово — в міру зменшування працездатності — свій маєток.

Спадщинне право

Спільно набутий маєток.

Звичаєве право в Карпатській Україні виходило зі становища, що чоловік і жінка однаково причиняються своєю працею для надбання маєтку в часі тривання подружжя. Тому все, що вони набули за час подружжя, було їх співвласністю в рівній частині. З огляду на правну зasadу, при закінченні подружжя смертью чи розводом (хоч розводи між селянами були надзвичайною рідкістю) поступовани так, начебто йшлося про розв'язання торговельної спілки. Складано баланс на день його закінчення, а з того балансу виключувався: а) все, що кожний подруг мав як свою власність в часі одруження, б) все те, що подруги дістали як дарунок або спадщину від своїх предків чи їхніх прямих нащадків, бо це був т. зв. *родовий маєток*. Те, що зосталося по переведеному вилученні, було *спільно набутим маєтком*, а його власниками вважалися чоловік і жінка по половині, без огляду на те, хто був формальним (наприклад, земельно-книжним) власником поодиноких речей).

Наприклад: Формальним власником нерухомостей і худоби, спільно набутих був чоловік. Коли подружжя закінчилося його смертью, половина тих нерухомостей і худоби переходила з титулу спільно набутого маєтку (не з титулу спадщини) на жінку, а друга половина входила в спадщину і переходила на його спадкоємців згідно з заповітом чи правом.

Щоб показати, якими складними були деколи проблеми, зв'язані з інституцією спільно набутого маєтку, наведу такий приклад: Чоловік А. був по черзі одружений з трьома жінками Б., В і Г і з кожною з них мав діти. Під час кожного подружжя набував купном (отже не за дармо чи у спадщині по своїх предках) різні нерухомості. Всі вони були заінта-бульовані на нього. В часі його смерті його перші дві жінки Б. і В. були вже — зрозуміло — мертві. При списуванні інвентаря його маєтку по його смерті роблено так: Половина всіх його нерухомостей ставала його спадщиною масою. З другої половини нерухомості, набуті в часі його подружжя з Б., переходила на її спадщину масу, а в далішому переходила

дила на її дітей з А., половина нерухомостей А) набутих в часі його подружжя з В. переходила до її спадщинної маси, а половина нерухомостей, набутих в часі подружжя з Г., переходила на неї з титулу спільно набутого маєтку (а не з титулу спадщини).

Інституція спільно набутого маєтку не мала застосування до двох груп осіб: а) шляхти. Виїмок той відповів до прилучення Карпатської України до Чехо-Словаччини, яка законом скасувала всі шляхетські привілеї; б) до т. зв. шляхти духа, тобто осіб з високою освітою, які у висліді тієї освіти мали прибутковіші професії як, наприклад, професії лікарів, адвокатів, суддів, інженерів.

Обидва ці виїмки мотивовано тим, що шляхтичі своїми привілеями, а „шляхтичі духа” своїми кваліфікаціями причинювалися значно більше до придбання маєтку під час подружжя, як іхні жінки.

Треба зазначити, що під поняттям родового маєтку розумілися не тільки ті маєткові предмети, які один з подругів дістав за дармо або в спадщині від своїх предків, але також і їхня грошова вартість. Наприклад, один з подругів дістав від свого батька в спадщині гроші і за них купив нерухомість, або дістав нерухомість, продав її, а з продажної ціни купив іншу нерухомість. В обох випадках нерухомість, хоч набута купівлею, але зі засобів, зисканих від предків, вважалася за родовий маєток.

За виключну власність чоловіка чи жінки, отже не за спільно набутий маєток, вважалося все, що котресь із них набуло даром від третьої особи, бо бракувало тут критерії спільної праці подругів, яка довела до збагачення.

Спадщинне право подругів.

Подруг не був за правом спадкоємцем другого подруга, якщо померлий мав власних дітей з того чи з попереднього подружжя. Отже, подруг був спадкоємцем другого подруга тільки тоді, як померлий подруг не мав власних нащадків, але теж не беззастережно, бо родовий маєток вертався назад до його предків чи через їхні голови на їхніх спадкоємців. Спадщина такого родового маєтку, отриманого від бать-

ка, припадала батькові чи його законним спадкоємцям, отриманий від матері, її чи її законним спадкоємцям.

Жінці прислуговувало право „хосну”, тобто необмежено-го вживання цілої спадщини по її чоловікові без огляду на те, чи йшлося про родовий чи найбутій маєток. Це її право кінчилося її смертю або заключенням нового подружжя. Крім того заникало це право вдовичого хоснування, коли вона грубим способом завинила супроти засад моральності (злочинність, занедбування виховання дітей, налогове пияцтво, конкубінат, професійна проституція) або коли виконуванням того права порушувала субстанцію маєтку (нищення будників, саду, вируб лісу понад нормальний приріст тощо).

Коли прибутики з виконування вдовичого права хоснування значно перевищували кошти, потрібні для утримування вдови, спадкоємці — діти — могли домагатися обмеження вдовичого права до одної дитячої пайки (наприклад, при трьох дітях — на одну третину спадщини).

Повинна пайка.

Як загально прийнято майже в усій Європі, так і в Карпатській Україні батьки могли в тестаменті поминути своїх дітей тільки тоді, коли мали на це дуже поважні причини:

а) неморальне життя дитини (злочинність, налогове пияцтво, непоправне волокитство, марнотратність, хронічна відраза до праці тощо); б) груба (значна) невдячність супроти батьків як, наприклад, вчинки, спрямовані проти безпеки їх здоров'я, чи життя, занедбування їх в нужді чи хворобі тощо.

Там, де не було цих причин, поминена дитина мала право на половину пайки, яку дістала б, коли б спадкодавець помер без тестаменту. Отже, коли спадкодавець мав четверо дітей, поминена дитина мала право на 1/8 частину спадщини. Але поминений спадкоємець не мав права на таку повинну пайку в натурі, отже у вище наведеному прикладу не мав права на 1/8 частину спадщинного маєтку, а тільки на її вартість в грошах. З тієї вартості відраховувамо вартість усього, що він дістав від спадкоємця віном, даром і всякими іншими чинитьбами, до яких спадкоємець не був законно зобо-

в'язаний. Ту противартість повинні були виплатити йому всі спадкоємці солідарно, але тільки до висоти отриманої спадщиної пайки.

Право на повинну пайку поминеного нащадка існувало також, коли спадкодавець перевів те, що було б спадщиною по ньому, даром на третю особу ще за свого життя.

Д-р Степан Небеш

СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ НА УКРАЇНІ В 1917-1918 РР.

(Стогад)

В боротьбі українського народу за державність з ініціативи Тимчасової Головної Ради галичан-буковинців і карпато-українців зорганізовано в листопаді 1917-го року в Києві, за дозволом міністра військових справ, нову військову формацию під назвою Галицько-Буковинський Курінь Січових Стрільців, з першим комandanтом сот. Олександром Лисенком.

Головна Рада видала заклик вступати добровільно в ряди СС. Відозву підписали: голова І. Лизанівський, заступник О. Лисенко, секретар Федъ Черник і члени: Микола Низоклон, Іван Чмола, Євген Коновалець і Роман Дацкевич. До організаторів цього куреня належали ще: Василь Семець, А. Дрогомірецький, Гриць Гладкий, Михайло Курах і Петро Сагайдачний. Ця нова формация складалася з полонених австрійської армії українців, виселенців з Галичини і Буковини та полонених УСС, які добровільно зголосилися до розпорядження Української Центральної Ради, щоб боротися за свою державу.

Тут належить згадати, що воєнополонені при кінці жовтня 1917 року в Києві на вічу запротестували проти розпоряд-

ку австрійського цісаря, яким надано автономію Галичині з осідком краєвого сейму у Львові і в такий спосіб віддано Східню Галичину під польські впливи. Учасники віча вирішили збройно звільнити українські землі з під австрійської і польської влади. Хоч українська парляментарна репрезентація маніфестом до українського народу з 8 листопада 1916 року запротестувала проти того цісарського розпорядку, та-кий протест австрійських військовиків, з постановою звіль-нити українські землі з під влади Австроїї, міг мати для них грізні наслідки.

На заклик Тимчасової Головної Ради прибували добровольці до Києва із різних тaborів полонених. Впродовж місяця стан СС виносив 200 осіб. Під проводом Осипа Думіна прибуло з Катеринославщини і Кривого Рогу 263 особи. „Від нині самі будемо творити наше життя,” слова універсалу Української Центральної Ради, дійшли й до українців в таборах полонених над Волгою, і вони поспішили до станиці, щоб включитися у творення нового життя.

У першій половині січня 1918 року прибули до Києва з Дубовця над Волгою полонені старшини і підстаршини УСС Андрій Мельник, Василь Кучабський, Петро Пасіка, Дмитро Герчанівський, Федір Микуляк, Михайло Матчак та Євген Коновалець і вступили до куреня Січових Стрільців. Разом з дотеперішніми старшинами УСС курінь СС зреорганізовано. На зборах, що відбулися 19 січня 1918 р. скасовано шкідливі вояцькі ради, створені за більшевицьким зразком і стрільці без застережень підкорились наказам своїх старшин. В назві куреня слова „Галицько-Буковинський” відкинено і формація одержала називу Курінь Січових Стрільців. На місце сотника Лисенка призначено командантом Евгена Коновалця. На тих же зборах створено Стрілецьку Раду, яка рішала передусім в справах ідеологічного значення. З членів тієї Ради залишилися досі в живих Дмитро Герчанівський і Роман Дацкевич.

В ході формування куреня прийшлося Січовим Стрільцям з кінцем січня 1918 р. виступити збройно в обороні законної української влади, а саме перший раз під час більшевицького повстання проти У. Ц. Ради в Києві, що його

зліквідовано силами СС та віddілом Коша Гайдамаків от. Симона Петлюри, а другий раз проти большевицьких військ, що з наказу Леніна, під командою Муравйова наступала з півночі на Київ. Проти наступу 10-тисячної большевицької армії одна сотня Романа Сушка в складі віddілу гайдамаків отам. Симона Петлюри здержувала Муравйова, уможлививши УЦРаді під охороною СС евакуацію з Києва в напрямі Ковля. Січові Стрільці, як найкраще здисциплінована військова формація УНР, несли ввесь час охорону УЦРади і творили військову гвардію Уряду.

Ті поважні успіхи Січових Стрільців дали можливість УЦРаді проголосити 22-го січня 1918 р. IV універсалом незалежність Української Народної Республіки, а відтак 9-го лютого укласти Берестейський договір, в якому Центральні Держави — Німеччина, Австрія, Болгарія і Туреччина — визнали самостійність Української Держави.

29 квітня 1918 р. прийшла несподівана зміна. Німці розв'язали УЦРаду і того самого дня З'їзд Земельних власників який віdbувся під охороною німецького війська, проголосив гетьманом України генерала Павла Скоропадського. Німецьке військо оточило касарні СС-ів і зажадало, щоб вони перейшли на службу гетьмана, бо в протилежному разі будуть розброєні.

Супроти великої сили німецького війська будь-який опір СС-ів був безвиглядний. З уваги на це команда СС-ів вирішила не притиставитися німцям, поставивши їм дві вимоги:

1. щоб німці відійшли від касарень, а тоді СС-и складуть зброю на подвір'я касарні;
2. щоб німці дали запевнення, що не будуть переслідувати президента Михайла Грушевського;

Ці вимоги німці прийняли, і тоді СС-и склали зброю, розформувалися і покинули касарні в надії, що ще прийде день для нової збірки на службу Україні.

Гетьман запропонував СС-ам бути його особистою гвардією, але СС-и залишилися вірними УЦРаді. І так тимчасово перестала діяти ця многонадійна військова формація.

Населення України в перших початках влади гетьмана в очікуванні, як укладуться відносини, дещо заспокоїло-

ся, бо все таки формально українська держава існувала.

Однаке, скоро виявилось, що гетьманський переворот ударили по життєвих національних здобутках українського народу, і це викликало розчарування та пригноблення серед патріотично настроеної частини українського населення.

До уряду гетьмана почали втискатися з поміччю німців московські елементи, що змагали в дійсності не до відбудови та закріплення української незалежної держави, а до її ліквідації.

Колишні члени УЦРади створили Український Національний Союз, що почав пильно слідкувати за політичними потягненнями гетьманського уряду. Ставало чимраз виразніше видно, що російські реакційні сили зростають і при німецькій підтримці спрямовують свою діяльність на підкорення України Москви. Зарисовувалося чимраз більше познак, що гетьманська держава не втримається самостійною на дальшу мету.

Загрозливе положення гетьманської держави бачила та-кож Стрілецька Рада, що урядувала потаємно в Києві. Вона рішила зорганізувати знову свою збройну силу. За згодою Українського Національного Союзу делегати Стрілецької Ради звернулись до гетьмана і дістали дозвіл на зформування військової частини з осідком в Білій Церкві. Таким чином у вересні 1918 р. покликано знову до життя формaciю СС-ів.

Треба тут підкреслити, що перед проголошенням грамоти гетьмана з 14-го листопада 1918 р. про федерацію України з Росією він погодився на те, щоб СС-и перейшли до Києва, але кабінет міністрів не допустив до цього. Очевидно, москалі здавали собі справу, що наявність СС-ів у Києві буде великою перешкодою для їхніх плянів ліквідації Української Держави.

Використовуючи пригожі умовини, а зокрема натиск німців на гетьмана, державний апарат русифікувався що раз більше, і московська мова ставала в ньому головною. Вже у вересні 1919 р. відкрито в Києві, в порозумінні з німцями, вербункові бюра для різних формаций московських зброй-

них сил „Южної” армії, „Северної” армії, „Добровольческих” дружин та ін. З усіх сторін Росії приїздили московські офіцери, різні „фахівці” і займали високі посади в адміністрації гетьманського уряду. Діялось це ніби під кличем для боротьби з большевиками, а в суті речі з метою привернення влади царської Росії. Вербовані бюрами добровольці одержували повний військовий виряд з українських магазинів і виїздили чимкоріше на Дон до Денікіна. А був тоді в уряді гетьмана міністром військових справ закалтурений москаль О. Рогоза, його заступником змосковщаний німець О. Лігнау, а контрадміралом флоти москаль Максімов. Забираючи зброю та амуніцію з України для московських формаций, вони підготовляли сили для відновлення великої Росії і підкупували серед населення повагу гетьманської влади в Україні.

До того численні „каральні загони” під командою російських старшин грабували українських селян, забираючи від них для німців усе збіжжя, і своєю безоглядністю та жорстокістю настроювали українські маси проти гетьманської влади.

Ненависть московських реакціонерів до національного відродження українського народу та його стремлінь до самостійного, незалежного життя ілюструють хоч би такі факти:

Ворожі московські сили добилися від гетьманського уряду заборони влаштувати академію на пошану гетьмана Мазепи, якого за царської влади все духовенство України раз на рік мусіло викликати по церквах і відправити молебень з нагоди відновлення гетьманської держави.

Замах на життя першого президента УНР Михайла Грушевського в Києві 29 квітня 1918 р;

Спроба заборонити в літі 1918 р. Першому Українському Національному Хорові після концерту в Полтаві виїхати до Харкова, хоч хор мав дозвіл гетьманського уряду на виїзд і до Полтави і до Харкова. Цю заборону представник місцевої гетьманської адміністрації мотивував тим, що зміст пісень, проспіваних на концерті в Полтаві, ображав національні почуття „руссіків”. В програмі хору були між іншими такі

пісні: „Вічний Революціонер”, „Не пора”, „Вкраїно мати, кат сконав”. Управа хору дала гідну відправу тому представникам влади і він таки виїхав з концертом до Харкова.

Автор спогаду, як член цього хору, брав участь в обох концертах, які мали великий успіх. Публіка, виходячи з концертової залі, радісно повторювала слова пісень: „Вкраїно мати, кат сконав” та „Не пора, не пора” . . .

Тимчасом „єдинонеділимці” росли в силу і почали діяти чимраз більше зорганізовано. Їхню підривну діяльність облегшувала та обставина, що під їхнім і німецьким впливом гетьман не погодився на пропозицію Українського Національного Союзу зформувати кабінет міністрів у більшості з членів українських партій, що творили Центральну Раду.

В тій важкій ситуації гетьман запропонував Денікінові створити спільний фронт проти большевиків, але Денікін цю пропозицію відкинув. I ось 14-го листопада 1918 р. проголошено грамоту про федерацію України з Москвою, а наступного дня новий кабінет міністрів під проводом прем'єр-міністра Гербеля видав спільну з москалями декларацію про відбудову федеративної російської держави.

Вже того самого дня на вулиці Києва вийшли відділи білогвардійських офіцерів-кіннотчиків, а рівночасно на мурах камяниць з'явилися великі афіші із закликом: „Лови, лови момент!” Ті афіші бачив сам автор цього спогаду на розі Прорізної вулиці. Таким способом московські реакціонери хотіли показати Антанті та московським чинникам, що вони вже можуть власними силами здавити українські самостійницькі змагання.

Розпук огортала українських діячів. У Києві не було свого війська, щоб на ньому можна було опертися, і панами положення були російські реакціонери та військовики-офіцери. На очах гинули всі здобутки нашої визвольної боротьби.

В тій критичній хвилині провідники Українського Національного Союзу приступили до негайної й рішучої акції, покликавши до політичного проводу Директорію УНР, на чолі з Винниченком і головним отаманом військ Симоном

Петлюрою. Директорія проголосила повстання проти гетьманської влади і єдинонеділимців москалів. Події чергувалися неначе на екрані.

Зараз по проголошенні гетьманом грамоти про федерацію з Росією і декларації кабінету міністрів про відбудову „великої Росії”, виступив князь Святослав Мірський на чолі білогвардійців у похід до Білої Церкви, щоб сплюндрувати там „мазепинське гніздо”. Йому з поміччю прийшов білоцерківський староста Кейхель. Директорія наказала СС-ам у Білій Церкві негайно виступити проти московських сил, не дивлячись на їх чисельну перевагу.

Після видання 14-го листопада 1918 р. Директорію заклику до повстання, її голова Володимир Винниченко мав їхати до Білої Церкви. Стрілецька Рада, що діяла таємно, доручила авторові спогаду і пок. Іванові Бемкові забезпечити Винниченкові охорону в дорозі з клубу „Родина” на головний двірець. Далішу охорону мали перебрати залізничники. Тому, що Іван Бемко вже не живе і не має в живих кол. голови Директорії Винниченка, автор цих рядків вважає своїм обов’язком дещо ширше згадати про цю подію.

15-го листопада 1918 р. В. Винниченко вийшов поспішно з клубу „Родина” але, спостерігши дві, як здалось йому, підозрілі особи, затримався. Він, мабуть подумав, що це білогвардійські агенти. Щоб той здогад розвіяти, ми подали йому гасло. В. Винниченко усміхнувся і дав нам знак іти в напрямі Золотих Воріт. Один з нас ішов кілька кроків попереду, а другий позаду. Оглядаючися, я бачив у вилеті Прорізної вулиці, як Хрестатиком проїжджаючи білогвардійські кінночотики. За пазухами ми держали нагани, готові до острілу по проїжджаючих.

Мовчки зближалися до Золотих Воріт. На вулиці тихо-ніде ні живої душі. Ралтом Винниченко піdnіс голову і дав знак очима, щоб ми підійшли до нього. Ми затривожені підбігли, а він усміхаючись, сказав: „Тут уже безпечно, тут білогвардійці не патрулюють. Перекрадайтесь до Білої Церкви, хоч може вже й не вспісте, бо ми будемо в Києві раніше, як сподівалися. До побачення в Білій Церкві!”

Ці слова проказав Винниченко, коли ми перетинали Володимирську вулицю. По лівій стороні видно було будинок УЦРади, а з правого боку видніла площа святої Софії. Переходячи коло Золотих Воріт, в місці, де колись стояла церква св. Благовіщення, ми повернули в ліво Несторівським провулком попри св. Володимирський Собор на Бібіківський бульвар і підійшли до головного двірця.

Винниченко промовив до нас: „Дуже вам дякую за охорону. Тут я безпечний і ви вільні. До побачення!” сказав ще раз на прощання. Ми почували себе щасливими, що виконали доручення Стрілецької Ради.

Повертаючись до наших квартир, ми вирішили негайно зголоситися до диспозиції комandanта СС-ів у Білій Церкві. По обговоренні цього питання прилучилося до нас ще кілька СС-ів, між ними А. Леонтович і Петро Гнатевич. Ми постановили поїхати до Святошина, де знаходився великий табір полонених, комandanтом якого був пор. Н. Н. великий приятель СС-ів. Від нього ми хотіли отримати документи, які свідчили б, що ми, як австрійські полонені, вертаємося до дому.

Цей плян нам вдався і з деякими пригодами ми дісталися на станцію Хвастів, де стояв штаб Головного Отамана, як ми про це опісля дізналися. Тут ми зголосилися в адъютанта полк. Доценка, який очевидно повідомив про наше прибуття штаб Головного Отамана. За хвилину вийшов до нас Головний Отаман Петлюра. Дізнавшися, що ми говоримо по-німецьки, велів нам підождати. По кількох хвилинах полк. Доценко вручив мені заклик до повстання проти гетьмана та лист Директорії з дорученням завезти ці документи до штабу німецької армії у Валнярці. В своєму листі Директорія зверталася до німців з вимогою зберігати під час повстання повну невтіральність, залевняючи за це німецькому військові bezpečnij виїзд з України.

Автор спогаду виїхав негайно окремим паровозом до Валнянки. У штабі німецької армії, познайомившися зі змістом листа, погодилися зберігати невтіральність і прийняли до відома, що влада в Україні перейшла до рук Директорії.

Виконавши це дуже важливе і почесне доручення, автор спогаду повернувся до штабу Головного Атамана.

Головний Отаман, виправляючи загін СС-ів з Білої Церкви на Київ проти переважаючих сил ворога, не був певний дальнього ходу подій, звертаючись до них, він сказав приблизно таке: „Щож може зарадити горстка стрільців з кількома гарматами та скорострілами проти величезних ворожих сил? Однаке краще нам згинути, як зганьбити честь України!”

Та вже через чотири дні після проголошення повстання СС-ів під проводом очайдушного сотника Черника здобули блискучу перемогу, хоч і оплатили її дорогою ціною найкращих своїх друзів, між якими — на превеликий жаль всіх СС-ів — згинув незрівняний командир скорострілів, незабутній Фед'я Черник.

А коли недобитки москалів повернулися під Київ, щоб там ждати на підмогу, СС-ів спільно з тисячами повстанців, що з усіх-усюд нагрянули під столицю України, прогнали ворожі сили і 14-го грудня 1918 р. ввійшло до неї знову своє рідне, українське військо.

Зрозумівші свою помилку гетьман Павло Скоропадський старався виправити її 14-го грудня 1918 р. Коли Директорія на чолі українського війська в'їздила в Київ, він зрікся своєї влади в користь Директорії, підписав власноручно українською мовою відповідний документ і під охороною німецького війська виїхав до Німеччини.

Треба підкреслити, що під Мотовилівкою СС-ів звели бій виключно з московськими силами, що там не стояв брат проти брата, що там не пролито братньої крові. В тому вирішальному, історичному бою, 18-го листопада 1918 р. взяли участь виключно білогвардийці, що виступали не в імені гетьмана, а від імені Денікіна і за єдину-неділіму Росію.

Завдяки тій перемозі московський замах не вдався, а князь Мірський не дійшов зі своїм військом до Білої Церкви. Не всіх роззброїти СС-ів також білоцерківський староста Кейхель.

Перемога СС-ів врятувала на якийсь час самостійність

української держави у формі Української Народної Республіки.

Треба признати, що гетьман в початках своєї влади запровадив у Києві лад і заспокоїв населення. До його позитивних актів треба зачислити заснування Української Академії Наук і університетів у Києві та в Кам'янці Подільському. При відкритті цього останнього автор спомину був приятливий як член Українського Національного Хору, який під керівництвом Кирила Стеценка запрошено з концертом на урочисте відкриття.

Гетьманові належиться також признання за те, що дозволив зформуватися у Білій Церкві СС-ам, які допомогли Директорії здати московський замах, а несподіна місяць потім 22 січня 1919 року проголосити злуку всіх українських земель в соборну, самостійну, ні від кого незалежну Українську Республіку.

Д-р Іван Лозинський

THE UNITED STATES В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

ВІД РЕДАКЦІЇ

Наше Товариство, як глен основник Термінологігного Центру респектує усталений ним термін „З'єднані Стейти Америки”, але рівногасно уважає, що дискусія на цю тему є допустима, а навіть корисна, тим більше, що автор цієї статті в пануючій зараз добі комп'ютерів старається також математичною формулою доказати правильність пропонованої ним назви.

**

Дискусія в українській пресі (переважно в „Свободі”, українськім щоденнику в Джерсі Сіті), що закінчилась нарадою, опитуванням і комунікатом Українського Термінологічного Центру в Америці, на жаль, не дала доброго перекладу з англійської мови на українську назви держави the United States of America, бо перед зробленням того перекладу глибше не проаналізовано таких простих, а для перекладу істотних питань:

- 1) як звучить ця назва в оригіналі,
- 2) що це за держава the United States і
- 3) що означає кожне слово, вжите в назві, та як його найліпше віддати по-українськи.

Не буду перелічувати поодиноких авторів статей на ту тему їх перекладів, бо це вже докладно з'ясував інж. Анатоль Бовк у „Свободі” з 11 і 12 жовтня 1966 р., в чч. 188 і 189, а потім ще раз з 11-17 серпня 1967 р., в чч. 141-148. Не буду також полемізувати з поодинокими дискутантами їхніх перекладів, бо я вийшов із зовсім інших заłożень і тому мусів прийти до іншого результату. А дозволю собі завважити тільки те, що хоч та дискусія велася

роками і брало в ній участь більше визначних осіб, то чомусь ні один з дискутантів не перекладав головної назви держави *the United States*, а всі вони перекладали побічну, і то неправильну назву „*United States of America*”. Ця назва неправильна тому, що пропущено в ній означений родівник *the*, який при слові *state* має важливе значення. Та переклад навіть цієї побічної назви “*United States of America*”, прийнятий більшістю дискутантів як З'єднані Стейти Америки, не є добрий. Вже само незаваження чи знахтування того родівника фатально відбилося на перекладах, бо воно відразу піддало дискутантам сумнів, що означає в назві англійське слово *state*: державу, стан чи ще щось інше, тоді як зацікавлення родівником могло послужити їм, зокрема лінгвістам, навіть ключем до правильного зрозуміння слова (як чи жче), а вслід за тим і до правильного перекладу назви.

Назва — це титул, під яким особа або річ є відома. Щоб не зайшло непорозуміння щодо тої особи або речі, назву треба подавати докладно так, як вона звучить у даній мові. Те саме відноситься й до її перекладу з одної мови на другу. Він мусить бути навіть акуратніший, ніж кожний інший. Зокрема при перекладі назви не можна додавати чи пропускати якихось слів або вкладати в неї якогось іншого змісту, як той, який має. Тому перед зробленням перекладу назви з одної мови на другу спершу треба встановити, як звучить ця назва в оригіналі.

На означення держави в Америці, в якій по другій світовій війні поселилося чимало наших емігрантів і яка стала для них неначе прибраною батьківщиною, в англійській номенклатурі вживається не одної, а п'ятьох назв:

- I. Головна назва: *the United States*¹⁾, скороч. U.S.;
- II. Побічні назви: 1) розширенна назва: *the United States of America*, скороч. U.S.A., 2) звужені назви: а) *the States*, б) *the Union*²⁾ і в) *America*.

Чотири перші назви є, так би мовити, офіційними назва-

1) *The American College Dictionary*, 1962, p. 1326.

2) *Webster's New International Dictionary of the English Language*, Second Edition, 1961, p. 2778.

ми, бо їх знаходимо в Конституції з 17 вересня 1787 р., а п'ята назва — неофіційною. Але головною назвою держави є перша назва *the United States*, бо її першої вжито в законі, а то у Вступі до Конституції її у самій Конституції та потім виключно вживано в усіх Поправках до Конституції; разом ужито цієї назви аж 80 разів. Також дуже популярною назовою є побічна назва в розширеній формі *the United States of America*, тобто назва держави з зазначенням частини світу, в якій положена; але цієї назви вжито в законі лише двічі: раз у Вступі до Конституції, який навіть не є інтегральною частиною Конституції³⁾, а другий раз у II Статті, 1 Відділі Конституції. Менше популярними назвами є побічні назви в звуженій формі: *the States*, *the Union* і *America*, яких звичайно вживається лише тоді, коли немає сумніву, про яку державу мова. Слово ж *States* у назвах вживається консеквентно з означенням родівником *the*, що свідчить про те, що законодавець, уживаючи того слова, має на думці виключно держави, а не щось інше (як нижче).

Держава — це народ, який займає означену територію і є політично зорганізований під одною владою, зокрема такою, яка є суверенна або не підлягає зовнішній контролю⁴⁾. Отже, поняття держави складається з трьох елементів:

- 1) народу,
- 2) території і
- 3) влади.

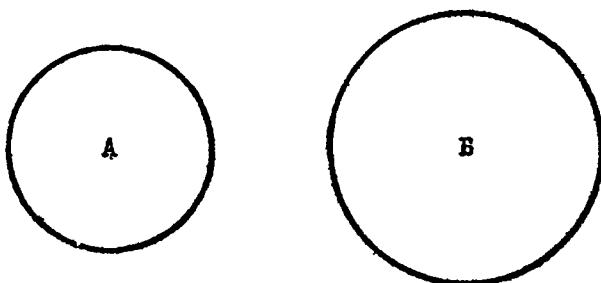
Якщо йдеться про цей останній елемент, то влада в державі повинна бути суверенна або така, яка не підлягає зовнішній контролі, тобто незалежна. Тому ще є державою автономна територія, де є обмежена влада, передана чи дозволена їй державою, до якої вона належить, ані навіть протекторат, який відступив частину своєї влади, добровільно чи примусово, якісь іншій державі, бо в обох тих випадках є зовнішній контроля.

3) Edward S. Corwin: *The Constitution and What it Means Today*, 1958, p. 1.

4) Webster's New International Dictionary of the English Language, Second Edition, 1961, p. 2461.

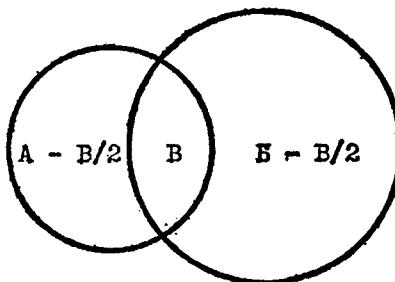
Але цього вже не можна сказати про держави, які об'єдналися шляхом конституції в федеральну державу в такий спосіб, що їй передали частину своєї влади, а собі задержали решту, при чому федеральнa влада і влада держав у своїх сферах є рівні й незалежні.

Якби графічно представити владу в державах А і Б перед об'єднанням і по об'єднанні в федеральну державу, то це виглядало б так, як на фігурах 1 і 2.

Фіг. 1.

Влада в державах А і Б перед об'єднанням у фед. державу.

Фіг. 2.

Влада в державах А і Б по об'єднанні в фед. державу.

Поглянувши на фіг. 2, нам здається, що держави А і Б по об'єднанні в федеральну державу не мають повної влади, бо частину влади вони передали федеральній державі, і вона зазначена на тій фігурі буквою В. Але з другої сторони нам теж здається, що й федеральнa держава не має повної влади, бо решта влади залишилася при державах А і Б, і вона

зазначена на тій фігури різницями А — В/2 і Б — В/2. Відношення сфери федеральної влади до сфери влади держав не має такого великого значення, бо можуть бути різні федерації⁵). Отже, коли б відмовляти суверенності державам А і Б по об'єднанні в федеральну державу з приводу браку повноти влади, то те саме належало б зробити і з федеральню державою з того самого приводу. А хіба було б абсурдом твердити (й ніхто цього не робить), що суверенні держави по об'єднанні в федеральну державу перестали існувати й нарешті не постало нової держави!

Тому, досліджуючи суверенність держав по об'єднанні шляхом конституції в федеральну державу, треба звернути увагу на те, що:

1) як федеральнна держава, так і держави, які об'єдналися, — це держави з тим самим народом на тій самій території,

2) брак повноти влади як у федеральній державі, так і в державах, які об'єдналися, є тільки позірний, бо федеральнна влада й влада держав себе взаємно доповнюють, а то федеральнна влада — влада держав, а влада держав — федеральну владу,

3) держави, які об'єдналися, не піддалися зовнішній контролі якоїсь іншої держави, а тільки роздвоїли свою владу на спільну федеральну владу й на владу держав, завдяки чому й постала федеральнна держава, і що

4) об'єдання держав у федеральну державу дає такий юридичний твір, в якім як цілість, так і складові частини мають усі три елементи держави, бо по роздвоєнні влади як федеральнна влада, так і влада держав у своїх сферах є рівні й незалежні.

Отже, держави, які об'єдналися шляхом конституції в федеральну державу, ще не затратили своєї суверенності, а тільки роздвоїли свою владу на спільну федеральну владу й на владу держав, які у своїх сферах є рівні й незалежні.

5) William H. Riker: *Federalism — Origin, Operation, Significance*, 1964. pp. 5 — 6.

Це можна навіть математично представити й доказати, уложивши рівняння:

$$A + B = (A - B/2) + B + (B - B/2) = \\ = A - B/2 + B + B - B/2 = A + B$$

Згідно з Конституцією з 17 вересня 1787 р. the United States є федераальною державою, зложену тепер з 50 держав і Дистрикту Колумбії, і тому те все, що було сказано про федераальну державу, відноситься теж до цієї держави. В the United States влада роздвоєна на спільну федераальну владу й на владу держав⁶), при чому федеральна влада й влада держав у своїх сферах є рівні й незалежні⁷). В цій державі є подвійні органи влади, а то одні — для федераальної держави, а другі — для держав. Згідно з I Статтею, 8 і 10 Відділами Конституції до федераальної держави належать справи, які їй передано або державам заборонено, а згідно з логічною інтерпретацією (arg. a contrario) тої статті до держав належить усі інші справи. Те саме розмежування влади знаходимо у X Поправці до Конституції, в якій законодавець автентично інтерпретує Конституцію в той спосіб, що всі інші справи, крім переданих федеральній державі або заборонених державам, належать до тих же держав згл. народу. Потім законодавець у своїй послідовності в XIV Поправці до Конституції навіть говорить про подвійне громадянство⁸), а то федераальної держави й держав. Ця Поправка була ухвалена й ратифікована вже по Громадянській війні й по скріпленні федераальної влади. Федеральна ж влада в державі не є владою, вибраною або призначеною якоюсь іншою державою, ані навіть якоюсь більшою державою, яка входить у склад федераальної держави, але спільною владою всіх держав, вибраною ними самими на засадах рівності і справедливості, і тому вона в справах, які до неї належать, є одночасно владою кожної з держав.

6) The Columbia Encyclopedia, Second Edition, 1950, p. 2039

7) K. C. Wheare: Federal Government, Fourth Edition, 1950, pp. 2-3.

William H. Riker, op. cit., p. 5.

8) Громадянином є, як відомо, член держави.

Отже, з юридичної сторони держави, які входять у склад федеральної держави the United States, є суверенні, і немає жадної підстави до того, щоб їм тої суверенності відмовяти.

У трьох перших назвах: the United States, the United States of America і the States головним словом до перекладу є слово state. Це англійське слово, крім цілого ряду інших значень, має значення нашого слова держава, і тоді воно вживається звичайно з означенням родівником the. В Новім Міжнароднім Словнику Англійської Мови Вебстера, а подібно й у Американськім Коледжовім Словнику, виразно сказано, що слово state — це „держава; нарід, який займає означену територію й є політично зорганізований під одною владою, зокрема такою, яка є суверенна або не підлягає зовнішній контролі; звичайно з the”, а даліше ще виразніше, що слово state — це „будь-яке число держав, які творять суверенну державу... шляхом федерації під конституцією, яка передбачає федеральні органи влади й відношення держав, які входять у склад федерації, до неї та поміж собою, як у the United States”⁹⁾.

Отже, англійське слово state в назвах: the United States, the United States of America і the States як з юридичної сторони, так і з лінгвістичної — це наше слово держава, і тому при перекладі того слова немає найменшого сенсу шукати якогось сурогату в своїй мові або в чужій.

Не можна перекладати слова state як стан, бо це не був би переклад, а зміна назви. Як виходить з консеквентного вживання законодавцем при слові States означеного родівника the, він має на думці виключно держави, а не якісь стани. Коли ж поляки переклали побічну назву держави the United States of America як Stany Zjednoczone Ameryki Północnej, то вони зробили злий переклад (на Stany), а до того ще й довільний (додавши слово Północnej) і нам не потрібно їх у тому наслідувати. Також не можна перекладати слова state як штат, бо це знову слово — московське, взя-

9) Webster's New International Dictionary of the English Language, Second Edition, 1961, p. 2461.

The American College Dictionary, 1962, p. 1180.

те, як багато інших, з німецької мови (*der Staat*) є не означає нічого іншого, як наше слово держава. Перекладати якесь слово з одної чужої мови на свою й уживати до того слова з другої чужої мови, яке навіть не є її власне, але взяте ще з третьої чужої мови й яке має таке саме значення, як своє власне слово, це прямо смішно, дармащо такий переклад знаходимо в Правописнім словнику Г. Голоскевича (Північно-Американські Сполучені Штати, скороч. ПАСШ) і дармащо такого перекладу зараз уживається по всій Україні¹⁰⁾, а навіть за кордоном (Сполучені Штати Америки, скороч. США). Врешті не можна перекладати слова *state* як стейт, бо це взагалі не був би жадний переклад, а тільки написання того самого слова іншою абеткою й фонетично. Навіть поминаючи принцип, що чистота мови вимагає не засмічувати своєї власної мови словами з будь-якої іншої, абсорбція в нашу мову англійського слова *state* була б нічим іншим, як мовним опортунізмом, на який не пішов би українець в Україні, а хіба українець за кордоном і то під сильним, хоч може й невидимим, асиміляційним тиском англомовного світу.

А втім автори проекту абсорбції в нашу мову англійського слова *state*, мабуть, самі не здають собі справи з того, які фатальні наслідки це мало б. Перш усього при перекладі англійських текстів слово *state* раз треба було б перекладати як держава, а другий раз як стейт. Та цю трудність ще можна було б подолати, коли б те слово все відносилося до федеральної держави *the United States*. Але коли б воно відносилося до іншої федерації з іншою державною мовою, то тоді вже слова стейт не можна було б ужити. Подруге, ми мусіли б абсорбувати в нашу мову не одно англійське слово *state*, але стільки подібних чужих слів, скільки вже є й ще постане (*sic!*) федерацій з іншою державною мовою. Врешті, якби так постала українська федеральна держава, то тоді вже навіть не стало б і чужого слова, яке можна було б абсорбувати в нашу мову, але треба було б ужити таки слова держава або кувати нове слово. Отже, ми зайшли б туди, звідки вийшли, або, говорячи іншими словами, попа-

10) Без сумніву з політичних причин.

ли б у *circulus vitiosus*. Тому вже краще залишитися при прийнятих у різних мовах поняттях: федеральна держава, й держава, а то федеральна держава — для об'єднаних держав, а держава — для кожної з держав, в тому числі й для складових частин федеральної держави. А коли хтотів би дошукуватися дистинкції між звичайною державою і державою, яка входить у склад федеральної держави і добирати для тої останньої відповідної назви, то він міг би це робити в теорії про державу, а не при перекладі назви конкретної федеральної держави, бо роля перекладача є обмежена.

При перекладі двох перших назв: *the United States* і *the United States of America* ще найважче перекласти англійське слово *united*. Ця трудність полягає на тім, що треба підшукати таке українське слово, яке віддавало б два моменти:

1) юридичне об'єднання держав, які входять у федерацію (шляхом конституції) і

2) збереження об'єднаними державами своєї окремішності, а не їх злиття в одну державу.

Щоб легше було це зробити, до речі буде повиписувати всі синоніми англійського слова *united*¹¹⁾ як з англійської мови, так і з української в порядку з менш-більш тим самим значенням в обох мовах:

З англійської мови:

- 1) combined
- 2) joint
- 2) made one
- 3) united

З української мови:

- 1) злучений
- 2) сполучений
- 2) з'єдинений
- 3) з'єднаний
- 3) об'єднаний

Синоніми злучений і сполучений (*combined*, *joint*) віддають фізичне злучення (*сполучення*) держав, а не їх юридичне об'єднання. Коли ж до того держави, які входять у склад федеральної держави *the United States* навіть не всі одна до одної прилягають, але деякі з них (Аляска, Гаваї) лежать далеко від інших, то не можна їх навіть фізично

11) Webster's New International Dictionary of the English Language, Second Edition, 1961, p. 2781.

злучити (сполучити). Синоніми з'єдинений і з'єднаний (*made one*) вправді віддають юридичне з'єдинення (з'єднання) держав, але одночасно й іх злиття в одну державу. Зрештою ці два останні синоніми є в нас уже не лише мовними синонімами, але й юридичними поняттями, які означають злиття держав в одну одноцільну державу. Так бодай іх здефінійовано в Ухвалі Української Національної Ради ЗУНР з 3 січня 1919 р.¹²⁾ і в Універсалі Директорії УНР з 22 січня 1919 р.¹³⁾, при чому Українська Національна Рада ужила синоніму з'єднання, а Директорія — з'єдинення. Тим часом згідно з Конституцією з 17 вересня 1787 р. держави, які ввійшли у склад федеральної держави *the United States*, не зіллялися в одну одноцільну державу, але, об'єднавшися, зберегли свою окремішність. З'єдинення (з'єднання) українських земель в одну цілість і об'єднання держав в Америці в федеральну державу — це два зовсім різні політичні акти, на означення яких не можна уживати одного й того самого поняття, бо це неначе б їх утотожнювало. Тож усі ці чотири синоніми зовсім не надаються до перекладу англійського слова *united*. Зате останній синонім об'єднаний (*united*) віддає юридичне об'єднання держав з одночасним збереженням ними своєї окремішності й тому він є ідеальний для перекладу того слова. Слід завважати, що синонім об'єднаний є в нашій мові словом відносно молодим¹⁴⁾, але словом, яке відповідає духові нашої мови й яке стає в нас чимраз то більше популярним.

Слова *union* не можна інакше перекласти, як союз, а слова *America* — як Америка.

Реаксумуючи повище, я рекомендував би такі переклади:

I. Головна назва: *the United States*, скороч. U. S. — Об'єднані Держави, скороч. О. Д.;

II. Побічні назви: 1) розширенна назва: *the United States of America*, скороч. U. S. A. — Об'єднані Держави Америки,

12) Др. Матвій Стаків: Західня Україна, т. III, ст. 101.

13) Там же, ст. 105.

14) У Словарі В. Грінченка (Київ, 1908-9) його ще немає.

скороч. О. Д. А., 2) звужені назви: а) the States — Держави, б) the Union — Союз і в) America — Америка.

З дотеперішніх перекладів назви держави the United States і проектів перекладу тої ж назви в нашій мові ще найліпшим є переклад у Російсько-українськім словнику правничої мови Української Академії Наук, у редакції комісії з А. Ю. Кримським як головним редактором (Київ, 1926): Сполучені Держави, а в чужих мовах — німецький переклад: die Vereinigten Staaten (не: Vereinigte Staaten!). Ці обидва переклади є вірними перекладами головної назви держави the United States і тому вони обидва заслуговують на відзначення. Коли ж я рекомендую переклад тої назви як Об'єднані Держави, то я, маючи повний респект до перекладу в вищезгаданім словнику правничої мови з часів т. зв. українізації, рекомендую тільки незначну його зміну згідно з розвитком нашої мови.

Відносно питання, як висловлюватися про поодинокі складові частини Об'єднаних Держав, то я думаю, що можна це робити в двоякий спосіб:

1) уживаючи слово держава перед назвою складової частини, напр. Держава Каліфорнія, Держава Нью Йорк, тощо або

2) пропускаючи слово держава й називаючи складову частину прямо по імені, напр. Аляска, Пенсільванія, тощо.

Коли ж кого разить слово держава перед назвою складової частини Об'єднаних Держав, то це хіба тому, що він уже привик до жаргону.

Щождо введення одностайногого вживання перекладу з англійської мови на українську назви держава the United States як Об'єднаних Держав, то могла б це зробити одноюка Українська Вільна Академія Наук в О. Д. як наша найвища наукова установа, і то тимчасово, бо наша мова, а з нею й номенклатура мусить формуватися таки в Україні, а не за кордоном.

Д-р Олександр Соколишин

ПЯТИДЕСЯТИЛІТТЯ СОБОРНОСТИ УКРАЇНИ В КОНГРЕСОВОМУ ПРОТОКОЛІ АМЕРИКИ

Стало вже традицією відзначати щороку в січні роковини Державної Самостійності й Соборності України у Сенаті та в Палаті Репрезентантів ЗСА у Вашингтоні.

Заходом УККА, зокрема його довголітнього президента проф. Лева Добрянського від 1950 року ряд американських сенаторів та конгресменів з цього приводу рік-річно виступають з промовами на нарадах в обох Палатах, які з нагоди 22-го січня 1918-19 рр. розпочинаються молитвами, проведеними священиками обох українських віровизнань: католицьким та православним.

Усі ті заяви з протоколу Конгресу Америки Державне Видавництво у Вашингтоні коштом УККА видає щороку окремою відбиткою у формі книжки. Так, наприклад, відбитка видана з нагоди відзначення 50-річчя Державної Незалежності України з 1968 р. має 122 сторінки виступів 13 сенаторів та 65 конгресменів. Такі видання являють собою вартісне джерело ширення правди про Україну у вільному світі і виконують важливу інформативну роль про змаг України до волі та незалежності. Вони можуть послужити корисним матеріалом для студентів, професорів та дипломатів, які будуть рішати остаточно долю світу.

Відзначування 50-річчя Соборності України в січні 1969 р. Конгресом ЗСА у Вашингтоні не має окремого видання, і тому слід цю прогалину заповнити оцією скромною статтею на основі протоколу Американського Конгресу-Конгрешенел Рекорд, том 115, Праць 91-го Конгресу, I-ої Сесії з 1969 року.

I-ша Сесія 91-го Конгресу ЗСА розпочалася 3 січня 1969 р. у Вашингтоні полагодженням право-формальних справ, пов'язаних із зміною Уряду і приходом до влади президента

Р. Ніксона, представленням новообраних сенаторів і конгресменів та призначенням нового кабінету.

22. січня 1969 р. для відзначення 51-ої річниці проголошення Державної Самостійності України та 50-річчя Соборності України в Сенаті виступили: відомий приятель українців сенатор Томас Дж. Додд з Конектікуту, включаючи текст Акту Соборності України із заміткою, що навіть Ленін був примушений визнати самостійність України, яку підступом і збройною боротьбою заняла Москва, нехтуючи принципом самовизначення на протязі пів століття. Він стверджив, що боротьба українського народу за державну самостійність не припиняється, і навів як доказ писання Вячеслава Чорновола й інших. Додд закінчив ствердженням, що Американський Уряд ніколи не сміє погодитися з таким станом поневолення України.

Після Додда промовляв сенатор Квентін Н. Бордік з Північної Дакоти, який помістив проклямацію губернатора Північної Дакоти В. Л. Гюї. Відтак виступили сенатори Павл Дж. Фенін з Арізони та Роберт П. Гріффін з Мічігену. (Конгр. Рек. т. 115, ч. 14, стор. С742-743, С745, С746, С747).

Належить зазначити, що обидва сенатори з Нью Йорку — Якуб Джевітс та Чарлз Годел промовчали наші Роковини.

У Палаті Репрезентатів ті урочистості відзначалися 23 січня 1969 р. виступом конгресмена з Люїзіани Дж. Р. Періка з вимогою до державного секретара поставити справу самовизначення України перед Об'єднаними Націями, з домаганням перевести вільні вибори в Україні під контролю О. Н. (стор. Г438-Г439). Далі виступали конгресмени Т. Дж. Мескіл з Конектікуту (Г442), Л. П. Вейкер теж з Конектікуту (Е409), Ч. С. Джоелсон з Нью Дзерзі (Е411), Томас С. Кліппі з Північної Дакоти (Е412), Френк Аннунцій з Ілліною (Е429), Мервін Л. ЕШ з Мічіген (Е442), В. Л. СТ. Онгі з Конектікуту (Е442), В. С. Брумфілд з Мічігену (Е444), Д. Е. Батон з Нью Йорку (Е445), цей останній включив до Протоколу лист Відділу УККА з Трой, та Ф. Т. Бов, з Огайо (Е446). В протоколі з 27 січня знаходимо твердження конгр. Р. Н. Джаймо з Конектікуту, що дух свободи в Україні донині не згас, що Україна незабаром буде вільною.

Урочистий Український День в Конгресі Америки відбувся 29 січня 1969 р. у Вашингтоні, коли в Палаті Репрезентатів молитву за Волю України провів о. мітр. Степан Біляк з української православної катедри у Філадельфії, Па., якого представив конгр. Д. Дж. Флод з Пенсільвенії (Г537). Біліс про самовизначення України висі конгр. В. Робінсон з Нью Йорку, який включив проголошення Українського Дня посадником м. Бінгемтону, Н. І. (Г542-Г543). Конгр. В. Е. Міншал з Огайо висі дві резолюції: домагання самовизначення та державної незалежності всіх поневолених червоною Москвою народів, включно з Україною. Він просив Президента Америки, щоб доручив амбасадорові ЗСА в Об'єднаних Націях домагатися волі для України (Г Конгр. Рез. 59) та створення спеціального Комітету Поневолених Націй при Палаті Репрезентантів з метою дослідження життя поневолених націй в ССР, Азії та інших континентах. (Г. Рез. 77). Повний текст обидвох резолюцій вміщений на стор. Г. 548. та Г. 549. Крім того протокол містить цілі сторінки, присвячені державній самостійності і соборності України (Г551-Г559). Не бракує там згадок про матеріали Чорновола, про переслідування українських культурних діячів, нищення українських церков, арешти священиків, руйнування українських культурних пам'яток, палення бібліотек та архівів, як також про посиленій процес русифікації України червоною Москвою.

При цій нагоді конгр. Денісл Дж. Флод з Пенсільвенії включив до протоколу резолюцію (Г. Резолюшен 102) про створення Спеціального Комітету Поневолених Націй при Палаті Репрезентантів Америки (Г551-Г552), яку підтвердів конгр. Едвард Дж. Дервінскі з Іллінойс (Г552-Г553), а конгр. Майкл А. Фейген з Огайо звернув увагу конгресменам на переслідування українських культурних діячів (Г553-Г554) Конгр. Едвард Дж. Паттен з Нью Джерзі, зокрема, підкреслив допомогу українців Америці під час другої світової війни (Г554). Опріч того забирали слово в українській справі низка інших конгресменів, як К. Дж. Заблотскі з Вісконсуна, Дж. Ейлберг з Пенсільвенії, Дж. Р. Форд з Мічигену,

Дж. Дж. Родес з Аризони, В. Дж. Стентон з Огайо, Ч. В. Сендмен, мол. з Нью Джерзі, М. Н. Андревс з Північної Дакоти, М. В. Гріфіц з Мічігену, Л. Л. Вулф з Нью Йорку, Г. Ц. Шадеберг з Віскансону, Е. Кю. Дедеріо з Конектикату, який включив лист від Відділу УККА з Гартфорду-голови Ол. Пришляка та Дж. Д. Дінгель з Мічігену (Г554-Г559). Протокол включає ще таких конгресменів: Д. Б. Фесціл з Флориди, І. Г. Майніж з Нью Джерзі, Р. МекКлорій з Іллінойс, В. Д. Флод з Мічіген, Дж. Дж. Ділені з Нью Йорку, Д. М. Фрасер з Міннесоти, Г. В. Егт з Мічігену, Т. Дж. Дульські з Нью Йорку та С. С. Стратон з Нью Йорку — всіх 27.

Із Сенаторів слід зазначити виступи М. П. Йонга з Північної Дакоти, який включив лист д-ра А. Жуковського, голови Відділу УККА з Північної Дакоти, і статтю із „Юкренін Віклі”-„Свобода” з 21 вересня 1968 р. щодо подій у Чехо-Словаччині та відгомін їх на Україні (С 1050-С1051), Е. М. Дірксона з Іллінойс та Г. Ската з Пенсільвенії С 1059-1060).

Протокол Конгресу ЗСА з 30 січня 1969 р. містить такі вписи: конгресменів М. Прайса з Іллінойс (Г619), Дж. В. Вілдера з Нью Йорку (Е644), В. Г. Бейтса з Месечуситеу (Е668-Е669) та С. Н. Фрідла з Меріленду (Е669).

Протокол з 31 січня 1969 р. містить заяву конгр. В. В. Вайднала з Нью Джерзі (Е663-Е664). Всі висловлюють побажання, щоб Україна знову стала самостійною.

В місяці лютому вписи про Україну продовжувались в Протоколі Конгресу ЗСА виступами конгр. Г. Гелстоскі з Нью Джерзі, який назвав СССР „тюрмою народів” (Е695-Е 696). 5-го лютого 1969 р. конгр. В. С. Морнед з Пенсільвенії вмістив промову конгр. В. Дж. Гріна, виголошенну на академії Самостійності України у Філадельфії (Е749), а Дж. М. Цвах з Міннесоти висловився за вільну Україну (Е797). Протокол Конгресу з 6 лютого 1969 р. старанням конгр. Г. Куннінгмена з Небраски охоплює лист Д. Вітика, голови Українсько-Американського Об'єднання з Омаги, Небраска, в якім представлено боротьбу України за волю і державну незалежність, включно з боротьбою УПА, вбивством Ст. Бандери та Л. Ребета, як також протестом проти арештів Чорно-

воля, Караванського, Дзюби та інших в Україні (Е880).

Протоколи з 17 та 18 лютого 1969 р. містять вписи конгр. Дж. М. Генлея з Нью Йорку та Дж. Д. Дінгла з Мічігену (Г889 та Е 1091-Е 1092). Останній включає резолюцію з відзначення 50-річчя Соборності України в Дітройті про засуд русифікації-мовного народовбивства та колоніяльного поневолення України червоною Москвою. Конгр. С. Галпери з Нью Йорку включив меморандум Головної Управи ООЧСУ з Нью Йорку (Е 1121), в якім подано коротку історію тієї організації. В Протоколі з 26 лютого 1969 р. вміщено згадку конгр. Е. Дж. Дервінського про смерть проф. д-ра Романа Смаль-Стоцького, президента НТШ (Е 1385-Е1386).

В березні зустрічаємо ще такі вписи про Україну: 5-го березня 1969 р. конгр. Дж. Р. Рарік із Люзієнни звернувся до державного секретара ЗСА з домаганням, щоб Уряд Америки поставив вимогу перед Організацією Об'єднаних Націй про застосування засади самовизначення народу в Україні та переведення вільних виборів. Включено там і відповідь державного секретаря, що, згідно зі становищем американського Уряду, Україна є „інтегральною частиною СССР” і всякі спроби відносно її визволення уряд СССРуважав би встриянням у його внутрішні справи, що є заборонено статутом ОН (Е 1640-Е 1641). Конгр. Рарік включив теж і згадку про виступ п-ні мігр. Слави Стецько з рамени Відділу АП АБН у Вашингтоні 5 березня 1969 р. та в Протоколі з 6 березня 1969 р. передрук з „АБН Кореспонденц” за березень 1969 р., де подано 60 імен культурних діячів з вимогою до советського уряду про застосування зasad советської конституції теж і до України та її культурних діячів, яких арештовано, суджено й заслано. Включив він теж і протест українців з приводу відзначення советською амбасадою в Оттаві, Канада, 50-річчя кривавого жовтня (Г1501-Г1505). З 12 березня 1969 р. вміщено в Протоколі впис конгр. Ф. Дж. Філбіна з Месечуситсу про поневолені нації червоною Москвою, включно з Україною.

В брошурі В. Іваненка „На задвірках історії — про антинародну, антирадянську діяльність закордонних організа-

цій українських буржуазних націоналістів", виданій у Києві 1969 р., в розділі „Українська еміграція за кордоном" стверджується, що понад 3 мільйони українців у західному світі ведуть „підривну діяльність" проти ССР та компартії (стор. 11-12). На стор. 54 цієї брошури читаємо, що в січні 1967 р. під час Дня Незалежності 60 американських високопоставлених осіб виступали в обороні України з антисовєтськими та антикомуністичними „наклепами". Там критикується і Тиждень Поневолених Націй. З наведеної брошури українці в Краю довідалися про діяльність української еміграції, зокрема про її прагнення Самостійної Української Держави. Це видання доказує, що наші акції в обороні України мають велике значення. Тому відзначування Українських Днів з нагоди Січневих Роковин слід поширити по цілому світі. Акцію ту вже розпочали в Канаді, улаштовуючи з нагоди Січневих Роковин Українські Дні.

В звязку з Січневими Роковинами конгр. Едвард Дж. Дервінські з Іллінойс вініс 6 травня 1970 р. резолюцію ч. 979 про уповноваження Президента Америки проголосувати щороку день 22 січня Українським Днем, подібно як проголосується Тиждень Поневолених Націй, але резолюція ця вигасла із закінченням конгресової сесії 1970 року.

Раніше такого роду резолюцій, а саме 8 квітня 1959 р., вініє у Палаті Репрезентатів конгр. Волтер Г. Джодд з Міннесоти (Гавз Рез. ч. 334), а в Сенаті в 1959 р. спільну резолюцію ч. стоодинадцять внесли сенатори Буш та Джевітс. У Палаті Репрезентатів конгр. Е. Дервінські з Іллінойс вініс 22 січня 1971 р. Резолюцію ч. 70. У ній проситься Президента ЗСА проголосити день 22 січня кожного року „Днем Української Незалежності", для відзначення річниці проголошення Української Держави в 1918 році, зліквідованої збройно комуністичною Росією, проти волі українського народу. Резолюцію підтримали конгресмени: Дульські з Нью Йорку, Флод з Пенсильванії, Міншел з Огайо, Расселот з Каліфорнії, Буханан з Алабами і Кемп з Нью Йорку.

В Сенаті внесено спільну резолюцію (Сенат Джойн Резолюшен) ч. 10 сенаторами Річардом С. Швейкером та Чар-

лом Г. Персі, перший з Пенсільвенії, а другий з Іллінойс, з подібним проханням до Президента ЗСА: проголосити день 22 січня кожного року „Днем Української Незалежності”. Цю резолюцію піддержали слідуючі сенатори: Гріффін з Мічігена, Брок з Теннесі, Фаннін з Арізони, Трумонд з Полудневної Каролайни, Вілліамс з Нью Йорку, Стівенс з Аласки, Юнг з Північної Дакоти, Мегкі з Вайомінг, Проті з Вермонту, Гарт з Мічігена, Мускі з Мейну, Неля з Род Айланду, Гембрел з Джорджії, Бурдік з Північної Дакоти, Дол з Кензасу, Домінік з Колораду, Голдвотер з Арізони, Скотт з Пенсільвенії і Кеннеді з Месечусітс.

Нашим завданням є підтримувати ці акції письмовими зверненнями до представників Сенату і Конгресу ЗСА. Ми повинні стриміти до того, щоб усі ті акції щораз більше зростали і щоб щораз більше сенаторів та конгресменів виступали в обороні України та її прав на державну самостійність.

Треба сподіватися, що підсиленна акція представників законодавчих кіл ЗСА змінить з часом погляд американського уряду, що справа України є внутрішньою справою Росії, а щонайменше спричиняється до того, що у відповідній хвиці, коли прийде до того нагода, американський уряд буде краще зорієтований в українській справі як це було п'ятдесят років тому.

Д-р Володимир Савгак

”КОЛЕКТИВНЕ ВИЗНАННЯ“ УКРАЇНСЬКОЇ ССР в ОН. (На маргінесі шкідливого мітотворення)

У зв'язку з допущенням Української ССР до Організації Об'єднаних Націй на основі торгів і пересправ поміж Сталіним з одного, а Черчілем і Рузвельтом з другого боку,¹⁾ деякі українські науковці створили теорію про те, що, мовляв, Українська ССР через прийняття її до ОН набула „колективного визнання“ всіма державами ОН.

Можна б не турбуватись висловлюванням таких поглядів на сторінках різних журналів чи в індивідуальних публікаціях поодиноких авторів, бо у вільному світі кожний може писати й друкувати все, що йому забагнеться. Проте, справа стає далеко серйознішою, коли такі погляди приймаються як тезу, який відкривається сторінки Енциклопедії Українознавства. Маємо на увазі дві статті: „Міжнародно — правний статус України“ в томі IV (стор. 1571-73) і „Організація Об'єднаних Націй — ОН“ в томі V (стор. 1860-62), де між іншим читаємо:

а) „За теорією т. зв. колективного визнання, факт членства УССР в ОН однозначний з визнанням її всіма членами засновниками; на думку деяких авторів, це є загальне визнання усіх теперішніх членів ОН, бо члени цієї організації визнають себе де юре обопільно.“ (Том IV, стор. 1573; всі підкреслення мої — В. С.)

б) ... вона... набула колективного визнання міжнародною спільнотою як держава.“ (Том V, стор. 1862).

Хто цікавиться, хоч би навіть не професійно, міжнарод-

1) Про ці торги-пересправи існує доволі широка література, яку використав між іншим проф. д-р Ярослав Білінський у своїй праці: *The Second Soviet Republic: The Ukraine After World War II*. New Brunswick, N. J. Rutgers University Press, 1964. Chapter IX, pp. 264-282.

ними відносинами і міжнародним правом, той знає, що т. зв. „колективне визнання” в міжнародному праві ніколи не практикувалось, а міжнародне право спирається головним чином на т. зв. прецеденсах, а не на теоріях. Правда, деякі західні науковці висували більш чи менш обґрунтовані теорії про доцільність цього „колективного визнання”, але їхні думки не мали й не мають дотепер ніякого впливу на реальний підхід до проблем визнання різних держав чи урядів.

Цю справу докладно насвітлює і вияснює офіційний документ генерального секретаря ОН. Цей меморандум, уривки з якого англійською мовою передруковуємо нижче, даючи тільки підкреслення (товстим друком) важливіших місць, дає найбільш авторитетну і детальну обґрунтовану відповідь на питання, чи допущення будь-якої держави (а тим самим і Української СРР) до ОН можна інтерпретувати як „визнання” цієї держави всіма членами ОН.

Цей меморандум мусів бути відомий принаймні одному з авторів статей в Енциклопедії Українознавства, проф. д-р Б. Галайчукукові, бо він про нього згадує в своїй монографічній студії²⁾ і навіть цитує найсуттєвіші висновки цього меморандума в одній з ноток.

Чому ж тоді в Енциклопедії Українознавства в жодному випадку нема про цей меморандум найменшої згадки? Чи ж промовчування так важливого документу не ставить під сумнів наукову об'єктивність як самих авторів, так і Редакції Енциклопедії?

**

SECURITY COUNCIL OFFICIAL RECORDS — Fifth Year

Suplement January-May 1950

Document S/1466 (Excerpts)

Letter dated 8 March 1950 addressed to the President of the

2) Halajczuk, Bohdan T. The Soviet Ukraine as a Subject of International Law. — The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States, Volume IX, 1961, November 1-2 (27-28) pp. 167-188. See specially p. 174.

Security Council from the Secretary-General, transmitting a memorandum *on the legal aspects of the problem of representation in the United Nations*.

The primary difficulty in the current question of the representation of Member States in the United Nation is that this question of representation has been linked up with the question of recognition by Member States. IT WILL BE SHOWN HERE THAT THIS LINKAGE IS UNFORTUNATE FROM THE PRACTICAL STANDPOINT, AND WRONG FROM THE STANDPOINT OF LEGAL THEORY...

From the standpoint of *legal theory*, the linkage of *representation in an international organization and recognition* of a government is a confusion of two institutions which have superficial similarities but are *essentially different*.

The recognition of a new State, or of a new government of an existing State, is a *unilateral act* which the recognizing government can grant or withhold. It is true that some legal writers have argued forcibly that when a new government, which comes into power through revolutionary means, enjoys, with a reasonable prospect of permanency, the habitual obedience of the bulk of the population, other States are under a legal duty to recognize it. However, while State may regard it as desirable to follow certain legal principles in according or withholding recognition, the practice of States shows that the *act of recognition is still regarded as essentially a political decision, which each State decides in accordance with its own free appreciation of the situation...*

Various legal scholars have argued that this rule of *individual recognition* through the free choice of States should be replaced by *collective recognition* through an international organization such as the United Nations (e. g. Lauterpacht, *Recognition in International Law*). If this were now the rule then the present impasse would not exist, since there would be no individual recognition of the new Chinese Government, but only action by the appropriate United Nations organ. The fact remains, however, that the States have refused to accept any such rule and the United Nations does not posses

any authority to recognize either a new State or a new government of an existing State. To establish the rule of collective recognition by the United Nations would require either an amendment of the Charter or a treaty to which all Members would adhere.

On the other hand membership of a State in the United Nations and representation of a State in the organs is clearly determined by a collective act of the appropriate organs; in the case of membership by vote of the General Assembly on recommendation of the Security Council, in the case of representation, by vote of each competent organ on the credentials of the purported representatives. Since, therefore, recognition of either State or government is an individual act, and either admission to membership or acceptance of representation in the Organization are collective acts, it would appear to be legally inadmissible to condition the latter acts by a requirement that they be preceded by individual recognition.

This conclusion is clearly borne out by the practice in the case of admission to membership in both the League Nations and in the United Nations ...

The Members have therefore made clear by an unbroken practice that;

1) A member could properly vote to accept a representative of a government which it did not recognize, or with which it had no diplomatic relations ...

2) Such a vote did not imply recognition or a readiness to assume diplomatic relations ...

The practice which has been thus followed in the United Nations is not only legally correct but conforms to the basic character of the Organization. The United Nations is not an association limited to like-minded States and governments of similar ideological persuasion (as in the case in certain regional associations). As an Organization which aspires to universality, it must of necessity include States of varying and even conflicting ideologies.

ДО ПИТАННЯ ТЕЗИ ПРО ТЯГЛІСТЬ І ПЕРЕЄМНІСТЬ У НР — У Р С Р

Товариство Українських Правників у ЗСА звернулося у травні 1971 року зі слідуючою відозвою — анкетним листком до правників — українців в справі тези про тяглість і переємність українських держав, поміщеній в Енциклопедії Українознавства:

Вельмишановні Товариши!

В Енциклопедії Українознавства, гаслова частина (ЕУ 2), том IV, стор. 1571-1573, вміщено статтю „Міжнародно-правний статус України”, в якій автори приходять до такого висновку: „Не зважаючи на зміну урядів і режимів на Україні з 1917 р., правно існує тяглість (континуїтет) та переємність (сукcesія) Української Держави: УНР — Укр. Держави — УНР — УССР, задокументована в різних конституційних і м.-п. актах. Вхід УССР до СССР позбавив її м.-п. особовості, але не державного статусу. Частинна м.-п. особовість була повернена в 1944-1945 рр., хоч існує разюча розбіжність між формальним м.-п. с. УССР і її фактичною повною залежністю від СССР”.

Проти згаданої статті з'явилось чимало критичних публікацій, на які (див. джерела) Редакція УЕ зареагувала у „Вістях із Сарселью” ч. 8 за вересень 1967 р. (ст. 11), повідомляючи, що „відповідні вияснення і доповнення до цього гасла появляться в томі, який міститиме доповнення й еrrата до гасел в ЕУ 2”.

Це повідомлення обіцяло „вияснення й доповнення”, але не спростовання, а тому, що від 1967 р. дотепер ніякі „вияснення і доповнення”, ані спростовання не з'явилися, головному редакторові УЕ вислано цього року поновну пригадку, на яку він відповів у дусі повідомлення із „Віостей із

Сарселю", додаючи таке: „По-моєму, недоліком у маленькому абзаці „Міжнародно-правний статус України" є те, що перших шість рядків цього абзацу можна було інакше оформити, наприклад, що „більшість правників уважає, що...”. Опоненти забувають, що в другій частині цього абзацу написано, що „існує разюча розбіжність між формальним міжнародно-правним статусом УССР і її фактичною повною залежністю від СССР. Не треба вибирати одного речення з цілого тексту”.

Управа Товариства Правників Українців у ЗСА, довідавшись, що проф. Кубайович уважає, нібито більшість правників апробув згадану тезу ЕУ2 про те, що існує правна тяглість між українськими державами УНР — УССР і що УССР є правним пересмінком держави УНР, на своєму засіданні 2 вересня 1970 р. прийняла одноголосно постанову про те, що згадана теза зasadничо помилкова та що її автори в цьому зasadничому й важливому питанні прийшли до зовсім фальшивих висновків.

Автори тези висновують тяглість між державами УНР і УССР з „різних конституційних і міжнародно-правних актів”, але, на жаль, не подають ніяких деталів.

В чому полягала тяглість і переємність, як вона виявила себе назовні, які і чиї „конституційні й міжнародно-правні акти” лягли в основу цього твердження — нема жадного вияснення ані в самій тезі, ані в її обґруntованні.

У тексті статті автори пишуть з цього питання наступне: „Так само за Директорії УНР, хоч і на обмеженій території, українська держава існувала ефективно та користувалася міжнародно-правною підметністю аж до кінця 1920 року”. Ця підметність „не припинилася з поразкою національного уряду; її перебрала й продовжувала УССР”. З цього виходить, що ця позірна переємність мала місце з кінцем 1920 р.

Це знову тільки твердження без жадного обґруntовання. Але що найважливіше, кілька рядків нижче автори твердять, що самостійно УССР існувала від березня 1918 р. до травня 1920 р., тобто до часу, коли IV Всеукраїнський З'їзд Советів проголосив Україну членом Всеросійської Соціаліс-

тичної Федеративної Республіки. І тут знову насувається питання: як держава, яка безповоротно втратила свою особовість в травні 1920 р. могла нерейняти ту підметність від УНР шість місяців пізніше, а саме з кінцем 1920 р.?

З різних конституційних актів автори тези назвали тільки один, а саме резолюцію з березня 1918 року, якою Другий Всеукраїнський З'їзд Советів ствердив, що „Українська Народна Республіка становиться самостійною Советської Республікою...” і вибрав „Центральний Виконавчий Комітет Рад України”. Хоч цей „конституційний акт” не має жодного зв’язку з „тяглістю й пересміністю” — варто над ним зупинитися тому, що від тієї дати автори тези нав’язують початок „Самостійної УССР”.

Другий Всеукраїнський З'їзд Советів збігається часово з Берестейським договором, підписаним 3 березня 1918 року між Центральними Державами і Советською Росією, на підставі якого Росія визнала УНР самостійною державою, зобов’язалася вивести свої війська з України і укласти мир з УНР. В тих обставинах Всеукраїнський З'їзд Советів був змушений проголосити офіційно „самостійну УССР”. Але вже в резолюціях, ухвалених на тому самому З'їзді, сказано, що Україна буде самостійною, однак тісно зв’язаною федераційними узами з „Всеросійською робітничо-селянською республікою”. Так отже виглядала „самостійність” УССР вже в дні її проголошення.

Ця нібито самостійна держава не перестривала навіть одного місяця. Вибраний Центральний Виконавчий Комітет сам зліквідував себе в Таганрозі у квітні 1918 р. в умовах відсутності советів і переназвав себе на Бюро для Керівництва Повстанською Боротьбою. В той спосіб він став тим, чим в дійсності був. Рішення це потвердив I З'їзд Комуністичної Партиї (большевиків) України, (КПБУ), що відбувся в Москві від 5 до 12 липня 1918 р. З'їзд цей рівночасно постановив „боротися за революційну злуку України й Росії на підставі пролетарського централізму в границях Російської Советської Республіки”.

У січні 1919 року був створений (на російській терито-

рії) другий Уряд Советської України. В декларації „Тимчасового робітничо-селянського уряду України” з 28 січня 1919 р. знаходимо запевнення про тісний історичний зв’язок між Україною і Советською Росією. Вкінці сказано таке: „Все це вирішує наперед об’єднання Української Радянської Республіки з Радянською Росією на началах соціалістичної федерації, форми якої будуть встановлені повноважними представниками”. Отже і другий український уряд будував Україну на тісному федеративному союзі з Росією.

Але й цей уряд був зліквідований 2 жовтня 1919 року. Об’єднані Армії УНР і УГА при масовій помочі селянських повстань та війська ген. Денікіна, вигнали більшевиків з України. Советська влада не тільки евакуувалася з української території, але й цілком формально розв’язалася з наказу Центрального Комітету КП(б)У. Рівночасно розв’язався також ЦК КП(б)У, передавши свої функції ЦК РКП.

19 лютого 1919 р. був створений третій маріонетковий уряд УССР, який перетривав лише до травня 1920 р., коли IV Всеукраїнський З’їзд Советів у резолюції „про державні відносини між УРСР і УСФРР”, ствердив, що УССР зберігаючи свою самостійну конституцію, є членом Всеросійської Соціалістичної Советської Федеративної Республіки”.

З цього виходить недвозначно, що в існуванні самої УССР не було тягlosti і безпереривностi, а ефективність т. зв. урядів УССР спиралась на чужій окупаційній армії в усіх трьох спробах приєднати Україну до Російської імперії. Ця фікція творилася й ліквідувалася єдиною для всієї території владою-Російською Комуністичною Партією. —

Інспіровані цією ж партією т. зв. конституційні акти в дійсності від самого початку мали на меті не творити самостійну українську державу, але, як самі автори подають, пропиставити її вже існуючій державі УНР. В такий спосіб більшевики старалися обманути національно-свідоме населення України і закрити перед ним свої дійсні пляни, а саме задержати Україну в межах, цим разом, більшевицької Росії.

Що такі, а не інакші були їх пляни, свідчить найліпше це „що всі „українські” уряди стояли на становищі федерації

і, що як тільки положення більшевицької армії покращало, IV Всеукраїнський З'їзд Советів проголосив УССР членом Всеросійської Соціалістичної Федеративної Республіки. А коли Директорія і Армія УНР в листопаді 1920 р. покинули територію України і безпосередна небезпека для УССР внутрі країни минула — УССР, на підставі т. зв. союзного робітничо-селянського договору з 28 грудня 1920 р. віддала свої фіктивні суверенні права на користь СССР.

Приймаючи, що держава УНР тривала від листопада 1917 р. до кінця 1920 року, автори тези тим самим приймають, що *в той самий час на тій самій нерозмежованій території існували дві держави*. Такої можливості не допускає жадна формула державного або міжнародного права.

Насправді на Україні були тоді два уряди: один легальний, покликаний волею представників народу, а другий фіктивний, створений і ліквідований чужою державою — тільки для протиставлення легальному урядові.

Важливою обставиною для вирішення питання про „тяглість і пересміність” є факт, що Росія, а з нею її союзник УССР, за нотою Директорії до Чічеріна з 9 січня 1919 р., перевували в стані війни з УНР, війни, яка закінчилася не миривим договором, а завоюванням і анексією України. Т. зв. УССР була не пересмінником УНР, а її ліквідатором.

Для континуації чогось мусить залишитися щось з того, що було перейняті і має бути континуоване. Так, а не інакше треба розуміти слово тяглість.

Як відбувалося перейняття Української Народної Республіки Українською Советською Соціалістичною Республікою найкраще видно з „Маніфесту Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду України”,*) проголошеного 28 листопада 1918 р., в якому сказано:

„І ми, члени Центрального Виконавчого Комітету Рад України... утворивши Тимчасовий Робітничо-Селянський уряд України... оголошуємо:

*) диви: література під 4, документ № 39, стор. 52

- 1) Гетьман і його Рада Міністрів вважаються поваленими і поставленими поза законом.
- 2) Всі ставленики гетьмана і німецького командування, всі представники теперішньої місцевої влади підлягають негайному арешту, з заміною, їх представниками робітників і селян, вірними прихильниками Радянської влади.
- 3) ВСІ ЗАКОНИ, НАКАЗИ, ДОГОВОРИ, ПОСТАНОВИ, і РОЗПОРЯДЖЕННЯ як гетьмана та його агентів, так і ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ та її агентів ВВАЖАЮТЬСЯ НЕЗАКОННИМИ і НЕ ПІДЛЯГАЮТЬ ВИКОНАННЮ.
- 4) Всякий, хто примушує або умовляє виконувати розпорядження гетьмана або Центральної Ради, або їх агентів на місцях, ПІДЛЯГАЄ РОЗСТРІЛУ НА МІСЦІ . . .”

Цим маніфестом затерто всякий слід існування УНР на українських землях, а загрозою „розстрілу на місці” запевнено стисле його виконання. Так званою українською радянською державою і її союзником Росією була перейнята тільки завойована територія і поневолений народ — а цього рішучо замало для правної сукцесії.

Якщо говорити про міжнародно-правні акти, на які по кликаються автори тези, то, поминаючи факт, що вони мали місце більше, ніж 25 літ після позірної переємності, а тому не могли мати на неї жодного впливу, насправді нічого не міняють в правному статусі УССР.

Не змінює нічого в суті речі факт, що УССР є членом ОН. Це питання вияснює авторитетно обіжник генерального секретара ОН з 8 березня 1950 р., який відкидає зasadу т. зв. колективного визнання і виразно зазначає, що прийняття в членство ОН не є рівнозначним з визнанням даного члена іншими членами ОН. (Обширні вийнятки з цього обіжника вміщено в 3-ій книжці „Правничого Вісника”).

Так само дрібні зміни в конституції УССР з лютого 1944 р. не змінюють нічого в особовості УССР. Держава, яка не здійснює права на власну зовнішню політику і не має власних оборонних формacій, ані власної валюти, не має міжнародноправної особовости, навіть якби зберегла деякі атрибути державної організації.

Наука повинна служити правді, її досліджувати і встановляти її, а не приймати беззастережно обман і акцентувати наявну фікцію. Теза ЕУ дає підставу думати, що у відновленій українській державі йшла внутрішня боротьба між двома системами, в котрій друга перемогла, встановила свій державний устрій і перейняла легально права першої. Але це не відповідає правді. Боротьба прийшла зі зовні, стара від віків ворожа держава здавила молоду українську державу, щоби затримати її територію у своїй колоніальній системі. З того не роблять жадної таємниці навіть офіційні советські наукові джерела. Щоби доказати вірність того твердження наведено винятки з тому першого „Історії Державного права УРСР”, Київ: Наукова Думка”, 1967. На стороні 128 і 129 пишуть автори ось таке: „Керівна і спрямовуюча роль Комуністичної партії в Росії і на Україні забезпечила тверду єдність внутрішньої і зовнішньої політики Радянських Республік. Незаперечний авторитет Ленінського Раднаркому, Ленінських декретів Жовтня сприяли поширенню на території Радянської України дії як цих декретів так і інших численних нормативних актів уряду Російської РРФСР і окремих народніх комісаріятів... Керівництво з Федеративного центру там, де це було необхідно, здійснювалося шляхом видавання окремих нормативних актів, виконання яких покладалося на Народній Секретаріят (очевидно московський) або окремі секретарства, а також шляхом відрядження з Центру на Україну наділених довір'ям Раднаркому РРФСР осіб для вирішення певних державних завдань. Так 19 грудня 1917 року (1 січня 1918) з метою об'єднання діяльності радянських органів, і насамперед воєнних, продовольчих, фінансових, Раднарком РРФСР призначив Г. К. Орджонікідзе тимчасовим Надзвичайним Комісарем України. Боротьбою проти Каледіна і взагалі проти контрреволюції на Україні керував В. О. Антонов-Овсієнко, призначений за пропозицією В. І. Леніна комісарем по боротьбі з контрреволюцією на півдні країни.

Це ілюструє найліпше хто творив УРСР і як проявлялася її „Самостійність” і „Сувереність” як окремої держави.

Енциклопедія є джерелом інформації для грядучих поколінь, для майбутніх своїх і чужих дослідників, а тому вірне

з'ясування і поставлення цього так важливого для нас питання є справою незвичайної ваги.

Реаксумуючи сказане, треба ствердити, що д-р Василь Маркусь дуже влучно визначив свого часу правний статус УССР в статті, вміщенні в журналі „Фенікс” Ч. I за 1951 р. Там він писав:

„УССР формально є державою, але тільки в розумінні соєвського права і практики... Ані наявність окремої конституції, ані представництво УССР в ОН не закривають одного факту: абсолютноного браку суверенності влади УССР...

Підметність УССР в міжнародному праві тільки на підставі її приналежності до ОН ще ніяк не може бути визнана. Безумовно в ряmcях ОН, на підставі статуту — Україна має рівне право з іншими членами, бере участь в діяльності ОН, підписує окремі акти. Це означає, що на тому форумі Україна виступає, як партнер всіх інших суб'єктів міжнародного права з тієї причини, що ОН, це тільки невеликий сектор міжнародного життя...

Визнання УССР українською державою і використування факту існування цієї псевододержавності в політиці, краще кажучи в політичній пропаганді, дві відмінні речі”.

Приходиться тільки жаліти, що стаття в ЕУ не була в подібний спосіб оформленена. Це тим більше, що від часу появи цієї статті в юридичному і фактичному становищі УССР не змінилося нічого такого, що об'єктивно виправдувало б таку зовсім відмінну розв'язку тієї самої проблеми. Не зважаючи на брак об'єктивних підстав для зміни, автори створили нову теорію про тяглість і переємність двох українських держав і, змішуючи в одне Українську Самостійну Державу з фіктивним творивом, створеним окупантом, прийшли до необґрутованого висновку, що УССР є легальним сукcesором УНР.

У своїй відповіді на листа до Редакції ЕУ проф. Кубійович не сказав виразно, яких правників він має на думці. Якщо мав на увазі соєвських правників, то вартість їхньої опінії оцінив найкраще індійський учений — дослідник соєвського національного будівництва, R. Vaidyanath, який, після

майже чотирох років студій в ССР, дійшов до такого висновку: „В цих питаннях є занадто багато матеріалів, а занадто мало інформацій, а це в наслідок того, що совєтські учени зобов'язані додержуватись „партійної лінії” і тому неспроможні об'єктивно розглянути „непридатний бік” (The seamy side) совєтської національної політики”.

Якщо йдеться про чужонаціональних правників, а зокрема тих, що живуть у вільному світі, то д-р Володимир Лисий у своїй статті „Державний статус УССР” проаналізував до того питання становище 16 авторів, які стверджують, що союзні республики не є підметом міжнародного права. Це стверджує також і А. Фердрос та два інші автори Є. Долян і Л. Гурвіч, а також П. де Вішер, на якого покликаються автори статті в ЕУ. У своїй книжці П. де Вішер пише таке: „Починаючи з 1921 р. юридична особовість України здається западає в дрімоту. Репрезентована на міжнародній шахівниці двома окремими урядами, Українська держава не може здобутись на виконування своїх суворенних прерогатив”.

Якщо були якісь відмінні думки чужих правників, то треба з тим числитися, що це були дослідники, які спирали свої праці на совєтських джерелах. В кожному разі, жадний з них не заторкував питання тягlosti і переємності двох українських держав.

Ми переконані, що українські правники у вільному світі, які близче ознайомлені з цією проблемою і мають змогу свободно висловлюватися, можуть дати найбільше міродайну оцінку в цьому питанні.

Щоб дати головному редакторові ЕУ міродатну і правдиву опінію більшості українських правників, Товариство Правників Українців з ЗСА звертається до всіх українських правників — так до своїх членів, як і нечленів, — з проханням висловитися за або проти згаданої тези, вміщеної в ЕУ2.

Якщо хтось погоджується з тезою Енциклопедії або з нею не погоджується, вистарчить перекреслити одно з двох нижче поданих питань. А якщо хтось має ще додаткові аргументи за тезою або проти неї, може подати ці аргументи

на окремім листку паперу і долучити до відповіді на анкетний листок.

Тому, що від цих відповідей залежатиме властиве й правильне насвітлення цього важливого, зasadничого питання, уважаємо, що обов'язком кожного правника є дати відповідь на наше звернення.

З пошаною і дружнім привітом

За Управу Товариства:

Д-р Іван Новосівський
секретар

Д-р Богдан Дзеровіц
голова

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія Українознавства, гаслова частина (ЕУ2), том IV, стор. 1571-1573
2. Коммунистическая Партия Украины в резолюциях и Решениях съездов и конференций 1918-1956. Київ, 1958
3. Съезды Советов в документах 1917-1936. Государственное издательство юридической литературы. Москва, 1960
4. Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів (1917-1923 рр.) Видавництво „Наукова думка“ Київ, 1966
5. Володимир Лисий: Міжнародно-правний статус України. Укр. Вільна Громада в Америці. Нью Йорк, 1966
6. Володимир Лисий: Державний статус УССР в 1917-1923 роках. Нью Йорк, 1963
7. Володимир Лисий: Державний статус УССР та інших союзних республік СССР. „Вільна Україна“ ЧЧ. 34 і 35-36/1962
8. Матвій Стаків: Третя Співдружність в Україні. Наукове Товариство ім. Шевченка. Бібліотека Українознавства, том 26 Нью Йорк, 1968
9. Володимир Савчак: До питання „тягlosti“ і „пересмности“ Української Держави. „Визвольний Шлях“, кн. 9/234 і кн. 11-12/236-7 за 1967 р.
10. Панас Феденко: Український рух у ХХ столітті. Видавництво „Наше Слово“, Лондон, 1959
11. Василь Маркусь: За яку визвольну політику. „Фенікс“, ч. 1/1951, стор. 21 і 22
12. Aspaturian, Vernon V.: The Union Republics in Soviet Diplomacy. A Study of Soviet Federalism in the Service of Soviet Foreign Policy. Geneva — Droz, Paris-Minard, 1960
13. Borys, Jury: The Russian Communist Party and the Sovietization of Ukraine. Stockholm, 1960

14. P. De Visscher: A propos de la personalité juridique de l'Ukraine. „L'Ukraine dans le cadre de l'Est Européen”. Louvain-Paris, 1957, pp. 95-107
 15. Pipes, Richard: The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism 1917-1923. Harvard University Press, 1964, Rev. ed.
 16. Sullivan, Roberts: Soviet Politics and the Ukraine 1917-1957 Columbia University, New York and London, 1962
 17. Історія державного права Української РСР. Київ: „Наукова Думка”, 1967
 18. Денис Квітковський Квітка: Сувереність без суверенітету. „Українське слово”/Париж № 1523-1527 за 7.14.21 і 28.2, і 7.3.1971
-

На звернення Управи нашого Товариства до українських правників висловити свою думку у справі вищенаведеної тези ЕУ про переємність і тягливість УНР — УРСР, надіслали свою відповідь 126 українських правників, яких опінії є такі:

За тезою ЕУ висловилося 7 правників, або 5.56%, проти тези ЕУ висловилося 115 правників, або 91.27%; не зайнайшли до даного питання конкретного становища 4-ох правників, або 3.17%.

**

Чотирьох правників не апробували акції нашого Товариства й не висловилися ані за тезою ЕУ, ані проти неї. Вони подали такі мотиви:

Автор першого листа подає, як причину, страх перед новим фронтом внутрішньої боротьби.

Його побоювання є зовсім безпідставні. Акція Товариства не є звернена ані проти ЕУ, вартість якої Товариство належно оцінює, ані проти проф. Кубійовича, ані проти авторів тези ЕУ. Один з авторів був редактором другої книжки „Правничого Вісника” і його стаття є поміщена в цій книжці. Акція Товариства є звернена проти самої тези ЕУ, яка є основана на особистому політичному погляді авторів, а яку то тезу проф. Кубійович уважає опінією більшості правників. Управа

Товариства постановила перевести опитування українських правників, у висліді якого менше чим 6% заявилося за тезою ЕУ;

Автор другого листа уважає референдум недоцільним і пропонує відкликати його тому, що проф. Кубійович у вересні 1967 р. обіцяв помістити вияснення або спростування цієї тези.

Але від 1967 р. минуло 4 роки, й ще можуть пролетіти яких 8, заки зможе з'явитися том з ерратами, де, евентуально, дане „спростовання” може бути в сенсі — як проф. Кубійович писав у листі з жовтня 1970 р. — що „більшість правників є тої гадки”. Тому акція Товариства була необхідна тимбільше, що теза ЕУ торкається дуже важливого й зasadного питання;

Автор третього листа уважає, що переведення голосування виключно між правниками є завеликим спрошенням питання, бо тут є широке поле для всіх, хто цікавиться цим питанням.

Автор безперечно має частинну слухність. На це питання могли б дати відповідь також особи інших професій, які цікавляться цим питанням. Але проф. Кубійович покликався на опінію більшості правників, а тому Товариство перевело опитування тільки між правниками. Окрім того Товариство не управнене й не має можливості переводити опитування у широкому маштабі;

Автор четвертого листа не погоджується з нашими підходом до справи. Він уважає, що навіть якби вдалося осягнути більшість, то вона могла б бути випадковою. Він пропонує дискусію на цю та інші теми на сторінках „Правничого Вісника”.

Управа Товариства власне мала на увазі дискусію на цю тему: вона просила у своїй відозві, щоб всі заінтересовані подали свої аргументи за або проти тези. Багато видатних правників відповіли на наше звернення і надіслали свої додаткові аргументи, переважно проти тези ЕУ, а тільки один на підтримку тези. Тому не може бути сумніву, що відповіді більшості в ніякому разі не можна уважати випадковими.

Зрештою матеріяли висліду нашого опитування Товариство опублікує у наступній книжці „Правничого Вісника” — або окремо як матиме для того матеріальну змогу. У кожному разі ці матеріяли кожночасно стоять до взгляду проф. Кубайовичеві.

У продовженні, автор листа нарікає, що наша преса, у своїй більшості, замість речової дискусії, поміщає вигуки „радянофілі” і тим подібні епітети на адресу тих, що підходять до подібних питань з іншого становища. Але Управа Товариства не має жадного впливу на „вигуки” в пресі. Відозва Товариства була зредагована в спокійному тоні й з повним респектом до авторів тези. Відозва була оперта на докладній студії документів та історичних фактів того часу і на їх об'єктивній аналізі, без порушування питань почування, патріотизму, терпіння народу, ненависті до окупанта, тощо, з метою, щоб не викликувати емоційних настроїв у тих, до кого відозва була звернена.

**

Тепер, коли референдум вже переведений, необхідно поставити собі питання: як виявила себе на зовні УССР як „українська держава”, як мнимий пересміник Української Народної Республіки, на протязі літ свого існування. Факти й події, що відбулися в тому часі, дають відповідь на це питання. Таких фактів можна наводити десятками. Ми обмежимося до кількох, які вистарчать для відповіді на наше питання.

Передусім, є незалежним фактом, що на протязі тих 50 літ безпощадно знищено мільйони найкращого цвіту українського народу. Чи могла це дійсно зробити правдива українська держава? Чи сталося щось подібного в якійсь іншій — хоч і комуністичній — державі?

Впродовж тільки десяти років, від 1960-1970 року, число російського населення України збільшилося на 3% коштом зменшення приросту українського населення, яке висилається поза межі України, з метою російщення. Чи можливо, щоб дійсна українська держава стриміла до зменшення власного населення на користь чужонаціонального? Чи історія знає десь подібний випадок?

У 1969 р. тільки 22.4% телевізійних програм на Україні були передавані на українській мові. Чи можлива така ситуація деінде як у колоніяльній державі?

У фільмі „Соняшники”, висвітлюваному в Нью Йорку в 1970 р., дія відбувається у наших селах на Україні, але в фільмі не було чути ні одного українського слова, все населення говорить тільки по-російськи. Чи це не тому, що послідовне уживання української мови уважається контрреволюційним, антирадянським, буржуазним націоналізмом? Чи таке повинно бути наставлення дійсної української держави до своєї мови?

Цих кілька фактів вказують на правдиве обличчя У С С Р і додатково підтверджують слухність нашого становища до тези ЕУ. Недоцільно ж зі сентименту прив'язувати вагу до назви, коли в ній нема змісту.

Д-р Богдан Дзеровіг

ТОВАРИСТВО УКРАЇНСЬКИХ ПРАВНИКІВ У ЗСА В 1965-1970 РР.

Діяльність Товариства може бути міряна тільки довшими періодами часу. Брак часу і фондів є причиною, що певні пляни Товариства при найбільших зусиллях могли бути виконані лише протягом довшого часу, і цим належить вигравдати обставину, що загальні збори, на яких Управа складає справоздання зі своєї діяльності, не відбувалися в статутом приписаних термінах.

Згідно з вимогами загальних зборів Управа поставила собі в останньому звітовому періоді такі завдання:

- 1) поширити організацію Товариства і приєднати до неї ще не включених українських правників,
- 2) збільшити свою працю на громадсько-суспільному секторі,
- 3) Видати третю книжку „Правничого Вісника” з на-годи 50-річчя відновлення нашої державності.

Щоб виконати перше завдання, Управа Товариства призначила делегатів Товариства в місцевостях більшого поселення українських правників, а саме проф. д-ра Олександра Марітчака на округу Детройту, д-ра Іллю Мулу на округу Чікаго, д-ра Зенона Ніжанковського на округу Вашингтону, д-ра Івана Гурка і д-ра Стефана Небеша на округу Клівленду, д-ра Миколу Ценка і Дмитра Левчука на округу Філадельфії, д-ра Лева Голінатого і д-ра Василя Небелюка на округу Ньюарку, д-ра Омеляна Дерія на округу Балтімор і д-ра Юліяна Пелеха на Канаду.

Призначаючи делегатів, Управа Товариства старалася підібрати осіб, знаних у правничих колах та в громадському житті і заінтересованих у долі Товариства. Делегати, а зокрема з округи Клівленду і Канади, успішно причинилися до переведення збірки на третю книжку „Правничого Вісника”.

Для успішнішого переведення акції Товариства на громадському відтинку, наше Товариство, як я вже згадував у попередньому числі „Вісника”, об'єдналося разом з іншими професійними й академічними товариствами в Конференцію Професійних Товариств, яка від того часу виступала у всіх важливіших справах від імені всіх професійних товариств.

Вислідом тієї спільноти акції було те, що на 9-ому Конгресі представники всіх товариств ввійшли до органів Українського Конгресового Комітету, до Екзекутиви або Політичної Ради. Делегат нашого Товариства увійшов до Політичної Ради, був вибраний заступником голови і дорадником Статутової комісії.

По 9-ому Конгресі прийшли найтяжчі часи в історії Українського Конгресового Комітету, — сецесія ряду організацій і партій, намагання створення іншої організації, рівнобіжної до УККА і т. п.

Тільки акції Конференції Професійних Товариств належить завдячувати, що на фронті міжпартійної боротьби, по довших переговорах за день перед Світовим Конгресом прийшло до хвилевого замирення, і що Світовий Конгрес відбувся у повній згоді і з участю всіх українських партій та ор-

ганізацій на еміграції. Акції Конференції належить також завдячувати, що сесесія з Конгресового Комітету обмежила-ся до меншого числа організацій та партій і міжпартійна борба прибрала лагідніших форм.

Заслугою Конференції, а зокрема у великий мірі її енергійного тодішнього голови д-ра Степана Вороха, була акція відповідних чинників у справі приїзду Верховного Архієпископа до З'єднених Стейтів Америки і резолюції та акція Українського Конгресового Комітету в справі Патріярхату.

Иому, як також неструдженому секретарові Конференції др-ові Тарасові Шигединові належить завдячувати опрацювання і висилку листів від імені Конференції до Святійшого Отця і всіх українських єпископів безпосередно перед синодом українських єпископів у Римі.

Не підлягає сумнівові, що Конференція Професійних Товариств буде й надальше важливим чинником у розв'язці основних проблем української спільноти на еміграції, — але тільки під умовою, що вона залишиться понадпартійною і матиме на цілі так, як дотепер виключно добро української спільноти як цілості.

Спільно з іншими членами Конференції Професійних Товариств, наше Товариство приступило в 1965 р., як член-співосновник Українського Термінологічного Центру в Америці — організації, яка ставить собі метою досліджувати стан української термінології, координуючи працю професійних товариств у ділянці підготовки термінологічних матеріалів. Справа української термінології, а зокрема української правничої термінології, дуже важлива, і ми вважаємо, що наше членство повинно активно й зі всею душою підтримувати працю Термінологічного Центру.

У виконанні дальшої діяльності Товариства на відтинку громадсько-суспільного сектору делегат нашого Товариства, як дорадник Статутової комісії зголосив проект зміни статуту Українського Конгресового Комітету, який мав на цілі заступити застарілу організаційну структуру такою, що відповідає новим течіям, вимогам і зasadам організаційного життя.

Проект наш передбачував такі зміни:

1. звуження найвищих органів Українського Конгресового Комітету тільки до:

а) 12-членної Екзекутиви з широкими виключно виконними функціями;

б) 50-членної Політичної Ради із законодатними прерогативами і

в) Суду, який вирішував би компетенційні спори між Екзекутивою і Політичною Радою та інші правні питання.

2) Надання права вибору найвищих органів УКК всім платникам національного податку у безпосередньому пропорціональному голосуванні.

Цей проект мав на цілі заінтересувати широкі кола громадянства своєю верховною організацією і надати платникам національного податку не тільки обов'язки, але також і права, а саме право вибирати провід своєї організації такий, який відповідає їх волі.

Голосування малоб відбуватися на картках, надісланих Канцелярією УКК кожному платникові національного податку, який по заповненні картки числом списка, за який голосує, мав повернути цю картку канцелярії.

Ця постанова статуту не була звернена ані проти союзів, ані проти політичних партій, які є у проводі УКК, бо голосування мало б відбуватися на списки, зголошені організаціями і політичними партіями і можливо також на список, зголошений 200 платниками національного податку, якщо вони захотіли б такий список представити.

Союзи зі своїм великим числом членства, при своїм широким і активним адміністраційним апараті, могли б легко вдергати свою домінуючу позицію якби тільки частина їх членів стала платниками національного податку. Те саме відноситься до активних організацій, які є у проводі УКК.

Але тоді зросло б значно число платників національного податку, прибутки Українського Конгресового Комітету збільшилися б принайменше п'ятикратно і він міг би легко виконувати свої обов'язки на терені рідного шкільництва, виховання молоді, супільної опіки, піддержки наукових установ, мистецтва, театру, будови презентативного дому і до-

помоги нашим братам на рідних землях та розкинених по цілому світі.

Обґрунтовуючи свою пропозицію представник нашого Товариства звернув увагу членів Статутової Комісії на те, що від основання Українського Конгресового Комітету ситуація української спільноти на еміграції значно змінилася. Від часу нашого приїзду до З'єднаних Стейтів Америки виросло нове покоління людей висококваліфікованих, прив'язаних до своєї національності, мови, віри, і звичаїв, які мусять знайти статутову можливість включитися в зорганізоване життя української спільноти.

Дотеперішня перестаріла система, при якій Рада Директорів (Екзекутива і Політична Рада) вибирає себе і своїх однодумців до Номінаційної комісії, а відтак Номінаційна комісія вибирає їх до Екзекутиви і Політичної Ради, спричиняється до того, що громадянство стає щораз більше апатичним, число платників національного податку замість поважно збільшується — постійно маліс.

Проект зміни статуту, опрацьований нашим представником не був прийнятий, але наше Товариство переконане, що запропонована ним зміна статуту прийде, і то прийде скоро, як конечний наслідок настроїв і течій нинішніх часів, які стараються не тільки забезпечити, але — наскільки це можливе поширити ролю й права одиниці в зорганізованому житті.

Виконання третього завдання, а саме видання чергового числа „Правничого Вісника” значно припізнилось, як я вже згадав через брак грошей і часу для приготовлення праць. Вислідом того припізнення було те, що число, призначене для відзначення 50-річчя відновлення нашої державності, з'явилось в 50-річчя закінчення того світлого періоду.

Але це недотягнення вирівнює велика змістова вартість того числа. Взяли в ньому участь два не тільки свідки, але й учасники тих подій, а саме прем'єр УНР Борис Мартос і член Центральної Ради проф. д-р Яків Зозуля. У своїх статтях вони подали перебіг подій, яких були свідками і рівночасно правну аналізу тодішньої ситуації. Поза тим взяло в ньому участь ряд найвизначніших наших правників на чолі з колишніми членами Української Академії Наук в Києві проф. Левом Окіншевичом і Василем Гришком.

На відтинку товариського життя діяльність Товариства не була велика.

Управа Товариства влаштувала під час Світового Конгресу спільно з іншими професійними товариствами вечір під зарядом Товариства Інженерів, який був дуже вдалою імпрезою і приніс певний прибуток на покриття коштів, зв'язаних з видатками конференції.

Виключно для своїх членів і їх родин улаштувала Управа дві товариські імпрези.

1-го квітня 1967 року відбувся вечір для відзначення громадсько-суспільної праці українських правників на еміграції. Під час моєї промови на відкритті вечора я відчитав довгий список правників, які працюють на визначних посадах у різних ділянках нашого суспільно-громадського життя, і підкреслив факт, що хоч ряди наші поважно прорідились, правники все ще ведуть провід у громадській праці.

22-го листопада 1962 року відбувся товариський вечір з нагоди 20-річчя нашого Товариства і з нагоди 86-річчя з дня народження сенйора нашого Товариства д-ра Віктора Пацлавського. На тому вечорі я розповів про історію Товариства від часу його засновання і згадав визначних наших людей, які були членами нашого Товариства, а зокрема Президента УНР в екзилі д-ра Степана Вітвицького, що був на кожних наших зборах та імпрезах і у своїх промовах ставався визначити напрямні діяльності Товариства; міністра юстиції УНР Миколу Багринівського, що був членом основником нашого Товариства; представника УНР на Бельгію і Голландію проф. УВУ Андрія Яковлева, який стояв у стислому контакті з Товариством, мав доповідь для наших членів, написав статтю для першого числа і живо інтересувався діяльністю Товариства; діючого голову Української Національної Ради ЗУНР д-ра Льва Ганкевича, члена-засновника, першого голову і почесного члена нашого Товариства. Всі вони своїм активним членством у нашому Товаристві внесли в нього колосальний актив, який залишиться невичерпним джерелом сили Товариства.

Великою атракцією обох вечорів був виступ наших мист-

ців, а саме, співака мгра Осипа Стецури і піяніста д-ра Богдана Перфецького. Мгр Осип Стецуря при акомп'яніменті д-ра Богдана Перфецького виконав з глибоким почуттям і мистецькою вмілістю ряд наших пісень, які були правдивою насолодою обох вечорів і причинилися до милого товариського настрою і до великою успіху обох імпрез.

НАШІ В ТРАТИ:

(від 1963-1970 р. і вчасніші, що їх не поміщено в попередніх списках).

д-р АВДИКОВСЬКИЙ Володимир Роман, 73, начальник суду в Перешиблянах, секретар президента УНР д-ра С. Витвицького, член управи Об'єднання Прихильників УНР, помер в Нью-Йорку 22 квітня 1965 р.

АНДРІЄВСЬКИЙ Панас, 87, адвокат, член Директорії УНР, проф. унів. в Празі, помер 1955 р.

БАЛУХ Степан, 58, канд. адв., помер в Чікаго 28 вересня 1964 р.

БАРАНЕЦЬКИЙ Володимир, 78, урядовець галицького намісництва, староства ЗУНР в Косові, воєвідства в Станиславові, федер. кредит. кооперативи „Самопоміч” в Нью-Йорку, помер 14 вересня 1968 р.

БАРАНЮК Гнат, 69, старшина УГА, адвокат в Борщеві, помер в Маямі 2/7 1969 р.

д-р БЕЛЕЙ Теодор, 72, адвокат в Тисменниці і Станиславові, помер в Чікаго, 30 вересня 1964 р.

д-р БЕМКО Володимир, 75, адвокат в Бережанах, гром.-політ. діяч, начальник канцелярії Секретаріату Військових Справ ЗУНР, помер в Ньюарку 15 серпня 1965 р.

БЕРЕЖАНСЬКИЙ Василь, 43, пошт. уряд., помер трагічно 11 червня 1947 р. в Юденбурзі в Австрії.

д-р БІЛЕЦЬКИЙ Василь, 76, старшина УГА, адвокат в

Раві і у Львові, помер 27 лютого 1971 року в Акрон, Огайо.

д-р БІЛИНСЬКИЙ Володимир, 1910-1967, адвокат в Чернівцях, згодом нотар у Вижниці, член НТШ, помер в Австралії.

д-р БІЛИНСЬКИЙ Петро, адвокат в Перемишлі і у Львові, помер у Сан Франціско 2 серпня 1965 р.

д-р БІЛКОВСЬКИЙ Омелян, залізн. радник, 63, помер у Відні 1 жовтня 1964 р.

д-р БОБАНИЧ Дмитро, 76, помер у Зальцбурзі, 4 листопада 1963 р.

БОБИНСЬКИЙ Лев, 61, адвокат у Львові, помер у Філадельфії 17 березня 1964 р.

д-р БОЖИК Степан, нар. 11 червня 1898 р. у Гребенінім біля Рави, помер 14 лютого 1971 р. в Брюсселі — Бельгія, старшина українських армій, адвокат в Богородчанах і Раві, громадський діяч в краю в Бельгії, публіцист, автор матеріалів про Белзьке Князіство.

БОДНАРУК Євген, адвокат в Чорткові, Отинії, Коросні, помер у Торонто 12 липня 1965 р.

БОРОДАЙКЕВИЧ Лев, 67, суддя в Тернополі, помер у Куфштайні (Австрія), 7 вересня 1963 р.

д-р БРАЩАЙКО Михайло, 86, гром. і політ. діяч Карпатської України, член сойму, адвокат в Ужгороді, помер 5 січня 1969 р.

БУЧАЦЬКИЙ Володимир Габданк, 83, суддя, адвокат у Сяноці, помер у Монреалі 2 квітня 1968 р.

д-р БУЧИНСЬКИЙ Любомир Роман, суддя і адвокат в Дрогобичі і в Зальцбурзі, 78, помер в Нью Йорку 12 червня 1967 р.

ВАКУЛОВСЬКИЙ Ілля, 49, нар. на Чернігівщині, адвокат, помер в Регенсбурзі 4 червня 1947 р.

д-р ВАНЧИЦЬКИЙ Степан, 79, адвокат у Сяноці, четар УСС, член мирової делегації в Бересто, мемуарист і співредактор журналу „Лемківщина”, помер у Мельборні в Австралії 18 листопада 1969 р.

д-р ВИТВИЦЬКИЙ Степан, 81, адвокат в Дрогобичі, гром.-політ. діяч, секретар Національної Ради ЗУНР в 1918 р., посол ЗУНР в Парижі і Лондоні, посол до польського сойму,

член УНРади і її Виконавчого Органу в 1948 р. Президент Української Народної Республіки в екзилі, помер в Нью Йорку 19 жовтня 1965 р.

д-р ВОЛОЩУК Осип, 80, адвокат в Щирці, помер 10 січня 1970 року в Нью Йорку

д-р ГАЙДУЧОК Петро, адвокат у Судовій Вишні, помер в Ньюарку 5 вересня 1966 р.

д-р ГАЙМАНІВСЬКИЙ Олександер, 77, проф. УВУ в Празі, родом з Чернігівщини, помер в Празі 25 червня 1965 р.

д-р ГАНКЕВИЧ Григорій, 74, адвокат на Буковині, помер у Відні 23 серпня 1963 р.

ГАРАСЕВИЧ Михайло, 84, старшина УГА, суддя в Карпатській Україні, помер в Ньюарку 22 лютого 1970 р.

д-р ГАРАСИМВ Олекса, адвокат в Порохнику, помер в Грацу, 10 червня 1966 р.

ГНАТИШИН Іван, 60, адвокат в Саскатуні, сенатор Канади, член канадської делегації до Об'єднаних Націй, помер 2 травня 1967 р.

ГОВОРІВ Володимир, 56, суддя 3-ої Залізної Стрілецької Дивізії УНР, родом з Кам'янця Подільського, помер в Монтарж-Луарет (Франція) в квітні 1944 р.

д-р ГОЛЕЙКО Лонгин, 58, нотар., уповноважений УкрЦентрКом-у в Люблині, помер у Вінніпегу 15 липня 1965 р.

ГОЛІНАТИЙ Осип, 75, комісар намісництва у Львові, голова УкрДопКом-у у Львові, голова „Самопомочі” у Філadelphії, помер у Філля 17 січня 1966 р.

ГОЛОЙДА Ярослав, помер 10 вересня 1963 р. у Лідкомбе (Австралія) .

ГОЛЮКА Іван, 81, радник Львівського воєвідства, помер в Нью Йорку 11 травня 1970 р.

ГОРОДИЛОВСЬКИЙ Михайло, 78, адвокат в Золочеві, помер 25 червня 1964 р.

ГРИЦІНА Василь, 78, адвокат в Чорткові, вояк УГА, помер у Гартфорді, Конн. 5 березня 1970 р.

ГРОМНИЦЬКИЙ Роман, 80, секретар посольства УНР в Мюнхені в 1918-1923. Адвокат в Судовій Вишні і у Львові, помер в Мюнхені 22.11. 70 р.

д-р ГІЛІЦІНСЬКИЙ Володимир, 76, адвокат в Ярославі, помер в Ірвінгтоні 30 березня 1963 р.

ГЛОВІНСЬКИЙ Євген, 70, проф. УВУ в Празі, заст. голови УНРади 1948 р., помер у Мюнхені 7 липня 1964 р.

д-р ДАВІДЯК Євген, 84, адвокат у Львові, проф. унів., помер у Львові 28 березня 1962 р.

д-р ДЕМИДЧУК Семен, гром. діяч, журналіст, автор історичних розвідок, помер у Нью Йорку 20 вересня 1965 р.

ДЕМЧУК Осип, 77, адвокат в Сокалі, сотник УГА, помер у Франції 25 жовтня 1965 р.

ДЕМ'ЯНЕНКО Володимир, 73, суддя Київської Дивізії, помер у Сіднеї (Австралія) 16 липня 1965 р.

ДЗИНДРА Ярослав, член проводу ОНУ, прац. УЦК у Львові, заст. голови ЦПУЕ в Німеччині, помер трагічно 18 грудня 1952 р. в Мюнхені.

ДМИТРЕНКО Василь, канд. адв. в Радимні, помер у Філлядельфії 5 листопада 1967 р.

ДОЛГІЙ Іван, 68, суддя в Чорткові і Калуші, помер 30 грудня 1953 р. в Монреалі.

ДУДИНСЬКИЙ Роман, 1912-1965, адвокат і нотар у Чернівцях, помер у Мельбурні в Австралії.

д-р ДЯКУНЧАК Юрій, 71, адвокат в Любачеві, помер у Торонто 25 травня 1963 р.

д-р ЖИРУК Григорій, 71, адвокат і видатний громадський діяч в Чернівцях, помер в Граду 21 березня 1966 р.

д-р ЗАВОРОТЮК Олександер, 52, начальник президії фінансової дирекції в Хусті, скарб. радник, помер в Празі 18 листопада 1944 р.

ЗАЛЕСЬКИЙ Степан Михайло, 82, суддя, помер у Львові 26 липня 1962 р.

д-р ЗАЛОЗЕЦЬКИЙ Володимир, 81, історик мистецтва, член УНРади ЗУНР 1918 р., радник посольства УНР, президент Української Національної Партиї в Румунії, помер в Іспер (Австрія) 13 липня 1965 р.

ЗАНЬКІВ Михайло, 83, суддя і адвокат, помер у Бофало 23 січня 1964 р.

д-р ЗАПЛІТНИЙ Антін, 78, гром. і кооп. діяч в Тернополі, адвокат в Теребовлі, помер в Дітройті 1 липня 1968 р.

ЗАРЕЦЬКИЙ Роман, 1910-1969, працював в адміністрації на Буковині і у Відні, де помер.

д-р **ЗАЯЦЬ** Олексій, 79, суддя у Львові, помер у Філадельфії 1 липня 1967 р.

д-р **ЗАЯЦЬ** Юліян, суддя Найвищого Адміністраційного Трибуналу в Варшаві, професор Українського Тайного Університету у Львові, Президент Апеляційного Суду у Львові в 1941 р. ур. 30-го травня 1880 р., помер у Львові 2 вересня 1971 р. похоронений на Личаківському кладбищі.

ІВАНЕЦЬ Володимир, 85, суддя, помер в Савт Голланд, Ілл. 15 жовтня 1966 р.

д-р **ІВАНОВИЧ** Микола, 60, адвокат у Заставній і Чернівцях (1936-1940), студентський, громадський і політичний діяч в Буковині, а після другої світової війни у Відні, фінансовий нарадник, член Ради Митрополії УАПЦ, член Контрольної Комісії СКВУ, помер у Відні 10 березня 1971 р.

КАБАЧКІВ Іван, 88, Державний Контролер Української Народної Республіки, помер у Нью Йорку 2 грудня 1962 р.

КАЛИМОН Михайло, 74, військовий суддя УГА, адвокат в Богородчанах і Судовій Вишні, помер 1947 р.

д-р **КАССІЯН** Василь, 74, адвокат в Городенці, гром.-політ. діяч, помер в Джолієт, Ілл. 2 листопада 1962 р.

д-р **КІЖИК** Володимир, 85, адвокат в Янові б. Львова, помер 29 жовтня 1965 р. у Регенсбурзі.

КНИШ Микола, 89, канд. адв., згодом скарбовий радник, помер в Сокалі в січні 1967 р.

КОЛТУНЮК Ярослав, 71, директор забезпеч. і кредит. Т-ва „Дністер” у Львові, помер у Філадельфії 16 жовтня 1953 р.

д-р **КОМАРИНСЬКИЙ** Теодозій, 80, адвокат в Городенці, начальник суду в Снятині, учасник визвольних змагань, помер 27 січня 1970 р. в Нью Йорку.

КОМАРИНСЬКИЙ Іван, ур. 21 січня 1880 р. у Львові, предсідник Сенату Апел. Суду в Братиславі і Президент Апеляційного Суду в Хусті, помер 24 жовтня 1966 р.

КОНОНЕНКО-ТРОФІМОВСЬКА Олена, 79, правник-економіст і статистик, асистент Інституту народного господар-

ства в Харкові, пляновик-економіст Обласного відділу Держпляну, громад. діяч, померла 6 липня 1969 р. в Бужтоні, Н. Дж.

КОСТИШИН Василь, адвокат у Чікаго, помер 21 березня 1965 р.

КОШІВ Мікола, 60, адвокат, помер в Дітройті 31 липня 1963 р.

д-р КРИВУЦЬКИЙ Павло, директор Українського прикарпатського Банку в Ужгороді, згодом Земельного Банку у Львові, помер 5 серпня 1963 р.

д-р КРИШТАЛЬСКИЙ Роман, 64, адвокат у Львові, помер в грудні 1963 р.

КУЗИК Володимир, 73, суддя в Дрогобичі, адвокат у Підбужі, помер в Сидней (Австралія) 8 січня 1964 р.

КУЗИК Степан, 59, канд. адв., кооператор, посол до польського сейму, директор Центробанку у Львові, помер в Німеччині 1947 р.

КУЗЬМА Василь, адвокат, помер в Ньюарку 8 серпня 1969 р.

д-р КУК Ілля, адвокат в Дрогобичі, помер в Чікаго 7 червня 1964 р.

КУКЛОВСЬКИЙ Павло, 67, Головний Військовий Прокурор УНР, член Вищої Військової Ради, помер у Ляндсгуті 27 квітня 1954 р.

ЛАГОЛА Михайло, 74, суддя в Підгайцях, звільнений під час масової редукції суддів у 1932 р. відкрив адвокатську канцелярію в Турку біля Познаня, помер у Клівленді 3 грудня 1963 р.

д-р ЛАЗОР Іван, 74, адвокат у Мединичах і Сяноці, помер у Філадельфії 23 квітня 1968 р.

ЛЕВИЦЬКИЙ Юрій, нотар в Залізцях і у Львові, помер 24 липня 1970 р.

д-р ЛЕЩИЙ Юліян, довголітній адвокат у Львові, помер 13 квітня 1971 р. у Львові. Похоронений на Личаківському цвинтарі.

д-р ЛИСИЙ Володимир, 73, адвокат в Тернополі, заст. голови Укр. Соц. Радик. Партиї, автор наукових праць, журналіст, помер у Дітройті 26 грудня 1966 р.

ЛІНГАРДТ Юрій, 67, адвокат у Києві, член Президії ЦПУЕ в Німеччині, помер в Нью Йорку 4 жовтня 1964 р.

ЛІСІКЕВИЧ Омелян, 64, суддя в Делятині, помер в 1944 р.

ЛІСНИЧЕНКО Іван, 59, заст. прокурора у Петрограді, прокурор Окр. Суду при ЦПУЕ в Мюнхені, помер у Мюнхені 18 червня 1947 р.

ЛУЖЕЦЬКИЙ Емануїл, 82, суддя в Риманові, Жовкві, Перемишлі, помер у Дітройті 27 травня 1966 р.

ЛУКЬЯНОВИЧ Віктор Константинович, 61, суддя, згодом юрісконсульт Міської ради в Ромнах і Харкові, член суду ЦПУЕН, помер 21 травня 1948 р. в Авгсбурзі.

ЛУЦЬКИЙ-ВАДЮК Антін, 65, адвокат у Старому Самборі і Дрогобичі, помер 27 січня 1970 р. в Нью Йорку.

ЛУЧКА Степан, 39, юрісконсульт міської управи в місті Лодзі, помер 29 листопада 1943 р.

ЛУШПИНСЬКИЙ Мирон, 58, адвокат в Снятині і Коломиї, помер 3 травня 1968 р. в Нью Йорку.

д-р **МАЄР-МИХАЛЬСЬКИЙ** Деніс, 78, громадський і політичний діяч, на Буковині, посол з рамени Укр. Нац. Пертії до румунського парламенту, адвокат в Чернівцях і Букурешті, помер у Букурешті 5 листопада 1970 р.

д-р **МАКСИМЧУК** Іван Олександер, 77, адвокат в Стриї, поручник-авдитор УГА, автор спогадів про Кожухів, голова Укр. Окр. Комітету, помер в Сан Павльо в Бразилії 29 жовтня 1965 р.

д-р **МАКУХ** Ілля, 87, громадський діяч і політв'язень, адвокат в Зборові, терн. області, помер 28 жовтня 1970 р. у Філадельфії.

МАЛЕЦЬКИЙ Аркадій, нар. 1887, адвокат у Львові, член ЦК Трудової Партиї, журналіст, вивезений 1940 большевиками.

д-р **МАЛЬКО** Іван, нар. 1896 в Долині, помер 5 жовтня 1952 р. у Мюнхені.

МАСЛОВ Микола, 62, адвокат в Луцьку, сенатор польського сенату, помер засланий у Казахстані.

д-р **МАТКОВСЬКИЙ** Осип, член УВО-ОУН, вояк у ГА і Першої дивізії УНА, помер 4 липня 1968 р. в Чікаго.

МЕДВІДЬ Іван, нотар у Львові, помер у Krakovі в 1965 р.

МИСЬКІВ Петро, 65, адвокат в Едмонтоні, посол альбертського парляменту, королівський радник, помер 9 вересня 1965 р.

д-р **МУРОВИЧ Володимир**, 80, старшина УГА, адвокат з Заболотові і Галичі, публіцист і видавець, помер в Мюнхені в жовтні 1968 р.

д-р **НАДРАГА Олександер**, 77, адвокат у Львові, проф. Богословської Академії, після десяти років заслання на Сибірі, помер в Самборі 3 квітня 1962 р.

НАЛИВАЙКО Володимир, 78, адвокат в Зброзі, помер 10 березня 1968 р.

НОСКОВСЬКИЙ Зенон, старшина УСС, суддя у Словаччині, помер 3 серпня 1962 р.

д-р **ОЛЕКСИШИН Ярослав**, 75, сотник УГА, працівник Зем. Банку у Львові, помер 9 грудня 1965 р. у Гартфорді.

ПАНАС Микола, 75, суддя в Товстім і Чорткові, помер на Шлезьку в 1962 році.

ПАНЕЙКО Василь, 73, публіцист, редактор щоденника „Діло”, секретар закордонних справ ЗУНР, делегат на Міжнародну Конференцію в Парижі, помер у Каракас-Венесуеля 7 червня 1956 р.

ПАШУК Андрій, 57, доцент і завідуючий катедрою цивільного права і процесу Львівського університету, помер у Львові в 1967 році.

д-р **ПЕЖАНСЬКИЙ Володимир**, 80, суддя у Львові, Ужгороді, Вищого Суду Карпатської України, вкінці Крайового Суду у Словаччині, помер 9 липня 1970 р. в Кошицях.

ПЕЛЕХОВИЧ Богдан, 70, адвокат в Чікаго, гром. діяч, помер 3 серпня 1965 р.

ПЕРЕВУЗНИК Юрій, 62, суддя в Ужгороді, держ. секретар пізніше міністр внутр. спр. уряду Карпатської України, большевицький в'язань, після повороту із заслання помер в Празі 17 вересня 1966 р.

ПИТЛЯР Михайло, 70, нотар в Підволочиськах і Борщеві, помер 20 листопада 1969 р. в Судовій Вишні.

ПОДЛУСЬКИЙ Володимир Сас-Топорович, 78, суддя, в'я-

зень Талергофу, гром. діяч, помер в Кракові 22 березня 1962 р.

ПОРОДЬКО Богдан, поляг на східному фронті 7 липня 1943 р.

ПРИХОДЬКО Євген, 73, родом з Ярмолинців на Поділлі, голова представництва ВО УНРади в Нью Йорку, помер 4 серпня 1965 р. в Нью Йорку.

ПРИШЛЯК Володимир, 56, гром. діяч, посадник міста Бережани, помер в Ньюарку 5 жовтня 1964 р.

РАЗУМІВ Володимир, 83, суддя, директор департаменту Міністерства Фінансів УНР, помер у Філадельфії 10 квітня 1966 р.

РОЖАНКОВСЬКИЙ Теодор, 95, посол до Галицького сейму, отаман УСС, суддя окружного суду, згодом адвокат у Львові, помер 12 квітня 1970 р.

д-р РОСЛЯК Михайло, 69, адвокат і гром. діяч в Чорткові, голова УОК, голова представництва українців в Австрії, помер в Едмонтоні 26 листопада 1966 р.

РУБЧАК Станислав, суддя УГА, суддя окружного суду в Станиславові, помер 14 листопада 1970 року.

СВИСТУН Теодор, 63, адвокат у Філадельфії, гром. діяч, помер у Філа 29 липня 1963 р.

д-р СВІСТЕЛЬ ФРАНЦ, 79, адвокат, політ.-гром. діяч, помер 4 липня 1966 р.

СЕЛЬСЬКИЙ Євген, 89, суддя, згодом голова окружного цивільного суду у Львові, член засновник і довголітній член управ Товариства Опіки над дітьми і Крайознавчо-туристичного т-ва „Плай” у Львові, помер у Львові 11 червня 1969 р.

СЛАВУТА Григор, 84, поручник УГА, гром. діяч, суддя в Радехові, помер 30 листопада в Пармі, Огайо.

д-р СЛИЖ Адольф, 81, суддя в Белзі і у Львові, супер-гром. діяч в краю і на еміграції, помер в Нью-Йорку 6 квітня 1971 р.

СКИБІНСЬКИЙ Володимир, 57, адвокат, помер у Камінці Струміловій 1958 р.

д-р СКИБІНСЬКИЙ Рудольф, 80, адвокат в Дрогобичі, помер у Львові 3 квітня 1966 р.

д-р СЛОНЕВСЬКИЙ Йосип Антін, суддя і прокурор, помер 22 лютого 1968 р. в Ньюарку.

СОЛОВІЙ Віктор — Архиєпископ Варлаам Чернігівський, 75, суддя, член уряду Української Народної Республіки, політ. гром. і церкв. діяч, помер у Сіднеї в Австралії 31 січня 1965 р.

СОРОКІВСЬКИЙ Олександер, 73, суддя, помер у Каліфорнії 17 серпня 1964 р.

СОСЕНКО Софрон, 73, помер 28 листопада 1962 р.

д-р СОСЮКАЛО Дмитро, 67, адвокат у Львові, помер в березні 1963 р.

СТАРОСОЛЬСЬКИЙ Станислав, суддя, проф. Українського Таємного Університету у Львові, гром. діяч, помер у Відні 1962 р.

СТЕПАНЯК Михайло, 61, адвокат в Бережанах, член проводу ОУН, член УНРади у Львові 1941 р., большевицький в'язень, помер у Дзвинячі біля Бучача в лютому 1967 р.

д-р СТЕФАНІВ Тит, 71, працівник самоурядування, помер у Лондоні (Англія) 23 червня 1966 р.

д-р СТЕФАНОВИЧ Стефан, 66, суддя в Добромилі і Львові, полевий суддя Першої Української Дивізії, помер 30 березня 1969 р.

СТЕЧИШИН Юліян, 75, громадський і церковний діяч в Канаді, адвокат і королевський радник, помер у Саскатуні 24 лютого 1971 року.

СТРОЦЬКИЙ Ізидор, 80, нотар, помер у Сандерлянд (Англія) 14 лютого 1963 р.

д-р СТУДИНСЬКИЙ Юрій, 62, проф. УВУ у Мюнхені, журналіст, голова ЦПУЕ в Німеччині, помер в Мюнхені 24 лютого 1965 р.

д-р ТАРНОВЕЦЬКИЙ Омелян Олександер, радник двору, голова Союзу Українців у Німеччині (1938-1945), помер у Відні 3 травня 1963 р.

ТИСОВСЬКИЙ Євген, 83, суддя у Великому Березному і Берегові в Карпатській Україні, адвокат в Гіройтовцях на Словаччині, помер в Празі 18 січня 1967 р.

д-р ТРЕТЬЯК Константин, 70, адвокат в Золочеві, помер у Кліфтоні, Н. Дж. 16.7.1968 року.

УЛИЦЬКИЙ Остап, 58, кандидат адвокатури, Пластун-Скоб, член УВО-ОУН, диригент хорів і учитель співу, помер в Нью Йорку 18 січня 1970 р.

ФІРЧУК Остап, 68, адвокат у Копичинцях, помер 21 грудня 1967 р. в Нью Йорку.

д-р **Харак Іллярій Лев**, студентський, громадський і політичний діяч, адвокат у Відні, помер 2 березня 1971 року у Відні.

д-р **ХРЕПТОВСЬКИЙ Петро**, 71, адвокат в Щирці, помер 8 травня 1966 р. в Чікаго.

д-р **ХРОБАК Микола**, 82, адвокат в Перемишлі, голова УДК, інтенд. УГА, політ. гром. діяч, член уряду УНР в ексилі, помер 1 березня 1966 р. у Мюнхені.

д-р **ЧИКЕТА Яків**, 72, суддя і адвокат, помер у Філадельфії 29 лютого 1964 р.

ШАХНОВИЧ Михайло, 76, адвокат, нотар, голова УОК у Камінці Струміловій, політ. гром. діяч, помер 15 вересня 1964 р. в Нью Йорку.

д-р **ШЕВЧУК**, 80, адвокат у Львові, помер у Торонто 19 лютого 1968 р.

ШЕНКІРИК Роман, адвокат в Рогатині, помер 9 січня 1967 р. в Сан Бернандіно у Каліфорнії.

ШЕХОВИЧ Льонгин, 85, суддя і прокурор, помер 15 січня 1963 р. у Дітройті.

д-р **ШИПАЙЛО Ярослав**, 84, адвокат і гром. політ. діяч в Коломиї, голова Обласного Представництва Української Еміграції в Авгсбурзі, перший голова Об'єднання Українських Юристів в Канаді, помер в Торонто 11 грудня 1968 року.

ШТОКАЛО Данило, 52, адвокат, голова КУК в Торонто, помер трагічно 27.5.1968 р.

ШУЛЯКЕВИЧ Болеслав Йосафат, суддя, помер 30 січня 1943 р. в Перемишлі.

ШУМЕЙКО Степан, 54, політ. гром. діяч, редактор тижневика „Свобода”, президент УККА, помер 12 серпня 1962 р. у Нью Йорку.

д-р **ШУРИН Кирило**, родом з Холмщини, помер 11 серпня 1962 р. в Люїсвіл, Кентакі.

д-р ЩУРОВСЬКИЙ Євген, 85, сотник УСС, адвокат у Винниках біля Львова, член суду Львівської Адвокатської Палати, нотар в Долині, помер у Дрездені 22.11.1969 року.

д-р ЮЗИЧ Іван, 76, адвокат у Львові, помер 7 листопада 1963 р. в Дітройті.

д-р ЮРЧЕНКО Олександр, професор права в Україні і УВУ в Мюнхені, член уряду УНР, помер 20 червня 1962 р. у Мюнхені.

ЯВОРСЬКИЙ Володимир, 80, суддя у Чехословаччині помер 7 серпня 1967 р.

ЯСЕНИЦЬКИЙ Олександр лицар Сас де Корнич, 59, начальник відділів Скарбової Палати в Кельцах і Любліні, урядовець Торговельно-Промислової Палати у Львові, помер 19 жовтня 1943 р. у Львові.

д-р ЯЦІВ Василь, 80, адвокат в Галичі, помер в Канаді 2 липня 1970 р.

Зладив д-р Кость Паньківський

ЗМІСТ

стор.

Від Редакції	2
Проф. Борис Мартос: Перший Всеукраїнський Селянський З'їзд	3
Проф. Яків Зозуля: Рецепція російського права на Україні	13
Проф. Лев Окіншевич: Пам'яті академика М. П. Василенка. З нагоди сторіччя з дня його народження	22
Проф. Матвій Стахів: Заходи уряду і провідних сил України проти погромництва	30
Проф. Василь Маркусь: Україна в міжнародних взаєминах (1917-1921)	44
Д-р Іван М. Новосівський: Українська Національна Революція-самовизначення — і Президент Вільсон	56
Проф. Володимир Трембіцький: Історичні та правні основи українського державного гербу	104
Проф. Василь Гришко: 400-річчя Литовського Статуту II редакції (1566-1966)	149
Проф. Юрій Старосольський: Чи “nullum crimen sine lege”?	161
Д-р Зенон Нижанковський: Процес В'ячеслава Чорновола; спроба юридичної аналізи	185
Д-р Володимир Комаринський: Звичаєве право Карпатської України	195
Д-р Степан Небеш: Січові Стрільці на Україні в 1917-1918 рр. (Спогад)	219

Д-р Іван Лозинський: The United States в українському перекладі	229
Д-р Олександр Соколишин: П'ятидесятиріччя Соборності України в Конгресовому Протоколі Америки	240
Д-р Володимир Савчак: „Колективне визнання” Української ССР в ОН. (На маргінесі шкідливого мітотворення)	247
До питання тези про тяглість і переємність УНР — УРСР	251
Д-р Богдан Дзерович: Товариство Українських Правників у ЗСА в 1965-1970 рр.	264
Наши втрати — зладив д-р Кость Панківський	270

TABLE OF CONTENTS

	Page
From the Board of Editors	2
Prof. Borys Martos: The First All-Ukrainian Peasant Convention	3
Prof. Yakiv Zozulya: The Reception of Russian Law in Ukraine	13
Prof. Lev Okinshevych: In Memory of Academician M. P. Vasylchenko. On the Occasion of the First Centennial of His Birth	22
Prof. Matthew Stakhiew: Measures Undertaken by the Government and Leading Forces of Ukraine against Pogroms	30
Prof. Vasyl Markus: Ukraine in International Relations (1917-1921)	44
Dr. Ivan Nowosiwsky: The Ukrainian National Revolution — Self-Determination — and President Wilson	56
Prof. Walter Trembicky: History and Legality of the National Coat-of-Arms of Ukraine	104
Prof. Vasyl Hryshko: The Forth Centennial of the Lithuanian Statutes — Second Edition (1566-1966)	149
Prof. Yuriy Starosolsky: "Nullum Crimen Sine Lege"?	161
Dr. Zenon Nyshankovsky: The Trial of Vyacheslav Chornovil; An Attempt at a Juridical Analysis	185
Dr. Wolodymyr Komarynsky: Customary Law of Carpatho-Ukraine	195
Dr. Stepan Nebesh: The Sich Sharpshooters in Ukraine in 1917-1918 (Reminiscenses)	219

Dr. Iwan Lozynsky: The Term "The United States" in Ukrainian Translation	229
Dr. Oleksander Sokolyshyn: The Fiftieth Anniversary of the Unification of Ukraine in the U.S. Congresional Record	240
Dr. Volodymyr Savchak: "Collective Recognition" of the Ukrainian S.S.R. in the U.N. (Marginally on Harmful Mythicising)	247
Concerning the Thesis of the Continuity and Inheritance with regard to the Ukrainian Democratic Republic — the Ukrainian Soviet Socialist Republic	251
Dr. Bohdan Dzerovych: Association of Ukrainian Lawyers in the U.S.A. in 1965-1970	264
Our Losses: Prepared by Dr. Kost' Pankivsky	270
